TRABZON'DAN ABHAZYA'YA
DOĞU KARADENİZ HALKLARININ TARİH VE KÜLTÜRLERİ

YURİ SİHARULİDZE-ALEXANDRE MANVELİŞVİLİ
J. GOGEBAŞVİLİ-TSATE BATSAŞİ-İVANE CAVAHİŞVİLİ
BİÇİ TEZELİŞVİLİ-MİHAKO TSERETELİ
MARİAM LORTKİPANİDZE

Sorun Yayınları

TRABZON'DAN ABHAZYA'YA DOĞU KARADENİZ HALKLARININ TARİH VE KÜLTÜRLERİ
Sorun Yayınları

YURİ SİHARULİDZE-ALEXANDRE MANVELİŞVİLİ-
J. GOGEBAŞVİLİ-TSATE BATSAŞİ-İVANE CAVAHİŞVİLİ-
BİÇİ TEZELİŞVİLİ-MİHAKO TSERETELİ-
MARİAM LORTKİPANİDZE

□

TRABZON'DAN ABHAZYA'YA DOĞU KARADENİZ HALKLARI TARİH VE KÜLTÜRLERİ

Sorun Yayınları
Doğu Karadeniz: F/1

Sorun Yayınları
□
Tarih-Kültür Dizisi : 2
Birinci Baskı: Eylül 1998

© Yayın Hakkı : Sorun Yayınları
Baskı : Kurtiş Matbaacılık
ISBN 975-431-080-7

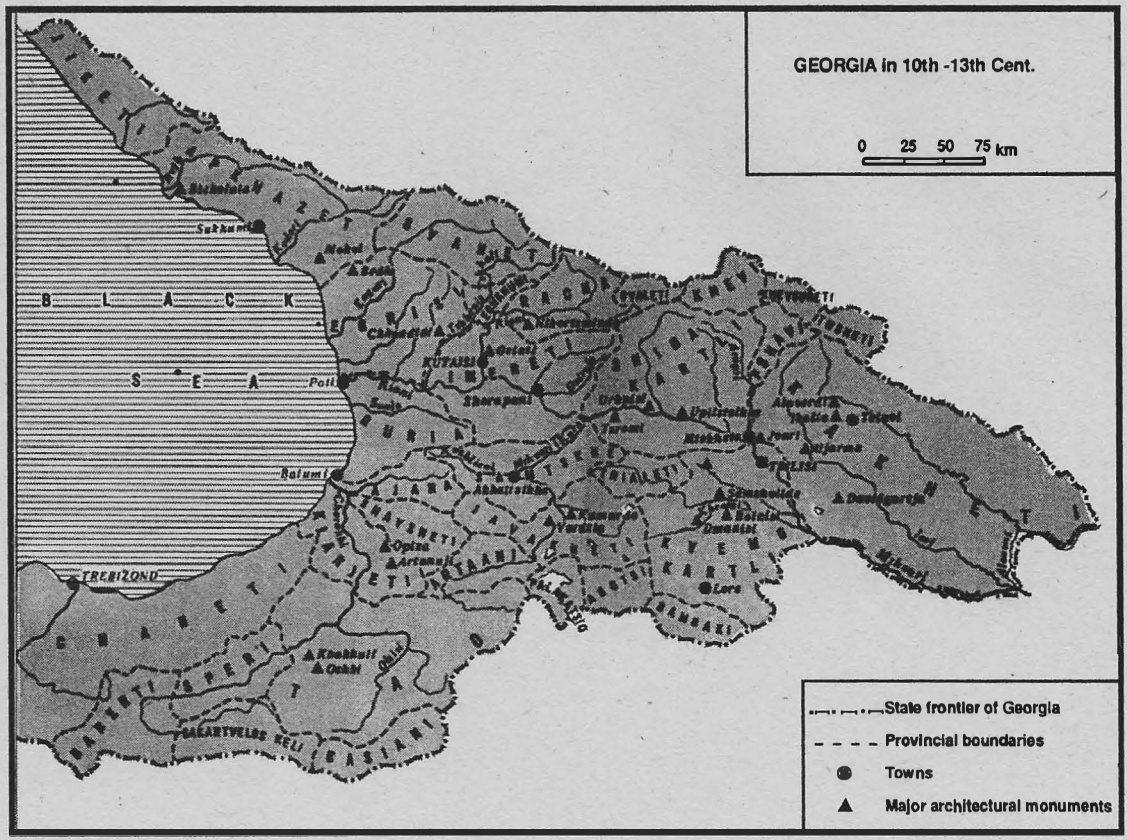
YURİ SİHARULİDZE-ALEXANDRE MANVELİŞVİLİ-
J. GOGEBAŞVİLİ-TSATE BATSAŞİ-İVANE CAVAHİŞVİLİ-
BİÇİ TEZELİŞVİLİ-MİHAKO TSERETELİ-
MARİAM LORTKİPANİDZE

TRABZON'DAN ABHAZYA'YA DOĞU KARADENİZ HALKLARI TARİH VE KÜLTÜRLERİ

Derleyen ve Gürcüceden Türkçeye Çeviren:
Hayri Hayrioğlu

Sorun Yayınları
Baş Musahip Sokak No.3/2 Cağaloğlu - İstanbul - 34410
Telefon: (0212) 511 08 29
Fax: (0212) 519 05 60

Ülkemiz ve Bölgemiz Halklarının
Evrensel Kardeşliği Adına ...

GEORGIA in 10th -13th Cent.
0 25 50 75 km
B L A C K
S E A
Sukhumi
Poti
Batumi
TREBIZOND
Kutaisi
Tbilisi
State frontier of Georgia
Provincial boundaries
Towns
Major architectural monuments

İÇİNDEKİLER

Kitap Üzerine	9
Önsöz	13
Ç'aneti (Lazistan) Tarihsel Etnik Coğrafyası	15
Ç'aneti Tarihsel Coğrafyası Üzerine Çalışmalar	15
Ç'aneti Tarihsel Coğrafyası Kaynakları	17
Ç'aneti Fiziksel Coğrafyasının Görünümü	25
Bir Etnos adı olan "Ç'ani" ile onun yerine geçen "Lazi"	28
Ç'ani Yerleşim Alanı	30
Ç'an-Lazlar	42
Lazika'da Arap İşgali	46
Abhazya Krallığı'nın Kurulması	48
Gürcüstan'da Birliğin Sağlanması	50
Lazlar Gürcüstan Birliği İçinde	52
Selçuklular ve Trabzon Krallığı'nın Bağımsızlığı	53
Trabzon İmparatorluğu'nun Kurulması	54
XX.Yüzyıl Başlarında Ç'aneti (Lazistan)	58
Türkçe'de "Laz"lık Kavramı	62
Hemşinliler	70
Çepniler	77
Proto Kartvel Oymaklar	81
Güneydoğu Karadeniz Bölgesi'nde Yaşayan Bazı Kartvelien Urukların Kültürel Durumu: (İ.Ö.V.-I.yy.)	85
Batı Gürcüstan'da Kültürel Gelişmeler	90
Doğu Gürcüstan'da Kültürel Gelişmeler	92

Doğu Karadeniz Bölgesinde 94
Bazı Proto Kartvel İdari Birimler
Antropolojik ve Dilbilimsel Açılardan Gürcülera 98
XX.Yüzyıl Başlarında Samegrelo (Megrelistan) 106
1.Megrel Soykütüğü, Sınırları, Doğası ve Ürünleri 106
2.Samegrelo'da İpekböcekçiliği ve Diğer Uğraşlar 109
3.Samegrelo'da Ticaret Hayatı, Megrellerin Bazı Özellikleri, Martvili Manastırı ve Çkondideli 110
XX.Yüzyıl Başlarında Svaneti ve Sosyal Yaşam 114
1.Kabileler, Sınırlar, Doğa, Üretim 114
2.Svan Köyleri, İnançları, Bayramları, Gelenekleri 117
3.Svan Adetleri, Svan Vatanseverliği, Kan Davaları, Yoksulluk, Özgürlükseverlik 118
Bir Svan Epos'u - BETKİL - 120
Oslar (İronlar, Alanlar) 129
XX. Yüzyıl Başlarında Osetya ve Asetinler'de Sosyal Yaşam 135
Abhazlar ve Abhazya 137
XX.Yüzyıl Başlarında Samurzakano 165
XX. Yüzyıl Başlarında Abhazeti ve Sosyal Yaşam 167

Trabzon'dan Abhazya'ya Doğu Karadeniz Halkları-Tarih ve Kültürleri isimli kitap, Doğu Karadeniz ve Kafkas halklarının bir bölümünün tarih ve kültürleri konusunu içermektedir. Araştırmacı, yazar Hayri Hayrioğlu, bu çalışmayı, dokuz bilim adamının çeşitli zamanlarda kaleme aldığı kitaplardan derlemiş; Gürcüce'den Türkçe'ye çevirerek hazırlamıştır.

Kitabın Doğu Karadeniz ve Kafkas halklarının konumunu, bütün yönleriyle inceleyen bir iddiası da yoktur; işlenen konular, tarihsellik ve kopuş sürecinde, Gürcüstan tarihçilerinin, belli bakış açılarıyla yapılan, tartışmaya açık, birer saptamalardır. Bu nedenle kitaba içeriği ve konumu dışında bir işlevsellik yüklenemez.

Yalnızca ülkemiz ve bölgemiz açısından değil, dünyamızın pekçok ülkesindeki emekçi halkların tarih ve kültürleri hakkındaki çalışmalar çoğunluklu olarak, resmî tarih ve resmî ideolojilerin etkisinden tümüyle arındırılıp henüz yazılamamıştır.

İnsanlığın bilimsel-nesnel tarihinin yazımı, ancak, her türden baskı, sömürü, asimilasyon ve sömürgeci anlayışların yeryüzünden kazınmasıyla mümkün olabilecektir. Bu da yetmez, bilimsel ve özgür düşünce-davranış çizgisini şu ya da bu ölçekte etkilemeye aday "tortu"ların da ayıklanması gerekecektir.

İlerici insanlık ailesi: Bilimselliğin boy vereceği, daha özgür koşulların yaratılması için, çok yönlü mücadeleler vermektedir. İnsanlığın ve insanın bu uğurda verdiği kavgalar, değişim ve dönüşümler boşuna değildir.

Tarih, kültür vb. konularda, bilimsel-nesnel çalışmaların üretilebilmesi için, daha özgür koşulların yaratılması beklenmeden de kimi çalışmalar yapılmaktadır; yapılması gerekir.

İnsanlığın ileriye dönük tarihsel-sosyal yürüyüşünü köstekleme aday hakim gerici sınıfların bilim ve akıldışı yönelişleri, ideolojik-teorik çabaları, her aşamada karşıtını da yaratmıştır.

Günümüzde "uluslarötesi" özellikler kazanmış sermaye sınıfı, tekelci, hegemonyacı ve emperyalist amaçlarından geriye düşürülememiştir. Emperyalizm, "Yeni Dünya Düzeni" gibi bir "literatür" kullanmış olsa da, hegemonların konumu, aralarındaki çelişki ve çatışkılar (kriz dönemlerinde daha yoğun olmak üzere), emekçi halkların tarih ve kültürleri sorunu dahil, pek çok konuyu yeniden gündeme taşımıştır.

Doğu Karadeniz halklarının yaşadığı dram, ancak bu çerçevede incelenebilir.

Emperyalizme karşı mücadele eden ilerici-devrimci insanlık, zaman zaman başarılar da kazanmış, hegemonların geri adım atmasını sağlamış, siyasal-sosyal devrimleri de gerçekleştirmiştir.

Dünyadaki emekçi halkların ulusal-sosyal kurtuluş mücadelesindeki başarı ya da başarısızlıkları, bugünkü sınırlı bilgilerimizin ışığında herkese çok şey öğretmiştir.

Günümüz dünyasındaki baş çelişki, artık "Kapitalist Blok" ile "Sosyalist Blok" arasındaki çelişki olarak tanımlanmıyor.

"Sosyalist" ülkeler, bir yandan emperyalizmin çok yönlü kuşatması, diğer yandan Marksizmin yorumu ve teorik yeniden üretimi vb. konular üzerine yapılan sulandırıcı etkilerle, artık başka bir konuma dönüştürülmüştür. Emekçi halklar, bu süreçten çok şey öğrenmiş, ayrıca "zarar" da görmüştür.

Emperyalist barbarlığa karşı, mücadeleyle elde edilen "mevziler" günümüzde "YDD"nin sömürüsüne terkedilmiştir.

Başta SSCB ve öteki "sosyalist" deneyimler hakkında, bugün eskisinden daha önemli ideolojik-teorik vb. donanımlara sahibiz.

Modern Proletaryanın örgütsel güvencesiyle gerçekleştirilen

Ekim Devrimi ve kazanımları, bugün başka bir yapıya dönüştürülmüş olsa da, işçi sınıfı ve emekçi halkların ulusal-sosyal kurtuluş mücadelesinde, nelerin yapıldığını, nasıl yapıldığını ya da nasıl yapılması gerektiğini, öğretici derslerle insanın-insanlığın önüne sunmuştur.

Emekçi halkların tarih ve kültürleri sorunu incelenirken, emperyalizm olgusu başa alınacak, "Milli Mesele" ile "Milliyetler Meselesi"nin çözüm yöntemleri konusundaki "sosyalist" uygulamaları da eleştiri dışı tutulmayacaktır. Bu konudaki SSCB deneyimi (bir ilk "örnek" olarak) göstermiştir ki, birçok "başarı"nın yanısıra, bu konunun çözümüne kafa yorulmuş, "cür'et" edilmiş, fakat pek çok sorun çözülememiş ve halâ tartışma konusu edilebilmiştir.

Doğu Karadeniz ve Kafkas emekçi halklarının günümüzdeki çelişki ve çatışkılarını incelerken, emperyalizm olgusu gündemin başına alınacak, bir yandan bilimsel-nesnel gerçekçi yönteme baş vurulacak, diğer yandan, bu süreç eleştirel katkılarla yeniden değerlendirilecektir.

Sorun Yayınları Kolektifi, Trabzon'dan Abhazya'ya Doğu Karadeniz Halkları - Tarih ve Kültürleri isimli derlemeyi, işte bu düşüncelerin uzantısında yayın programına almayı uygun bulmuştur. Konu, her türden bilim ve akıldışı yöntemlerin dışında incelenecektir. Kitap, eleştirel katkılara açık ve muhtaç haliyle emekçi halkların tarih ve kültürlerinin öğrenilerek kavranmasına ve gelişip güçlenmesi sorununa katkı getirebilir. Kitabın: Ülkemiz, bölgemiz ve komşu emekçi halkların, kalıcı barış, özgürlük özlem ve arayışlarına ışık tutmasını diliyoruz.

Sorun Yayınları Kolektifi

ÖNSÖZ

XVIII. yy. sonları ile XIX. yy. başlarında Osmanlı devletinin zayıf düşmesi, Batı dünyasının eski Trabzon İmparatorluğu toprakları üzerine ilgisini arttırdı. Yunan halkının kurtuluş savaşı sonrası bağımsızlığını elde etmesi, eski Yunan dünyasının yeniden imarı ve ayağa kaldırılması idelerini canlandırdı. Bu hayaller arasında "Pontus"un da diriltilip canlandırılması düşüncesi yer alıyordu. Bu konuda Yunan ve Avrupa basınında sayısız tarihsel belge yayınlandı. Bu belgeler günümüze değin önemini yitirmeyen bilimsel saptamalara dayanan belgelerdi. Rus-Sovyet Bizantologları bu sahada epey zengin tarihsel materyaller ortaya koyup Yunan idelerinin haklılığını kanıtlamaya çalıştılar. Herşeye karşın, bugün halâ Doğu Karadeniz Bölgesi insanlarının etnogenezisi ve inanç sorunları yeterince incelenmiş değildir. F.İ. Uspenski'nin deyimiyle bilgi hazinesinin sınırsız olması, bazen de çelişkilere düşülmesi, bizi Trabzon tarihi ve kültürü üzerinde daha bir titizlikle durmaya itiyor.

Bizantik ve Konstantinopolitik çağlar sonrası Doğu Karadeniz Bölgesinde korunabilmiş orijinal, karakteristik, etnografik ve coğrafik karakterler bizim bu kitapta irdelemek istediğimiz konulardır. Bu konular bizim için önemlidir. Çünkü Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluşundan yıkılışına değin Gürcülerin oynadığı roller bugüne değin gereğince incelenmediği gibi Trabzon'un ekonomik politikası ile komşu Kırım ve Kafkasya halklarıyla yürüttüğü ticaret yaşamı da yeterince araştırılmamıştır.

Anılan coğrafya üzerinde en eski çağlardan bu yana Kartvelien elementlerin yaşadığı kuşku götürmez bir gerçektir. Bu coğrafyaya göç yoluyla gelip yerleşen Rumlar, Ermeniler vb. hiçbir zaman nüfusun çoğunluğunu oluşturamamışlardır. Uspenski'ye göre "Rum halkı hiçbir zaman yerli Kartvelien grupları kültürel etkisi altına alma ve Elenizasyona uğratma bakımından yeterli güce sahip olamadı. Trabzon İmparatorluğu içinde Rumlar geniş ve etkin biçimde nüfus çoğunluğuna ulaşamadılar". Bu nedenle Trabzon devletinin nüfusu "Laz", Kralları da "Laz Kralları" olarak anılıyordu. Trabzon halkının ve krallarının gözü ve sempatisi daima Gürcüstan'a doğru yönelikti. Trabzon tahtına Rum sempatizanı biri geldiğinde ülkede huzursuzluk doğar, kin dolu çalkantılar başlardı. Doğu Karadeniz Bölgesinde Kartvel kökenli Laz ve Gürcülerin çoğunluk statüsü 20. yy. başlarına değin değişmedi. Ne var ki, Osmanlı döneminde halkların islâma sokulması yerli Kartvelien gruplar arasında Etno-İnanç farklılıkları yaratarak gerginliklere neden oldu.

Bu kitapta hedefimiz tarihi Lazistan topraklarında işgalci güçler tarafından oluşturulan Etno-İnanç gruplarını incelemektir.

Doğu Karadeniz Bölgesini konu edindiğimize göre Türkiye sınırları içinde sıkışıp kalmakla yetinmek istemedik. Araştırma sahamızı sınırötelerine, Abhazyaya değin uzatmaya karar verdik. Anılan coğrafyanın ve üzerinde yaşayan halk topluluklarının otoriter uzmanları olan birçok yerli ve yabancı tarihçi, coğrafyacı ve etnografyacı yazarların eserlerinden, alıntılar yaparak konumuzu zenginleştirdik. Böylece eserimiz bir nevi *kolektif çalışma*'nın ürünü olarak ortaya çıktı.

Gürcüstan-Trabzon Başkonsolosluğunda
Başkatip
Tsate Batsaşi

Gürcü bilim adamı, tarihçi Niko Berdzenişvili 1956 yılında şunları yazıyordu: "Doğu Karadeniz kıyılarında yaşayan halkların etnik yapıları üzerinde çalışmak bilim adamlarımızın önünde duran en ciddi ve uzmanlık gerektiren konulardan biridir. Bu konuyu aydınlatmak Gürcü tarihçilerinin görevidir. İnanıyorum ki, bilim adamlarımız eldeki yazılı kaynakları analiz ederek arkeoloji, dilbilim, tarih, coğrafya, folklor ve etnografya verilerini kıyaslamalarla bir sonuca götürebileceklerdir."

Bugün tamamına yakını Gürcü sınırları dışında kalan Laz ülkesi de bu araştırma konusu kapsamına giren topraklardandır. Bugünkü politik koşulların Laz ülkesinin eni konu araştırılmasına olanak vermediği bir gerçektir. Ancak elden geldiğince çaba sarfetmek gereğinin kaçınılmazlığı da ortadadır...

Ç'aneti ülkesinin Gürcüstan tarihiyle ilişkisi yeni ortaya çıkmış bir konu değildir. Bu ilişki daha feodal çağlarda başlayıp yeterince ilginç ve uzunca bir yol katederek günümüze değin gelmiştir.

Bu bilimsel araştırma işi Gürcü haritacıların çağdaş olanaklardan birlikte yararlanmalarıyla başarıya ulaşabilir. Bu kolektif çabada coğrafya tarihi sahasındaki uzmanlarımıza epey önemli görevler düşmektedir.

Ç'aneti Tarihsel Coğrafyası Üzerine Çalışmalar

Laz ülkesi üzerine araştırmalar XVIII. yy. içinde Gürcüstan tarihsel coğrafya araştırmaları ile birlikte başlamıştı. Gürcüstan'ın bu yükselme döneminde herşeyden önce Laz dilbilim araştırma-

ları da önem kazandı. Büyük Gürcü bilim adamı, dilbilimci Niko Maar'ın dilbilim araştırma arzusu coğrafya konusu ile birlikte yürütülmeliydi. Böyle oldu ve geniş açıdan ele alınan konu hakkında bir hayli döküman elde edilip toplanmış oldu. Niko'nun ölümünden sonra bu çalışmalar onun çalışkan öğrencilerinden İ. Kipşidze tarafından yine geniş planda sürdürülüp önemli mesafeler katedildi.

Yeni dönem Gürcü tarih yazımcıları da Lazlar konusuna büyük önem atfetti. Bu yeni çalışmalardan elde edilen veriler 1923'de tarihçi İvane Cavahişvili tarafından oluşturulan Gürcüstan tarih haritası üzerindeki yerini aldı. Daha sonraki tarihlerde P. İngorokva Ç'aneti etnik ve politik coğrafyasının incelenmesi konusunda çok büyük emekler sarfetti. Ne varki izlediği metodların zayıflığı, mevcut kaynakları iyi değerlendirememesi ve daha başka engeller bu emeklerin tam anlamıyla başarıya ulaşmasına mani oldu. Buna rağmen bu çalışmaların tümüyle heba olduğu söylenemez. Bu deneyden çıkardığımız ders bizi daha değişik çalışma metodlarına başvurmaya yöneltti. Bu çalışmalar gösterdi ki, Laz ülkesinin tarihsel coğrafyası eni konu tetkik edilip yazılıp çizilmedikçe bu ülkenin ne etnik, ne politik ne de diğer konularla ilgili problemlerin saptanması mümkün olacaktı.

Gürcü coğrafyacısı prens Vahuşti Bagrationi Ç'aneti'yi başarıyla kaleme almayı başarmıştı. Yeni Sovyet Gürcü tarihçileri bu kaynağa dayanarak misyonunu sürdürmüş, gelecekteki çalışmalar için çığır açmıştı. 1950'li yıllarda başlatılan Gürcüstan coğrafya tetkik ve tespit çalışmaları Ç'aneti'yi de kapsamına alıyordu.

Önce Ç'aneti'nin Gürcüstan kesiminde kalan bölümü ele alındı. Sonra Gürcüstan sınırları dışında kalan bölüme geçildi. Ancak bu bölgeye ait tetkiklerin esas dayanağı sadece Sovyet coğrafya ve etnografyacıların yazılı kaynaklarıyla sınırlı kaldı. Ç'aneti topraklarının değişik kesimlerinden Gürcüstan'a gelip yerleşen birçok Laz insanı da çalışmalarımız sırasında başvurduğumuz kaynak kişiler oldu.

İşte bu türden tetkikler sonucu tarihi Ç'aneti'nin birçok köyü, kenti, arazisi ve arkeolojik kalıntılarının yerinin bulunup belirlenmesi ve kaleme alınması mümkün oldu.

Ç'aneti Tarihsel Coğrafyası Kaynakları

Bir yerin tarihsel coğrafyasını inceleyebilmek için birçok kaynağa başvurmak gereklidir. Bunlardan yer isimleri, maddesel kültür kaynakları, yazılı belgeler vb. sayılabilir.

Ç'aneti coğrafya isimleri değişik zaman dilimleri içinde ve değişik dillerle kaleme alınmıştır. Bunların esas çekirdeği, erken feodal çağlardan günümüze değin yaratılmış Lazca kökenli isimlerdir. Son dönemlere ait Lazca isimlere mikrotofonomilerde sıkça rastlamaktayız.

Ç'aneti topraklarında yaygın olan yer isimleri arasında Türkçe ve Arapça kökenlilere de rastlıyoruz. Ancak bunlar Lazca kökenlilerden daha azdır. Bu yabancı kökenli isimlerin en eskileri XVI. yy.'dan daha gerilere uzanmaz. Osmanlıların Laz ülkesine ayak basmaları bu yüzyılda gerçekleşmişti. En yenileri ise günümüzde üretilen yer isimleridir.

Yabancı kökenli yer isimleri arasında Yunan-Bizans kökenli olanlara da rastlıyoruz. Yunanlılar, Laz ülkesiyle pek eskilerden beri yakın ilişkiler içinde bulunduklarından bu ilişkiler Lazistan tofonomilerine de yansımıştır. 1204-1461 yılları arasındaki Bizans Keizarlığı dönemi geleneksel ilişkileri de bunda önemli rol oynayıp iz bırakmıştır. Bundan başka Osmanlı idaresi sırasında Laz ülkesine getirilip yerleştirilen müslüman Ermeniler (Hemşinliler) de Lazistan tofonomisine kendi dillerinden katkıda bulunmuşlardır.

En eski çağlarda, bu bölgede yaşayan Gürcü kökenli "Heniohlar, Makronlar" vb.'nin yanısıra "Dzitritler" vb. gibi akraba bazı değişik topluluklara da rastlıyoruz. Lazistan tofonomilerine bu kavimlerin de katkılarda bulunmuş olması düşünülebilir.

Herhangi bir yörenin coğrafya tarihini inceleme işinde maddesel kültür kalıntılarının büyük rolü vardır. Putperestlik dönemi tapınak kalıntıları, hıristiyanlık ve müslümanlık dönemleri kültür izleri, yol gösteren işaretler, değişik zamanlara ait köprüler, kaleler, surlar vb. bunlar arasında sayılabilir.

Bugün Doğu Karadeniz bölgesinde birkaç putperestlik dönemi tapınak ismini verebiliriz. Bunlardan Trabzon'daki "Mitra suna-

ğı", Atina'daki "Tanrıça Athena" tapınağa vb. sayılabilir. Başka birkaç Laz kilise kalıntılarını da bunlara katabiliriz. Bizanslı bir tarihçinin ifadesine göre: İ.S. 527-565 yıllarındaki Keizar Justiniane döneminde, "Koksilini Lazistanı" bölgesinde "Skamalihoni" noktasında ilk Laz kilisesi inşa edilmişti. Bu tarihten XVII. yy.'a kadarki zaman içinde bu ülkede Bizanslılar, Lazlar ve Cenevizliler sayısız dini yapılar inşa ettiler. Bugünkü "Gonio" ismi Cenevizlilerin anısı olarak yaşamaktadır. Laz ülkesinde bulunan kilise yapılarının en yenileri XVI.-XVII. yy.'larla tarihlenmektedir. Bu tarihten sonra ülkeye İslâm akınları başlıyor ve artık kilise yerine camiler boy gösteriyor. İslâm dininin ülkeye egemen olmasından sonra, epey zaman geçmesine karşın, Lazlar, atalarının anıları olan birçok "Ohvame"leri belleklerinde yaşatmaya gayret etmişlerdir. "Sumcuma, Makriali, Azlağa, Pironiti ve Artaşeni" Ohvame yıkıntıları anılmaya değer yapılardır.

Başlangıçta Ç'aneti'de kale yapımcılığı Lazlara özgü işlerdendi. Buna ait bilgilere antik ve Bizans dönemi kaynaklarında bolca rastlanmaktadır. Lazistan'da Keizar Justinien dönemi olaylarını kaleme almış bulunan Prokopi Kesarieli'nin ifadesine göre: Bizanslılar "Hartoni", "Sisilissoni" gibi Laz kale ve surlarını onardılar. Bu iki kalenin "Okeniti Lazistanı" sınır kaleleri konumunda olduğu da bu bilgiler arasında yer almaktadır. Bu kaleler sonraki tarihlerde işgalci düşmanların hizmetine girmişti.

Prokopi'ye göre: Bizanslılar birçok boş araziye de yeni kaleler inşa ettiler. Ç'aneti ile Persarmenia yolu üzerinde, sınır boyunda inşa edilen "Horononi" kalesi, Laz savaşında ölen Bizanslı general Longine'nin mezarının bulunduğu "Burgonoisi" yakınında "Burgonoisi" kalesi, "Skamalihoni" ve "Canzakoni" vb. kaleleri bunlardan birkaçıdır. Bunlardan başka iki kaleden daha söz edilmektedir. Bunlar "Koksilini Lazları"nın merkez kalesi ile sınırdaki Bizans askeri birliği "Duhi"nin yakınındaki "Horononi" kalesidir. Ancak bu bilgiler başka kaynaklarla çelişmektedir.

İddia edildiğine göre: Rize kenti de Keizar Justiniane zamanında onarılmış ve sur içine alınmıştı. "Daniel Mesveti"nin yaşamı hakkındaki eserde işaret edildiğine göre: Hopa kalesi de İ.S. 457-474 tarihleri arasında, Kral Leon I. çağında Bizanslılar tara-

fından yeniden inşa edilmiş. Buradaki "yeniden inşa edilmiş" deyimine karşın, bu kalenin onarım gördüğü daha akla yakın gelmektedir. Bu hususta kesin söz söylemek şimdilik olanaksızdır. Gürcü Kralı Arçil'in VIII. yy. ikinci yarısında Ç'aneti'de inşa ettiği bilinen bir kalenin hangi noktada bulunduğu kesin olarak bilinmemektedir.

XI. yy.'ın 40'lı yıllarında Gürcü kralı Bagrat IV. (1027-1072) Bizanslılara karşı Abhazya'dan başka Ç'aneti'de de savaş veriyordu. Onun Hopa'yı kurtardığına dair doyurucu bilgiler henüz elde edilememiştir. Ancak Kral David Ağmaşenebeli (1089-1125)'in Hopa'yı ve kalesini kurtardığı onun saray tarihçisi tarafından net olarak kaleme alınmıştır.

Plavius Ariane'nin verdiği bilgilere bakılırsa: Atina kentinin de bir kalesi bulunuyormuş, ancak bu kale XI. yy.'ın 30'lu yıllarında artık "metruk" vaziyetteymiş.

Atina'dan 20 kilometre kadar uzakta bulunan "Kale köyü"nde de bir kale kalıntısı vardır. Tarihi henüz tespit edilemeyen bu "ciha"nın Erzurum-Atina yolunun bir bölümünün kontrolünde yegâne rol oynadığı anlaşılmaktadır. Meleskuri civarında bulunan diğer bir "ciha"nın Niko Maar araştırmalarında, ne tarihi, ne de fonksiyonu anlaşılabilmiştir.

Ç'aneti'nin Kızkulesi, Kalecik'i, Medzbruni vb. kalelerinin arkeolojik ve arkitektürel araştırmaları eni konu yapıldığında bize tarihi ve coğrafi değerli bilgiler vereceğine kuşku yoktur.

Ç'aneti'ye ait yazılı kaynakların en zenginleri antik Yunan ve Bizans kaynaklarıdır. Bunlar arasında VI. yy. tarihçileri Prokopi Kesarieli ile Agatia Mirineli önemli yer tutmaktadırlar.

Prokopi Kesarieli "De Bello Persiko" (Perslerle Savaş) adlı eserinde Ç'aneti doğal coğrafya koşulları, Laz yaşantı ve gelenekleri, ekonomik yapısı, Laz-Bizans ilişkileri, Hıristiyanlığın Lazlar arasında yayılışı vb. konularda epey detaylı bilgiler aktarmaktadır. Prokopi Laz oymaklarının çeşitliliğinden söz etmekte, bunlar arasında "Okeniti Lazları"na daha geniş yer vermektedir. Yazar, İmparator Justiniane'nin Laz ülkesinde yaptığı uygulamalardan da söz etmektedir. Laz ormanlarının baltadan geçirilmesi, yolların

açılması vb. bu uygulamalardan bazılarıdır. Lazların özgürlüğü pahasına yürütülen bu uygulamalardan Laz ülkesinin daha kolay kontrol altında tutulması hedefleniyordu. Fakat kurulan bu ağır köle yönetimi umulduğu kadar rahat işlemeyecek, bir sürü sıkıntı ve tehlikelerle karşı karşıya kalacaktı.

Agatia Mirineli'nin verdiği bilgilere göre: İ.S. 556 yılında meydana gelen Laz ayaklanması ve Lazlar hakkındaki diğer bilgiler önemli belgelerden sayılır. Bu ayaklanmada Lazlar, Bizans safında savaşan Laz generali Teodore gibi bir komutana daha sahip olsalardı, zafere ulaşmak işten bile sayılmayacaktı. Lazlar düşman saflarında savaşan soydaşları Teodore'nin çabalarıyla ancak yenilgiye düşürülebildiler.

Eski Yunan tarihçisi Strabon Lazlar konusuna doğrudan değinmemektedir. Ancak onun İ.S. I. yy. ilk yarısında kaleme aldığı "Geografia" adlı eserinde Güneybatı Karadeniz kıyılarında yaşayan halklara geniş yer vermektedir. Bunlar arasında Mitridate döneminde "Heniohların dört basilevsi", "Haliblerin ülkesinde yükselen kayalar", "Ormanlı yaylalar", "Trabizon ve Farnakia yukarılarında yaşayan oymaklar" vb. gibi konulara geniş yer vermektedir.

Bu bölgenin coğrafi ve tarihi gelişimi hakkında ilginç bilgiler içeren Plavius Ariane'nin İ.S. 134 yılında kaleme aldığı "Karadeniz çevresinde gezilerim" adlı eseri de pek önemli kaynaklardan biridir. Ariane eserinde birçok önemli noktayı, uzunluklarıyla birlikte akarsuları, Roma garnizonlarının yerlerini (Hisos ve Apsosta), Britanidi suyu boyundaki "Ankiale Sarayı"nın yerini, bu ırmağın bazı rıhtımlarını (Atina) vb. oldukça ayrıntılı anlatmaktadır.

Yazarı belli olmayan fakat bizim için pek değerli olan V. yy. eserlerinden biri de o derece Ariane'nin etkisi altında kaleme alınmış ki, neredeyse bu eser de Ariane'ye izafe edilecekti.

VI. yy. Bizanslı tarihçi Yohanne Malala da, V. yy. ikinci yarısında Lazların Kapadokya ve Suriye üzerine açtıkları akınlara ait bilgiler vermektedir. Aynı yüzyıl Bizans tarihçilerinden Stefane'nin "Etnika" adlı eseri de konumuzla ilgili bilgiler içermektedir.

VIII. yy. ikinci yarısında yaşayan Konstantinepollü yazar Epi-

fane "Aziz Andria'nın Yaşamı" adlı eserinde "Trabzon Lazika'nın bir kentidir" demektedir.

IX. yy. yazarlarından Basili Saponeli'nin "Ekdesiler" adlı eseri de Güneydoğu Karadeniz kıyı şeridinde yaşayan "Ç'ani" ülkesi ulusal adının nasıl değişikliğe uğratılıp "Lazi"ye çevrildiğini, Laz kilise sorunlarının nasıl Bizans yararına sonuca bağlandığını anlatmaktadır.

XII. yy. yazarlarından Evstate Tesalonikeli'nin çalışmaları da bizim için pek ilginç ve önemlidir. Trabzon İmparatorluk saray tarihçisi Mikel Panaretos'a ait 1204-1426 yıllarını kapsayan "Trabzon Kroniği" adlı eser de Lazlar hakkında pek önemli bilgiler içermektedir. Panaretos bu eserinde Gürcü Kraliçesi Tamar Mepe'nin Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluşunda oynadığı emsalsiz rol'e büyük değer vermektedir. Ayrıca, 1283 yılı Nisan'ında Tamar'ın torunu İberya kralı David'in Trabzon üzerine açtığı seferden de söz edilmektedir. Burada, "Tamar Mepe'nin torunu David Trabzon'u eliboş terketmek zorunda kaldı." denmektedir. Trabzon salnamesi yazarı, 1285 olaylarının yazımında Panaretos'u "ezberci"likle suçlamaktadır. Manuel I. Kommnenos'un (1238-1263) kızı, İberya prensesi Rusudan'dan olma Teodora'yı üvey kardeşi Yohanne II. yenilgiye uğrattığında, Teodora Trabzon İmparatorluk tahtını ancak Gürcü kralı Davit Narin'in yardımıyla koruyabilmişti. Panaretos'a göre: Aleksi II. Komnenos'un (1297-1330) büyük kızı Gürcü prensesinden olma Anna, Trabzon imparatorluk tahtına Laz ordularının yardımıyla oturtulabilmişti. 1341 yılı, 17 Temmuz'unda Anna ile savaşan Uzurpator Miheil Komnen'e karşı Lazlar çok büyük yardım sağlamışlardı. Panaretos'a göre: Konstantinepol'un Trabzon İmparatorluğu için seçtiği adayla birlikte gelen gemileri Lazlar 1341 yılı 30 Ağustos günü yağmalayıp yerle bir etmişlerdi. Anna'nın düşmanları Bizans askerlerini de kılıçtan geçirip ortadan kaldırmışlardı.

Kronolojiler, Selçuklu Sultanının ve onun haleflerinin Laz ülkesine yönelttikleri bitmez tükenmez saldırı ve soygunculuk haberleriyle de doludur. İ.S. 23-79 yıllarında yaşayan Romalı yazar Büyük Plinius'un "Natürel Historia" adlı eserinde, Güneydoğu Karadeniz kıyı boyları hakkında çok ilginç bilgiler verilmektedir.

Plinius'un verdiği coğrafya bilgileri belki Ariane'ninki kadar değerli olmayabilir, ancak Plinius "Kaen Halkı" ve "Armeno-Halib Halkı" vb. gibi etnik konularda Ariane'den daha değerli bilgiler vermektedir.

Yahudi kaynaklarından "Doğum"da verilen bilgiler konumuz açısından çok ilginçtir. Bu eserde konular her ne kadar kapalı ifadelerle işlenmişse de bu onun değerinden bir şey kaybettirmemektedir. Bu kaynakta dikkatimizi çeken ilk husus "Tubal-Kaini" bahsidir. Bu bizde "Kaeni" etnos adını çağrıştırmaktadır. "Armeno-Halibi" bahsinde olduğu gibi.

VII. yy. Ermeni kaynaklarından özellikle "Anania Şirakatsi"nin eseri "Coğrafya Bahisleri" de konumuz açısından çok değerlidir.

1614 yılında Ç'aneti'de bulunan Fransız misyoner Lui Granjie, Laz yaşantısını dikkatle inceleyip kaleme almıştı. Granjie Laz ülkesinde islâm ortamı içinde hıristiyanların durumunu araştırmakla görevliydi. O tarihlerde Laz ülkesinde sürmekte olan geleneksel yaşantı ve hıristiyanlık dinini koruma savaşına Lui Granjie de şahit olmuştu. İslâm baskıları karşısında güçsüz kalan Lazların nasıl ülkelerinden kaçıp iç Gürcüstan'a sığındıklarını Granjie gözlemleri arasında kaleme almıştır.

Osmanlılarca oluşturulan "1554 Lazistan kuyudat defterleri" ile XVII. yy.'a ait Evliya Çelebi gezi notları da Lazlar hakkında zengin bilgiler içermektedir.

Gürcü kaynaklarından İ. Sabanisdze'ye ait "Abos Tsameba" (Abo'nun Şehadeti), B. Zarzmeli'nin "Serapion Zarzmeli'nin Yaşamı", Gürcü vakanüvistlerce kaleme alınan "Matiane Kartlisa" (Gürcüstan Salnamesi) vb. eserler de Lazlar konusunda geniş bilgiler içermektedir. Bu konuda en geniş malümat XVIII. yy.'da rahip Egnataşvili başkanlığında oluşturulan "Ahali Kartlis Tshovreba" (Yeni Gürcü Tarihi) adlı eserde bulunmaktadır. Burada verilen bilgiler aynı yüzyıl içinde yaşayan Gürcü tarihçi prens Vahuşti Bagrationi tarafından teyid edildiği gibi, bu bilgilere Vahuşti tarafından eklemeler de yapılmıştı. Vahuşti'nin "Ağtsera sameposa sakartvelosa" (Gürcüstan Krallığı Kuyudatı) adlı eserinde geç or-

taçağlara ait Laz ülkesi sınırları "Gonio'dan Trabzon'a Kadar" geniş biçimde işlenmiştir. Bu eserde "Küçük kentler" olarak adlandırılan Hopa ile Rize'den söz edilmemekte, buna karşın "Demir Palo" ile "Satrapela" vb. kentleri hakkında bilgiler verilmektedir.

Vahuşti: Ç'aneti topraklarının fiziksel coğrafyası özelliklerini, zirai, ekonomik ve iklim özelliklerini de eni konu işlemiştir.

"Soylar, oymaklar, halk" gibi Laz tarihi ve toplumsal yaşamı da folklorik bir üslupla kaleme alındı. Bu türden bilimsel saptamalar tarih bilimi için sağlam dayanaklardır. Laz sözlü edebiyatından bize kadar ulaşan örneklerde Gürcü kraliçesi Tamar Mepe'ye ilişkin bölümler dikkat çekicidir. Trabzon Keizarlığı'nın kurucusu, Laz halkının koruyucusu Tamar'ın popülaritesi rastlantı değildir. Unutmamalıyız ki, yüzyıllar boyunca Laz halkı doğrudan doğruya Gürcüstan'ın kaderiyle bağlantılı olup yurdun kalkındırılması ve korunması konusunda büyük bir rol oynamaktaydı. Bu durumu gözönüne aldığımızda Tamar Mepe'nin Lazlar tarafından bu denli sevilip sayılmasının anlamı kolayca anlaşılır.

1204 yılında Tamar'ın Trabzon'da girişti̇ği icraatlar hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamıyoruz. Ancak, Batumi-Gonio yoluyla Trabzon'a doğru ilerleyen Suvari Tamar orduları hakkında Lazlarca üretilen menkıbeler günümüze değin anlatılagelmiştir.

Lazlar Tamar'ı sadece bir koruyucu olarak değil, iş hayatlarında kendilerine dua ile güç kazandıran kutsal bir varlık olarak da severler. Yapıcılık sanatındaki becerilerini Tamar'ın duasıyla kazandıklarına inanırlar. Lazlar arasında yaygın olan bir inanç da "Tamar'ın dualı (sihirli) saç teli"ne ait efsanedir. Tamar Mepe Laz sözlü edebiyatına girmiş öykülerde de "Koruyuculuk" simgesi haline getirilmiştir. Bir öyküde işlenen temaya göre: Osmanlılar tarafından sıkıştırılan Lazlar, Tamar Mepe'den iç Kartli'den yurt isterler. Tamar da Lazların isteğini kabul edip onları iç Kartli'ye yerleştirir. Laz sözlü edebiyatı, yurtları için canlarını feda etmiş birçok kahramandan da söz eder. "Petre Hetsia", "Kahaberi" vb. bunlar arasında en ünlü isimlerdir.

Evliya Çelebi XVII. yüzyılda Laz folklorik metinleri kaleme almıştı. Ardından Niko Maar, İ. Kipşidze, Arnold Çikobava, Sergo Cikia, S. Jğenti ve daha birçok araştırmacı bu konuda büyük çabalar sarfettiler. Laz konusu 150 yıl kadar önce Laz dilinin incelenmesi çalışmalarıyla gündeme gelmişti. Klaprot, Rozen, Erkert, Acaryan ve daha birçok bilim adamı enerjik biçimde Laz dilini öğrendiler. Osmanbey, Giorgi Kazbegi, Petre Umikaşvili ve daha birçok bilim adamı da Laz kimliği, geçmişi ve bugünü hakkında geniş araştırmalar yaptılar. En geniş anlamda Laz dili çalışmaları ise, Niko Maar'a ait olanıdır. Onun "Laz dili grameri" ve "Lazistan gezileri" 1910 yılında Rusça olarak kitap halinde yayınlanmıştı. Laz dili analizleri yeni etapta, yeni kuşaklar tarafından ciddi olarak ele alınıp işlenmektedir.

Geleneksel Laz yaşamına ait sorunlar değişik zamanlarda değişik birçok kişilerce ele alınmıştı. İ. Pelmeraier, T. Uspenski, İvane Cavahişvili, Aleksandre Hahanaşvili, Simon Canaşia, N. Berdzenişvili, S. Kaukçişvili, G. Çitaia, N. Lomouri, T. Mikeladze vb. bunlar arasında sayılabilir. Son yıllarda bu çalışmalara Lazların da bizzat aktif olarak katılmaları bizim için sevindiricidir. Atineli Fevzi Bey, Vitseli Fahri Efendi, Arkabeli Yusuf Efendi, Bulumeli Ali Reis, Azlağeli Fırıncıoğlu, Memed Efendi, Hopeli Hacı Karaloğu Ali Efendi, Bucağeli Memed Ali Çepoğlu vb. kişilerden bugüne değin çeşitli bilgiler derlenen kaynak kişiler olarak yararlanılmıştı. Artık günümüzde yetenekli Laz aydınları bilim alanındaki yarışlarda da aktif rol oynamaktadırlar. Tbilisi Üniversitesi'nin yetiştirdiği Sarp köyünden Ali Tandilava bunlar arasında saygın yeri olan Laz aydınlarındandır. Ali Tandilava'nın bilimsel ürünleri Lazca tekstler 1936 yılında basımdan çıkmıştı. Ali Tandilava Laz Tarihini ve Etnografyasını da enerjik olarak incelemektedir. 1964 yılında Muhammed Vanilişi ile birlikte basımdan çıkardıkları "Tarih ve Etnografya Araştırmaları" (Lazistan) kitabı büyük ilgi görmüştür.

Laz aydınları artık folklor ve değişik bilim dalları üzerinde de çalışmalarını sürdürmektedirler. Bunlar arasında filoloji bilimi dalında uzmanlık adayı Zurab Tandilava'dan söz etmeden geçemeyiz.

Ç'aneti coğrafya tarihinin ana kaynaklarını dil ve sözlü edebiyat oluşturmaktadır. Bu konuların analizleri de Gürcüstan'da yeteri kadar özenle ele alınıp başarıyla yürütülmektedir. Ne yazık ki, Laz arkeolojisi ve etnografyası sahalarında bu düzeyde başarı sağlandığı şimdilik iddia edilemez. Oysa tarihsel tetkiklerin başarısı bu sahaların iyice aydınlanmasına bağlıdır. Bu türden çalışmalar bizim gelecekteki hedeflerimiz arasındadır.

Ç'aneti Fiziksel Coğrafyasının Görünümü

Gürcü bilimsel literatürüne giren ilk "Ç'aneti fiziksel coğrafya tetkik ve tespitleri" çalışmaları büyük coğrafyacımız prens Vahuşti Bagrationi'ye aittir. Vahuşti konuyu kısa fakat derin içerikli bir anlatımla ortaya koymuştur. Vahuşti pek karışık olan Ç'aneti dağ sisteminin durum ve konumunu çok doğru biçimde gösterip açıklamıştır. Ona göre: Ç'aneti dağları batıdan doğuya doğru, hafif kuzeye yönelik konumuyla Çoruh boylarına değin uzanır. Bu dağ sistemini daha iyi anlatabilmek için Vahuşti "Porçha vadisine" işaret ediyor. "Porçha vadisi" Ç'aneti dağ silsilesinin en kuzeydoğu sınırını teşkil eder. Vahuşti eserinde "Ç'aneti dağ silsilesi Baiburd-Porçha ile Ç'aneti kıyı şeridi arasını kapsar" demektedir. Yine Vahuştiye göre: Ç'aneti dağlarının dorukları çıplak, etekleri ormanlık, yabanıl yaşamı zengindir. Ormanlık alan sadece dağ etekleri değildir. Tüm Ç'aneti ülkesini baştan sona ormanlık alanlar kaplar.

Ç'aneti dağlarının değişik kesimleri değişik isimlerle anılır. "Parhal tepesi", orta kesimde "Demir dağı", batı kesiminde "Haldizen dağı" vb. Parhali'nin zirveleri "Kaçgar" ve "Hinot dağı" adlarını taşırlar. Demir dağı yakınlarında ise "Verçenik tepe" ve "Kırklar dağı" yer alır. Parhal kesiminin en yüksek noktası Ç'aneti dağı sınırları içindedir. Ç'aneti dağı; rakımı 3937 metreye ulaşan Kaçkar zirvesiyle süslenmiştir. Bu dağ silsilesi doğuya doğru uzandıkça alçalır. Nihayet Çoruh vadisinde tatlı bir meyille suya kavuşur. Bu dağ silsilesi batı ve kuzey yönlere doğru birkaç kol salar. Bunlardan önemlileri "Ziyaret tepesi" Polat dağı, Varuş da-

ğı, Çarrin kayı vb.dir. En önemlisi ise Ziyaret tepesi'dir. Bu dağın bir diğer adı da "Ç'aneti Lih Dağı"dır. Ziyaret tepesi Ç'aneti topraklarını Doğu ve Batı olarak ayıran tepedir.

Plinius Ariane, Ç'aneti akarsularının önemli olanlarını tek tek saptayıp kaleme almıştır. Trabzon ile Çoruh arasında şu akarsulardan söz etmektedir. Sıra ile: Hisosi, Öfisi, Psiksosi, Kalosi, Riziosi, Askurosi, Adieni, Dzagatisi, Pritanidi, Hiksite, Arkabisi ve Akampsisi. Arianeye göre, Hisosi suyu Trabzon'a 150 sdationi kadar uzakta denize dökülür. Bundan sonra gelen Ofisi (V. yy.daki adıyla Opiunti) Hisos'a 90 stadioni kadar uzaklıktadır. Bu nehir coğrafya tarihi açısından pek ilginçtir. Zira burası bir zamanlar "Tianike" sınır çizgisini oluşturuyordu. Ofisi'nin günümüzdeki adı Sulaklı'dır. Ofisi'den 50 km. kadar uzakta bulunan Psiksos, Ariane'nin günümüzdeki yorumcularına göre bugünkü "Vatlaksu"dan başkası değildir. Arianeye göre Psiksosi'ye 30 stadioni kadar uzaklıkta bulunan Kalosi günümüzdeki Kalapatamos, Riziosi de günümüzdeki "Rohi su" yani Rize suyundan başkası değil. Bunları izleyen Askuros ya da Askoris, Arianeyi yorumlayan Kipert'e göre Kalosi'den 30, Adianeden 60 stadioni kadar mesafededir. Ancak bu tespitler doğru değildir. Sonra gelen Adieni, yani Odeinios da bugünkü Kıble dağı deresi ile aynı olduğu tahmin edilmektedir. Dzagotisi ise bugünkü Suhadere'nin eski ismidir. Pritanidi, yani Portanisi bugünkü Purtuna suyu'nun kendisidir. Hiksote suyu bugünkü Piskala deresi ya da Abuvitse deresi olsa gerek. Sonra gelen Arkabisi; Ptalameye göre (Arkadisi), Fevtengeriana tablosundaki (Abgabesi), bugünkü Arhavi suyu, sonuncu Akampsisi ise bugünkü Çoruh suyundan başkası değildir.

Ariane her ne kadar Ç'aneti akarsularını ayrıntılarıyla kaleme almışsa da liste yine de tam değildir. Onun tespitleri sadece büyük akarsularla sınırlı kalmıştır. Gemi ile seyahat eden Ariane'nin büyük nehirlere katılan, kıyılardan uzaktaki küçük akarsuları görüp saptaması olanaksızdı. Oysa gözden kaçan bu sular da Ç'aneti için pek önemli sulardı.

Vahuşti de Ç'aneti akarsularının birçoğunu kaleme almıştı. Vahuşti Ariane'nin tersine, ülke yazımını batıdan değil, doğudan başlatmıştı. En başta "Gonion'un batısında denize dökülen su" gi-

bi isimsiz saptaması yer alıyor Vahuşti'nin. Ancak ardından "Doğusunda Gonio, batısında Hopca, Ç'aneti dağlarından kuzeye doğru akan su" dediğine göre, bu suyun Makriali suyu olduğu hakkında kuşku kalmamaktadır. Sonra "Hopca suyu"nu tarif ediyor Vahuşti bize. Bu su da Ç'aneti dağlarından çıkıp güneyden kuzeye doğru akıyor, Hopca'nın doğusunda Karadeniz'e ulaşıyor" diyor. Hopca suyundan sonra isimsiz bir sudan daha söz ediyor Vahuşti. Bu suyun batısında küçük Rize kıyı kenti yer alıyormuş. Bu isimsiz sudan sonra Rize suyu'na değiniyor coğrafyacımız. Bu su da öncekiler gibi güneyden kuzeye akıp denize ulaşıyormuş.

Makriali kıyılarına inen suyun batısında bir de Maneloğlu suyu vardır ki, bu su, kıyısına yerleşen Maneloğlu köyü'ne de isim olmuş. Atina suyu (Atinaş tsari) Ç'aneti topraklarının en önemli akarsularından biridir. Bu suya sağ yakadan Meleşkuri ırmağı da katılıp onu zenginleştirmektedir.

Ç'aneti iklim kuşakları Batı Gürcüstan kıyı boyu iklim kuşaklarıyla aynı özellikler gösterir. Vahuşti tespitlerine göre: Kıyı şeridi rutubetli ve sıcak hava karakterlidir. Bu hava koşulu bataklık ve çayırlık düzlüklere özgüdür. Burada İsli (careh), İğneotu, Şharpi ve Damarlı ot türünden pek çok cins bitki görülür. Evliya Çelebi'ye göre: Çoruh boylarında bolca kavak ağaçları yetişmekte, bunların keresteleri gemi inşaatında kullanılmaktaydı. Ç'ani halkının tarım yaptığı kuşak bu kuşaktır. Burada mısır, pirinç vb. kültür bitkileri yetiştirilir. Geçmişte buralarda bağcılıkla da uğraşılırmış. Evliya Çelebi Hopa'dan söz ederken dikkatimizi burada yetiştirilen üzüm bağlarına çekmektedir. Vahuşti de Ç'aneti'de gelişmiş bağcılık uğraşısına işaret etmektedir. Çaycılık uğraşısı da bu kuşağa özgü işlerdendir. Bugün Türkiye'de çaycılığın merkezi, Ç'aneti'nin önemli kentlerinden Rize'dir.

Kızıl topraklı, engebeli ikinci iklim kuşağına özgü bitki örtüsü Kolh tipi karışık geniş yapraklı orman örtüsüdür. Bu kuşakta fındık ürünü bolca yetişir. Fındık ağaçlarına özellikle Ç'aneti'nin doğu bölgelerinde daha sık rastlanır. Bu durum Evliya Çelebi'nin de gözünden kaçmamış. O "Şane dağları"nın fındık ürünü ile zengin olduğunu özellikle vurgulamıştır. Evliya'ya göre "Şane" türü

fındık tüm Ç'aneti'de en tutulan türdür. Hopa'da bir fındık işleme fabrikası çalışmaktadır.

Sözkonusu iklim kuşağı öteden beri meyve bahçeleriyle de ünlüydü. Bu gelenek bugün de sürdürülmektedir. Mısır kültürü de bu kuşakta iyi sonuç vermektedir.

Son yıllarda yukarıda sözü edilen kültür çeşitlerine bir yenisi geniş anlamda eklenmiştir. Bu çay bitkisidir.

Rutubetli, subtropikal bu iklim kuşağının ardından dağ karakterli kuşak başlamaktadır. Vahuşti bu kuşak için "Sağlam hava kuşağı" deyimi kullanmaktadır. Bu kuşağın baş bitki örtüsü Kolh tipi orman örtüsüdür. Geniş ve iğne yapraklı ağaçlar, İmereti cinsi alaağaç, Çnavi (Sorbus cavcasigena) ve daha bir hayli bodur ağaç cinsleri bu kuşağın yerlileri arasında sayılır. Evliya Çelebi'nin Rize'nin batısında kalan Şahnuzi bucağında bolca rastladığını söylediği "Pustuli Bze" türü ağaçlar da bu kuşağa özgü bitkilerdendir.

Sözünü ettiğimiz dağ karakterli kuşak 1900'lü rakımlara değin uzanır. 1900'lerden yükseklerde ise subalpinik iklim kuşağı başlar. Bunun bitiminde ise gerçek bir alp kuşağına girilir ki, uçsuz bucaksız otlu meralar, yazlık yaylaklar bu kuşakta toplanmıştır. Bu kuşak hayvancılık sektörünün gelişmesi için elverişli ortam sağlamaktadır. Sık ormanlar, bol av hayvanları, berrak akarsular, bu sularda yetişen balık türleri, sayısız kuş türleri bu kuşakta hayat bulur. Vahuşti'nin ifadesine göre de: Ç'aneti toprakları evcil ve yabanıl av hayvanlarıyla, kuş ve balık çeşitleriyle, börtü böcekle, arısıyla, balığıyla pek zengin topraklardır.

Bir Etnos adı olan "Ç'ani" ile onun yerine geçen "Lazi"

Bir etnos adı olan Ç'ani Bizans yazınında erken feodal çağlarda ortaya çıkıp "Tzannoi" ya da "Tzanoi" formuyla literatüre girdi. (Tz) kompleksi Yunanca'da bazı yabancı fonemleri ifade etmek için kullanılmıştı. Gürcüce'deki (α) ve (C) fonemleri için de (Tz) fonemi uygun düşüyordu.

XII. yüzyıl Bizans yazarı Evstate Tesalonikeli (Tz) sesini "Sann" etnonimi kökünün basit formasyonu olarak kabul ediyordu. Sonra "Tzanni" ya da "Sanni" etnos adını coğrafyaya da teş-

mil ederek bundan "Tzanike" ya da "Sanike" ülke adını türetti. Gürcü dilbilimci Simon Canaşia da "Ç'anike" sözcüğünün "Sannive"den türediği kanaatindedir.

Konumuz olan bu Zan (Kolh) topluluğu erken feodal çağlarda tarih sahnesine çıkıp büyük bir politik başarıyla egemenliğini çevreye genişletti. Önce, "Sannike", sonra da diğer komşu toplumlar üzerinde, giderek tüm Güneydoğu Karadeniz kıyıboylarına damgasını vurdu. Ç'ani topluluğu çok diyalektli dilinden tek ve ortak bir edebi diyalekt geliştirmekte başarı gösteremedi. Ama çeşitli nedenlere bağlı bu noksanlık Ç'anilerin tarihteki önemli rollerini gölgeleyemedi.

Geç tarihlerde "Ç'ani" etnos adının karşısına "Lazi" adı ortaya çıktı. Bu yeni ad o derece etkili olup benimsendi ki, bizzat Ç'ani toplumuna bile eski ulusal adlarını unutturmayı başardı. Bu yeni terim Gürcü diline de sızmak istediyse de burada sağlam bir geleneksellik duvarına çarparak geri dönmek zorunda kaldı. Gürcü dilbilimci Simon Canaşia "Lazika krallığının yıkılışından sonra" adını verdiği çalışmaları sırasında artık Lazi deyimiyle yer değiştiren Ç'ani üzerinde ısrar etmekten vazgeçti. Bu yeni ve yabancı terimi gelecekte ele alıp eni konu incelemeyi kararlaştırdı.

Lazi sözcüğünün Güneybatı Karadeniz kıyıboylarında yayılıp yerleşmesi konusunda Bizans kilise kayıtları "Ekdesiler"de önemli bilgiler mevcuttur. Bu belgeler arasında zamanın politik koşulları da anlatılmıştır. Gürcüstan birliğinin tekrar sağlanması çabaları sırasında Bizanslılar batı Gürcüstan üzerindeki politik egemenliklerinden Gürcüstan yararına vazgeçmek zorunda kalmışlardı. Bu politik zemin üzerinde Konstantinepolis Rum patrikliği Lazika Metropolitliği katedrasının Trapezunt'a taşınmasına karşı çıkamadı.

S. Kaukçişvili'nin kanaatine göre Rumlar açısından Trabzon, organik olarak Lazikayla tarih, politik, ekonomik, etnografik sıkı bağlarla bağlı bulunduğundan bu kentin elde tutulabilmesi için Lazistan'ın da elde edilmesi gerekliydi. Bu konuların araştırılması sırasında fikir adamları arasında yeni ve önemli görüşler ortaya atıldı. N. Lomouri'ye göre: IX. yy. ikinci yarısında Bizanslılar Batı Gürcüstan'daki otoritelerini yitirdiler. Abhazya Krallığı kili-

se aracılığı yönünden Bizanslılar'dan yakayı sıyırdı. Konstantinepol patrikliği Batı Gürcüstan'daki tüm Metropolitlikleri kaybetti. Bu durum onun prestiji üzerine indirilmiş bir darbe idi. Rumlar açısından şimdilik sembolik de olsa bu prestij yeniden kazanılmalıydı. Bizim için üzerinde durulacak kadar önemli görünmeyen bu "Sembolik Prestij"in altında gelecekte yeniden alevlenecek işgal emellerinin temel taşları yatmaktaydı.

Böylece IX. yy.'ın ikinci yarısında Neokesari Rum Metropolitliği'nden ayrılan eski Trabzon piskoposluğu (geleceğin metropolitliği) "Trabzon patrikliği" olarak bağımsızlığını kazanmış oldu. Laz deyimi ise, işte bu dini işlemler arasında bölgeye kadar ulaşıp ülkenin adı halini aldı. Bu isim XIII. yy. başlarında kısmen Gürcü kaynaklarına da girmeyi başardı. Gürcüler bu adı seyrek de olsa "Lazia" biçiminde kullanmışlardır. Bu deyim giderek Ç'ani halkı için milli ad olarak kullanılmaya başlandı. Böylece tarihi "Ç'ani" deyiminin yerine "Lazi" deyimi hakim oldu.

Gürcü gelenekleri yabancı politik zemin üzerinde oluşturulan bu değişikliği bir türlü benimseyip kabullenmemektedir. Batı Gürcüstan'da erken feodal bir devletin kurucusu bu topluluğu "Ç'ani" olarak tanımlamayı sürdürmektedir.

Ç'ani Yerleşim Alanı

Yunan kaynakları bu topluluğun yerleşim alanını Trabzon'un güneydoğusunda özellikle Pontus ya da Ç'aneti dağlarında göstermektedir. İ.S. II. yy.'da Ariane "Tianike" (Tzanike, Sannike) topraklarının batı sınırının Ofis ırmağı olduğunu söyler. VI. yy. Bizanslı tarihçi Prokopi Kesarieli de Ç'aneti topraklarının güney sınırlarını "Boasi" yani Çoruh ırmağının çıkış mıntıkalarında gösterir. "Boasi ırmağı Ç'aneti sınırları yakınlarında bir yerde doğar" der... Yine Prokopi'nin işaret ettiğine göre "Parangioni de oralarda bir yerdedir. Parangioni çevresinde Ermeniler yaşarlar." Başka kaynaklarda işaret edildiğine göre "Parangioni" Persarmeni ülkesinde bir kalenin adıdır. Yohanne Malala bu kaleyi Roma Ermenileri ile Pers Ermenileri sınırı üzerinde göstermektedir. Bizim ilgimizi çeken husus Parangioni kalesinin aynı zamanda Ç'aneti sını-

rında bulunmasıdır. (Bazı araştırmacılar Parangioni kalesini İspir, bazıları da Arkni yakınlarında gösterseler de bu tespitler doğru değildir. Prokopi'ye göre bu kale Çoruh kaynağı başlarında bir yerdedir. İspir (Speri) ve Arkni ise bu noktadan epey daha güneylerde bulunuyorlar. İspir, Rize boylam çizgisinin tam güneyine düşmektedir. S. Kaukçişvili bu Parangioni adının Gürcüce'deki (Perangi) Gömlek adıyla ilişkili olduğunu tahmin etmektedir. Ancak bu "Tubal-Kaini" ülkesinde o çağlarda Gürcüce "Parangi"nin ne derece yeri olduğu kuşkuludur. Bu ismin Farsça'daki "Farhangi" sözcüğünden gelmiş olması akla daha yakın düşmektedir.

Bu kalenin sık sık askeri sürtüşmelere sahne olduğu kuşku götürmez bir gerçektir. Zira Prokopi'nin de ifade ettiği gibi: Ç'ani orduları bu mevkide bir yandan Ermenilerle diğer yandan Romalılarla sürekli savaş halindeydiler. Bizans tarihçisi Prokopi'nin Ç'anilere karşı düşmanca duygularını esir olup kurtuluşu, savunma özellikli bu çarpışmaları Lazların barbarlığı biçiminde yorumlamasına yol açmıştır. Bu bir yanılgıdır.

Ç'aneti ülkesinin doğu sınırı "Barhoni" (Parhal) dağı doğusundadır. Erken feodal çağ başlarında Ç'ani etnik haritası bu çizgiler içinde bulunuyordu. Ancak onların politik coğrafyası daha değişik sınırlar içeriyordu. Ç'aniler bu çağlarda bağımsız birkaç beyliğe bölünmüş halde yaşıyorlardı. Her beyliğin kendine özgü ulusal sınırları vardı. Prokopi, bunlardan "Okeniti" ile "Koksila"nın varlığından söz etmektedir. Okeniti'nin kuzeydoğu sınırları "Barhoni" (Parhal) bölgesine dayanıyordu: "Koksila" ülkesi ise Barhoni'nin arkasında yer alıyordu. Okeniti Lazlarının bu kesimde herhangi bir kaleye sahip olup olmadıklarını bilemiyoruz. Kaynaklarda buna dair bilgilere rastlayamıyoruz.

Bu ülkenin kuzey sınırları Pontus dağı silsilesi çizgisine dayanıyordu. Ariane tespitlerine göre: Bu çizginin daha kuzeyinde kalan "Tianike", "Okeniti" ile burada sınırdaştı.

Okeniti'nin diğer sınırlarını iyi anlayabilmemiz açısından "Hartoni' ve "Sisilissoni" kalelerinin kesin yerlerini saptamak zorundayız. "Hartoni"nin içinde bulunduğu alan, Bizanslı tarihçiye göre: Batısında "Horononi" doğusunda ise "Barhoni" kalelerinin arasında kalan alandır. "Sisilissoni" kalesi ise Çoruh vadisinde,

Yusufeli'nin kuzeyinde, Parhal sırtlarında bir yerde olması gerek. Bu noktanın bugünkü "Halanan hanlar" mevkiinde olduğu zannedilmektedir.

"Halanan hanlar"ın doğusunda yer alan "Harti" köyü dikkat çekicidir. Bu köy Bayburt'un kuzeybatısında, Çoruh'a sol yakadan dökülen bir ırmağın ağzındadır. N. Adons, Prokopi'nin sözünü ettiği "Hartoni kalesi"ni burada aramak gerektiği inancındaydı.

"Hartoni", "Harti" fonetik yakınlığı Prokopi tespitlerinin doğru olduğunu göstermektedir. İvane Cavahişvili bu deyimlerin bugünkü yerel "Ğarti" versiyonuna önemle parmak basmaktadır. Gürcüce'deki "Ğarti kapısı"nın bununla bağlantılı olduğunu savunmaktadır. Bizce İvane Cavahişvili bu adın Gürcüce'den ziyade Laz kökenli olabileceği üzerinde dursaydı daha gerçekci yolda olduğu izlenimi verebilirdi. Hartoni ile Harti'nin aynı söz ve yer olduğunu varsayarsak Okeniti ülkesi batı sınırını da belirlemiş oluruz. Bu çizgi bugünkü Hart-Of yolunun geçtiği dağ sırtlarında bulunmaktadır. Okeniti ülkesinin batı sınırını bu noktaya ancak VI. yy.'da dayandırabildiği iddiası yanlış olur. Prokopi tespitlerine göre: Hartoni kalesi daha eski çağlardan bu yana Okeniti sınırını oluşturuyordu.

Horononi kalesi de I. Justiniane çağında inşa edilmiş, Hartoni'ye nazaran daha yeni bir sınır kalesiydi. Prokopi'ye göre bu kale Roma, Persarmeni ve Ç'aneti sınır kavşağı noktasında bulunuyordu. Prokopi'nin Horononi adını verdiği bu kale N. Adons kayıtlarında "Oron" olarak geçirilmiştir.

S. Kaukçişvili bu adın Laz dilinden türediğine inanmasına karşın bunun anlamını verememektedir. Laz dilinde "Hor" köklü sözlere rastlayamıyoruz. Ermeni araştırmacıların iddia ettikleri gibi, bu sözcüğün Ermenice "Oron" kökünden türetildiğini kabul etmek bilmem yanlış olur mu?

Bir zamanlar Sisilissoni kalesinin de Hartoni kalesi gibi bir sınırkalesi işlevi gördüğü açıktır. Prokopi'ye göre bu kale "Kena köyü batısına düşen eski bir Ç'ani kalesidir." Prokopi'nin "Eski" sözünden ne kadar eskileri kastettiği açıkça belli değildir. Ancak

bu tarihin en azından V. yy. ötelerine kadar uzandığını kabul etmemiz gerekir. Çünkü V. yy. başlarında bu kale "Sisila" adıyla ayakta durup bir Ermeni komutanın emrinde bir Cermen birliği tarafından korunmakta idi. Prokopi Koksilini sınırlarının bu Sisilissoni kalesi yakınlarında başladığını haber vermektedir.

Anlaşıldığı kadarıyla Sisila kalesi burayı ele geçiren Persler ya da Romalıların gelişine değin fonksiyonunu sürdürüyordu. Sonra bu fonksiyonunu yitirip işgalcilerin eline geçti. Daha sonraki tarihlerde işgalciler de bu kaleye önem vermeyip terketmişler. Giderek burası Okeniti Lazları için de çekiciliğini yitirmiş. Bu kaleyi inşa edenlerin mirasçılarının bu ilgisizliği bir rastlantı değildir. V. ve VI. yy.'lar uluslararası siyasi gelişmeleri paralelinde biribirine yakınlaşan Okeniti Lazları ile diğer komşu Laz toplulukları arasında artık böyle bir kalenin işlevi olamayacağı fikri ortaya çıkmıştı. Olasılıkla bölük pörçük Laz topluluklarının artık derlenip toparlanma süreci içten içe uyanmaya başlamıştı.

Justiniane I. döneminde Bizanslılar tekrar Okeniti kalesini ele geçirip onardılar. Yeniden içine bir garnizon yerleştirdiler. Okeniti adının kale yakınında bulunan "Kena" köyünden geldiği tahmin edilmektedir.

N. Adons'un yorumuna göre: Prokopi "Kena" köyünün yerini Parhal dağının kuzey eteklerinde gösteriyordu. Ermeni araştırmacılarının dolaylı anlatımlarına bakılırsa, bu köy, Bayburt dolaylarında bir yerdedir. Oysa Bayburt ovası Parhali dağının kuzeyinde değil güneyinde kalıyordu. Sonra, Bizans kaynaklarına göre bu köy, Okeniti Lazlarının hayvan ağıllarının bulunduğu dağın eteklerinde idi. Bu dağ da Parhal dağının kuzeyinde değil doğusuna düşmektedir.

N. Adons bu "Kena" sözcüğünün "Okena"dan türediğine inanmaktadır. Ç'ani topluluk adının bile bu "Kena", "Okena" sözcüğünden türediğini varsaymaktadır. Bu fonetik yapı biçimi Laz aksanlarıyla uyum sağlamaktadır. Bu da N. Adons'un iddiasını haklı göstermektedir. Ancak K. Mikeladze bu düşünceye katılmayıp (Ks) sözcük kökünün yunanca'daki (Tz)ye temel teşkil edemeyeceğini savunmaktadır.

N. Adons'un düşündüğü gibi (Keni)den (Ç'ani)yi türetmek mümkün olsa bile "Ç'ani" ile "Kaini"nin iki ayrı Etnos adı olduğunu kabul etmek zorundayız. Ç'ani topluluğunun geç tarihlerde Keni topraklarına da yayıldıklarını biliyoruz. Ancak hayvan yetiştiriciliği ile geçinen Ç'aniler'in metalurji ustaları Keniler'e kültürel etki yapabileceklerini kabul edemeyiz. Ç'aniler sonraki tarihlerde Keni topluluğunun mirasçıları olmadıkları gibi kültürleriyle de alışveriş yaptıkları kesin değildir.

Aslında "Ken" sözcüğünün en eski versiyonu "Kaina" formundadır. Kutsal Tevratta bu isim bazen "Tubal"la birlikte anılır. Bazen de tek başına. İ.S. I. yy.'da Plinius'un iddia ettiğine göre "Tubal" etnonomu "Armenohalib"in ardından gelen daha yeni bir deyimdir. Bazı araştırmacılar "Kaini" sözcüğünün metal eritme işinde kullanılan "Körük" anlamına geldiğini iddia ediyorlar. Fakat bunun doğruluğu henüz kanıtlanmış değildir. Eski "Semitik" diller arasında bu kökle yapılmış sözcüklere sıkça rastlanmaktadır. Ancak R. Aisner'in iddia ettiği gibi bu sözcüğün "Ağıt" anlamına geldiği de pek inandırıcı gözükmüyor. Kaini sözcüğünün Gürcüce'deki "Kina, Rkina" (Demir) sözcüğü ile ilişkili olduğunu düşünenler de vardır. Bu türden yapı ve içeriğe sahip terimlere Önasya Medeniyetleri dünyasında bolca rastlandığı için kesin bir karara varmamız kolay olmamaktadır.

VI. yy. ilk yarısında Bizanslılar Okeniti Lazistanı'nı elde etmek için enerjik çabalara giriştiler. Barhoni kalesi ile Longine istihkâmları bu çabaların birer ürünüdür.

Longine istihkâmlarının yerini saptama hususunda bugüne değin çaba sarfeden kimse çıkmamıştır. N. Adons, yazılarının sadece bir yerinde bu konuya değinmektedir. S. Kaukçişvili ise, sadece bu istihkâmların komutanlığını yapan kişiyle ilgilenmektedir. Bu istihkâmlar hakkında en geniş tespitler yine Prokopi Kesariel'e aittir. Bu tarihçi sözkonusu yerin Sisilissoni'nin kuzeylerinde olduğuna işaret etmektedir. Prokopi bir yazısında "Sisilissoni'den kuzeye doğru giderken sol tarafta bir yer vardır. Yerel halk buraya 'Longine istihkâmları' adı vermektedir. Bu isim Romalı stratejist Longine'nin adından alınmış, burada Longine garnizonları otururmuş." demektedir. Aynı yazarın "Burgunoisis kalesi" ile il-

gili yazısında da: Bu kale Longine istihkâmlarının yanında inşa edilmiş, bu mevki Sisilissoni'ye bir günlük mesafede bulunuyor" denmektedir. Bu yer Okeniti Lazistanı ile Koksilini Lazistanı'nın sınırı üzerinde imiş...

"Barhoni" ya da "Parhali" kalesinin yeri de bugüne değin gereği kadar araştırma konusu edilmemiş. Çevrede ve uzaklarda "Barhoni" adını taşıyan birçok yer bilinmektedir. Bunlar arasında: Köy, vadi, dağ vb. bulunmaktadır. İnancımıza göre bu adı taşıyan kalenin çevresindeki "Barhoni Köyü" ile ilgisi bulunması akla yakın gelmektedir. Bugünkü Parhali köyü kültür eserleri kalıntılarıyla zengin bir yerdir. Burada bulunan birçok kilise ve bazilika birçok seyyah ve bilim adamının ilgisini çekmiştir. Bugün burada kale yıkıntılarına rastlanmamakta ise de, geçmişte burada bir kalenin var olmadığı anlamına gelmez.

Barhoni ya da Parhali kalesinin bu mevkide fonksiyonu ne olabilir sorusu akla gelebilir. Bu sorunun yanıtı şöyle olabilir: Barhoni kalesi Barhoni vadisinin kilidi, oradan geçen yolun kontrol noktası, Okeniti Lazistanı'nın sınır bekçiliğini üstlenmiş olabilirdi. İnancımıza göre bu kale tamıtamına bu hizmetleri yürütmüştü burada...

Okeniti Lazistanı'nın güneybatı sınırında Bizans kaynaklarına göre Koksilini Lazistanı bulunuyordu. İvane Cavahişvili bu deyimi "Koksvilini", N. Adons ile S. Kaukçişvili de "Koksilini" olarak kaydediyorlar. Bir Ermeni araştırmacı bu adın "Koks" kökü ile "il" süfiksinin bitiştirilmesi ile elde edildiği inancındadır. "il" süfiksinin Gürcüce'den geldiğine inanan bu Ermeni araştırmacı sözcüğün kökü olan "Koks" için herhangi bir açıklama getirmemektedir.

Bizans kaynakları Koksilini ülkesinde iki kaleden daha söz ediyor. Bunlar "Canzakoni" ve "Skamalahoni" adlarını taşıyorlar. "Skamalahoni" kalesinin yeri hakkında dolaylı da olsa azçok bilgimiz vardır. Bunlar arasında Prokopiye göre önemli olan "Burgusnoisi" kalesinin "Sisilissoni" kuzeyinde "Koksilini" sınırı üzerinde bulunmasıdır. Bu hesaba göre bu ülke ve onun "Skamalahoni" adındaki kalesi Pontus dağlarının kuzey kesimlerinde olması gerekir. N. Adons da bu görüşü paylaşıp araştırmalarını bu yöre-

de yoğunlaştırmıştı. N. Adons, Karadere üzerinde de önemle durmaktadır. Çünkü burada bulunan "Zimla" köyünün adı Bizans kaynaklarındaki "Skamalanihoni"yi çağrıştırmaktadır. Bizce bu varsayım sağlam dayanaktan yoksundur. Zira "Zimla" ile "Skamalanihoni" deyimleri arasında fonetik yakınlık görülmemektedir. Araştırmacı başkaca herhangi bir delile de işaret etmemektedir.

"Canzakoni" kalesi üzerinde durulması gereken önemli bir yerdir. Laz ülkesinin kesin işgali sırasında düşman stratejistlerinin bu kalede toplanmış olmaları buranın önemine işaret etmektedir.

Prokopi Kesariel'in dolaylı açıklamalarından anlaşıldığına göre bu kale Pontus dağlarında bulunan "Burgusnoisi"nin kuzeyinde olması gerekir. N. Adons da bu kale hakkındaki araştırmalarında bu sonucu elde etmişti. "Canzakoni" adı üzerinde bir nebzecik duracak olursak: Bizans kaynaklarında "Tzanzakoni" biçiminde okunan bu adı, N. Adons'un kaleminden "Tzaunzanon" olarak okuyoruz. İvane Cavahişvili "Tdzandzakoni", S. Kaukçişvili ise, "Canzakoni" ve "Tçantçakoni" biçiminde telaffuz ediyorlar. İvane Cavahişvili bu sözcüğün Gürcüce'deki "Tçantçaha" sözcüğü ile irtibatlaştırıp açıklamayı deniyor. Onun inancına göre, bu coğrafya adı "Rutubetli, bataklık" anlamına gelen "Tçantçi" ile ilgili olmalıdır. Ç'aneti tofonomileri arasında bu deyim "Tçantçahona" formuyla listeye geçirilmiştir. Mhige köyünden Hasan oğlu Şükrü Güven (Halilişi)nin ifadesine göre, böyle bir isim Moleni Sarpi yukarılarında bir yer ismi olarak da kullanılıyormuş.

VIII. yy. yazarı İ. Sabanisdze'ye göre bu yöre "Kaldia" adıyla anılırmış. Burası Abhazya Krallığı sınırları içerisindeymiş. Sabanisdze'nin deyimiyle: Kaldia, Deniz ile Trabzon arasında, Absareia ile Napsai limanları Kaldia'nın iskelesidir. Kaldia'nın tam yeri hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. İvane Cavahişvili onun Çoruh havzası içerisinde, P. Peeters ve K. Kekelidze Abhazya'da, P. İngorokva ise, daha kuzeylerde olduğunu varsayıyor. "Napsai"yi Abhazya'da aramak şuursuzluk olur. Kaynakta açıkça görüldüğü gibi burası Kaldia'nın rıhtımıdır. "Absareia"nın da "Absarunt" olduğu ve buranın da bugünkü "Gonio"dan başka bir yer olmadığı açıkça ortadadır. Kaldia'nın Abhazya sınırlarına

kuzey yönünden komşu olabileceği düşünülebilir. Zira Laz ve Ç'ani ülkesi sınırları buralara değin uzanıyordu.

Prokopi Kesarieli: Laz sınırlarının Absarunti'den bir günlük mesafede olduğunu kaydeder. Ünlü Laz kenti "Petra"nın da bu yörede olduğunu ekliyor.

Bu bilgilere dayanan N. Lomouri, bu yöndeki Laz ülkesi sınırlarını "Tsihisdziri" yakınlarında bir yerlerde varsayıyor.

Lazika'nın yıkılışından ve bu topraklarda "Egris-Abhazeti Krallığı"nın kuruluşundan sonra bu sınırların ne türlü değişikliğe uğradığını bilemiyoruz. Bu yeni Krallığın çok genişlediğini düşünsek bile Sabanisdze'nin yazdığı gibi sınırlarının en çok Çoruh vadisine değin dayanabilmiş olabileceğini kabul edebiliriz. Çünkü o dönemde Çoruh ötelerinde hüküm süren başka bir krallık mevcuttu.

VIII. yy.'da bu ülke İyon Krallığı sınırları içine giriyordu. İvane Cavahişvili, IX.-XI. yy.'larda da bu politik statünün sürdüğü inancındadır. Cavahişvili bu kanaate X. yy. kaynağı "Serapion Zarzmelinin yaşamı" adlı esere dayanarak varmaktadır. Son yıllarda A. Bogveradze bu tarih ve eser üzerinde daha detaylı incelemeler yaptı. Serapion Zarzmeli'nin yaşamı adlı eserdeki "Ç'aneti Olayları"nın daha eski tarihlere uzandığı sonucuna vardı.

XI. yy. tarihçisi Cuvanşer'in ifadesine göre: VIII. yy. ikinci yarısında Kral Arçil burada bir sınır kalesi inşa etti. O tarihlerde "Guria" ile "Rum" sınırı da bu noktada bulunuyordu. Vahuşti ise bu bahiste, "Guria" yerine "Gürcüstan" deyimi kullanmaktadır. Sözkonusu sınırı da Rize suyunun batısında kalan "Ç'aneti dağı"nın denize uzanan bir kolu üzerinde gösteriyor. Arap "Sağır Murvan"ın Gürcüstan'ı işgalinden sonra Arçil tarafından inşa edilen sınır kalesini de Rize'de gösteriyor. Elimizde bu iddiaları kanıtlayacak sağlam deliller bulunmamaktadır. Daha sonraki tarihlerde gelişen olaylara göz atacak olursak: 1046 yılında Kral IV. Bagrat'ın Hopa üzerine yaptığı akınlardan bazı anlamlar çıkarabiliriz. Örneğin Arçil döneminde Gürcü-Bizans sınırı Hopa'da bulunduğuna göre, sözkonusu kalenin de burada inşa edilmiş olabi-

leceği akla daha yakın gelmektedir. Kral David Ağmaşenebeli döneminde de Feodal Gürcüstan'ı kıyı sınırı Hopa'daki pozisyonunu koruyordu. Bunun aksi olsaydı 1116 yılında Abhazya'dan Tao'ya (Erzurum) doğru yürüyen Ağmaşenebeli ordularının Hopa üzerinden geçmesi mümkün olamazdı. David Ağmaşenebeli 1120 yılında da Hopa'da bulunmuştu.

Sonraki tarihlerde burada ne gibi değişiklikler olduğu bilinmemektedir. Bu bölgede Feodal Gürcüstan idaresi için aktif dış politika olanakları XIII. yy. başlarında oluştu. 1204 yılında Gürcülerin inisiyatifiyle kurulan Trabzon vasal krallığı o dönem Gürcü siyasetinin başarı göstergesidir.

Hopa'nın bu dönemde de sınır kenti olarak kalıp kalmadığı konusunda şimdilik birşey söyleyemeyiz.

P. İngorokva'ya göre: Bu tarihten sonra Laz kesimi için bir "Kondominnium" statüsü yürürlüğe konmuştu. Bu araştırmacı sözkonusu ülkede iki başlı yönetimin varlığına inanmayıp gerçek otoritenin merkezi Gürcüstan hükümetinin elinde olduğuna inanmaktadır. Ancak bunun böyle olduğuna dair herhangi bir delil gösterememektedir. Ancak Ç'aneti XIII. yy. sonlarında gerçek anlamda Gürcüstan sınırları içine alınıp yönetimi Beka Cakeli'ye verildi.

Ç'aneti toprakları XV. yy.'ın 60'lı yıllarında Mesheti Atabeyi tarafından Gurieli'ye hediye edildi. Bu bağış, Gurieli'nin sıkıntılı dönemde Atabeg'e gösterdiği yardım ve desteğin karşılığıydı.

XVI. yy. başlarında Ç'aneti Acara ile birlikte Gurieli ile Atabey arasında çekişme konusu haline geldi. Bu iç çekişmeler Gürcüstan'ın güney sınırlarına dayanmış, işgal için fırsat gözleyen Osmanlıların değirmenine su taşıyordu.

Osmanlılar, 1461 yılında Trabzon Keizarlığını işgal edip Gürcüstan'a komşu oldular. XVI. yy. başlarında düşman o derece güçlü adımlarla Ç'aneti içlerine doğru ilerledi ki, o dönemde tavsamış olan Feodal Gürcü yönetiminin bunun önünde durabilmesi mümkün görünmüyordu. Vahuştiye göre: Osmanlıların işgale uğrattıkları Gürcü topraklarından ilkini "Ç'aneti" oluşturuyordu. Ç'aneti "İn Korforasyonu" XVI. yy.'ın 40'lı yıllarında gerçekleş-

tirildi. İşgal edilen Laz toprakları: Of, Rize, Hemşin, Atina ve Arkabe Osmanlılarca Trabzon'a bağlanıp bir "Trabzon Livalığı" kuruldu.

Gürcüler Ç'aneti'nin kaybedilmesini asla hazmedemeyip mücadelelerini sürdürdüler. Fakat bu girişimlerden 1877-78 Osmanlı-Rus savaşına değin hiçbir sonuç alınamadı. Berlin anlaşmasına göre: Ç'aneti'nin "Mazımçay" kuzeylerinden bir bölümü Gürcüstan'a iade edildi. Bu 1917 devrimine kadar yürürlükte kaldı. Osmanlılar bu tarihten sonra bu toprakların büyük bir bölümünü tekrar işgal ettiler. Gürcüstan'ın elinde "Skibuğala", "Tobaşa" kuzeylerinden bir miktar Laz toprağı kaldı.

Ç'aneti coğrafya tarihinin analizlerine 1950'li yıllarında "Laz yerleşim birimleri ile tofonomileri"nin tespiti ile başlanmıştı. Çalışmalarımızın ilk bölümü 1958 yılında kitap halinde yayınlandı.

Bu eserde incelenen coğrafya sahası: Batumi, Helvaçauri kazası Kvariati köyünden bugünkü Eski Trabzon (Kuşumi)'a kadar uzanan kıyıboyu Lazistanı ile eski Verçeniktepe (Verşembeği) tepelerine kadar Rize vilayeti. Ve bu noktanın güneybatı kesiminde kalan tarihi Laz yerleşim alanları'dır...

Yuri Siharulidze

Kaynakça:

Ç'aneti Saistorio Masalebi, 1977-Batumi

1. *N. Berdzenişvili:* Resenzia (P. İngorokvanın "Giorgi Merçule" adlı eserinin eleştirisi), Tbilisi.

2. *S. Kaukçişvili:* Vahuşti Bagrationi'nin "Ağtsera Sakartvelos sameposa" (Vahuşti'nin GÜRCÜSTAN COĞRAFYASI YAZIMI adlı eserinin tahlili), 1972, Tbilisi.

3. *N. Y. Mar:* İz Poezki V Turetski Lazistan, 1910.

4. *I. Kipşidze:* I. Saangarişo Mohseneba Ç'anetis Saenatmetsniere Mivlinebisa, (Lazistan dil araştırmaları bahisleri), 1917.

5. *Arnold Çikobava:* Akademisyen Niko Maar, Dil ve Maddesel Kültür Enstitüsü haber dergisi, 1937, Tbilisi.

6. *Yuri Siharulidze:* Samhret Dasavlet Sakartvelos Tofonimika,(Güneybatı Gürcüstan tofonomileri), 1958, Batumi .

7. *Al. Tereladze:* Ağmosavlet Ç'anetis Fizikuri Geografiis Dahasiatebisatvis, (Doğu Lazistan fiziki coğrafyasının karakteri), 1959, Tbilisi .

8. *Natela Keçakmadze:* Mogzauroba Şavi Zğvis Garşemo. (Plaius Arianenin "Karadeniz Çevresinde Seyahatlerim" adlı eserinin harita ilaveli, açıklamalı çevirisi), 1961, Tbilisi.

9. *Vestnik Drevnie:* İstoria, 1948.

10. *Vahuşti Bagrationi:* Ağtsera (Yazımlar).

11. *Z. Liozen:* Bereg Ruskogo Lazistana. İkoirgo T. XVII. 1905-1907, Tbilisi.

12. *Evliya Çelebi:* Seyahatname (Açıklamalı çeviri G. Puturadze), 1971, Tbilisi.

13. *Yuri Siharulidze:* Samhret Dasavlet Sakartvelos Tofonimika II. (Güneybatı Gürcüstan tofonomileri, 1959, Tbilisi

14. *S. Kaukçişvili:* Leksiebi Bizantiis İstoriidan (Bizans tarihi üzerine dersler), 1948, Tbilisi .

15. *Simon Canaşia:* Tubal-Tabala, Tibareni, İberi I. 1937, Tbilisi.

16. *S. Kaukçişvili:* Georgikal, (Yunancadan açıklamalı çeviri), 1952, Tbilisi.

17. *N. Lomouri:* Lazetis Saheltsodebis Sakithebi, (Lazistan ismi problemleri), 1964 .

18. *P. İngorokva:* Giorgi Merçüles Tshovreba, (Giorgi Merçulenin yaşamı), 1964, Tbilisi .

19. *S. Kaukçişvili:* Tshovreba Mepeta Mepe Tamarisa, (Basili Ezosmodzğvarinin "Krallar Kralı Tamar" adlı eserinin açıklamalı derlemesi), 1959, Tbilisi.

20. *N. Adons:* Armenia V epohi Yustiniana, 1908.

21. *İvane Cavahişvili:* Kartveli Eris Mokle İstoria, (Gürcü ulusunun kısa tarihi).

22. *P. İngorokva:* Meshetis Mhare (Mesheti yöresi), Giorgi Merçulenin bu isimli eserin düzelti ve eklemeleri.

23. *Notilsia Dignitatum:* Georgika I. 1961, Tbilisi.

24. *Arnold Çikobava:* Ç'anuris Gramatikuli Analizi, (Laz dilinin gramatik analizleri), 1936, Tblisi.

25. *T. Mikeladze:* Samhret Dasavlet Şavizğvip Piretis Melitone Tomebis İstorisatvis I.,(Güney batı Karadeniz kıyılarında yaşayan madenci toplumların tarihi üzerine I.), 1917, Kutaisi .

26. *N. Y. Mar:* Termini Skif İsbr. Rab. A.V., 1935.

27. *E. Takaişvili:* 1917 Tslis Arkeologiuri Ekspedisia Samhret Sakartveloşi, (1917 yılında güney Gürcüstan'da arkeolojik çalışmaları), 1960, Tbilisi .

28. *D. S. Hilz:* Türkiye ve Eski Lazistan'da Seyahatlerim (İngilizce'den çeviri R. Gaçeçiladze), 1972, Tbilisi.

29. *Korneli Kekelidze:* Adrindel Peodaluri Kartuli Literatura, (Yohanne Sabanisdzeye ait "Erken Feodal Çağ Gürcü edebiyatı" adlı eserin düzeltilmiş yeni basımı), 1935, Tbilisi.

30. *İvane Cavahişvili:* Abo Tbilelis Martviloba, (Yohanne sabanisdzeye ait "Abo Tbilelinin şehadeti" adlı eserinin yeniden basımı), 1948, Tbilisi .

31. *İvane Cavahişvili:* Dzveli Kartuli Saistorio Mtserloba (Eski Gürcüstan tarih kaynakları), 1945, Tbilisi.

32. *A. Bogveradze:* Serapin Zarzmelis Tshovrebis Tariğisatvis, (Serapion Zarzmeli'nin yaşamına dair tarih araştırması), 1964, Tbilisi.

33. *Cuanşeri:* Tshovreba Vahtang Gorgasalisa, (Vahtang Gorgasali'nin yaşamı), 1959, Tbilisi .

34. *Matiane Kartlisa:* (Gürcüstan salnamesi).

35. *Kartlis Tshovreba:* (David'in saray tarihçisine ait Gürcüstan tarihi).

35. *N. Naçkebia:* Turketi, (Türkiye), 1970, Tblisi.

36. *M.T. Gökbilgin:* Trabzon Livası...

En eski çağlarda Gürcü kabileleri bugünkü Gürcüstan toprakları ile Karadeniz'in güney kıyılarında ve Mezopotamya'ya kadar uzanan toprakların yerlileri olarak yaşıyorlardı.

Dış düşmanlarla yaptıkları sürekli savaşlardan arta kalan nüfus bugün yaşadıkları topraklara toplaşıp varlıklarını korumayı sürdürdü. Başlangıçta Gürcü urukları daha çok çeşitli idi. Ancak bazıları yabancı istilacılar arasında eridi, bazıları yerlerinden sürüldü, bir kısmı da kılıçtan geçirilerek tarih ve coğrafya sahnesinden silindi. Günümüze kadar gelebilen Gürcü urukları ise: Svanlar, Laz-Ç'anlar-Megreller ve ana unsur olan Kartveller (Gürcüler)dir. Bu Gürcü uruklarından Lazlar, bugün ulusal sınırlar dışında, Türk idaresi altında kalmıştır.

Tarih bilimi ve arkeoloji çalışmaları Lazlar hakkında epey zengin bir materyali gün yüzüne çıkardı. Artık onların siyasî tarihleri hakkında Asur ve Roma-Yunan yazılı kaynaklarında İ.Ö. 2000 yılına kadar uzanan belgeler elde edilmiştir.

İ.Ö. XII. - XI. yy.'da önasya topraklarında Muskhi (Meskhi) ve Tabal krallıklarının varlığı Asur kaynakları ile kutsal Tevratta haber verilmektedir.

İ.Ö. XI.-IX. yy.'da güney Kafkasya topraklarında Gürcü kökenli iki Krallık oluşmuştu. Batıda Kolkheti, güney doğuda Diaukhi krallıklarıydı bunlar.

Kolkheti nüfusu yerel Kolkh kökenli halklardan oluşmaktaydı.

Bunlar arasında Lazlar en büyük yer tutuyorlardı. Bu çağlarda güneydoğu yöresi Gürcü oymakları ile Kolkhlar arasında Lehçe farkı bugünkü kadar belirgin değildi. O çağlarda tüm Gürcü diyalektleri bu dilin kaynağı olan Kartça'ya daha yakın bulunuyorlardı. Kolh yerli dilleri olan Laz-Megrel diyalektleri arasında birbirinden uzaklaşma da bugün olduğu gibi dikkat çekici değildi. Önceleri daha kalabalık kitleler tarafından kullanılan Svan diyaleği ise, Kolkh yerli diyaleği olmasına karşın Laz-Megrel diyaleğinden epeyce farklıydı.

Kolkheti krallığı İ.Ö. IX.-VIII. yy.'da politik ve kültürel yükselmenin doruklarına çıkmıştı. Bu krallığın nüfus yapısı Gürcü boylarının bir karışımıydı.

İ.Ö. VII. yy. içinde Kolkheti krallığı kuzeylerden gelen güçlü ve yıkıcı Kimmer akınları karşısında ayakta kalamadı. Ardından doğu Kolkheti bölgesi de yeni güçlenen İranlı Akamenidler imparatorluğu saldırıları sonucu özgürlüğünü kaybetti. Bu topraklar Akamenidler'in 19. Satraplığına dönüştürüldü. Kolkheti'nin kuzey bölgelerinde yaşayan halk ise bağımsızlığını korumayı başardı. Akamenidler'in 19. Satraplığı sınırları içinde kalan Laz-Megrel toplulukları ile Kimmer akınları sonucu buralara sığınmış Muskhi topluluğu bir birlik oluşturuyorlardı. Muskhi halkı Kimmerler tarafından çok daha ağır koşullar altında ezildiğinden ülkelerinden kaçıp Karadeniz kıyılarında yaşayan akrabaları Laz-Megrel ülkesine sığınmak zorunda kalmışlardı.

Kolkheti halkının merkezi büyük bir kısmı bir süre sonra Akamenidler'in boyunduruğundan kurtulup geleneksel varlığını sürdürmeyi başardı. Tarihi kaynaklardan anlaşıldığına göre bu kurtuluştan sonra Kolkh halkı İranlılara vergi verme yükümlülüğünden kurtulamadılar.

Güneydoğu Gürcü boylarının başından da benzer olaylar geçti. Diaukhi krallığının güney kesimleri de İran Akamenid işgaline uğrayıp 18. Satraplık haline getirildi. Ülkenin kuzey bölümü ise bir süre daha bağımsızlığını korudu.

İ.Ö. IV. yy. içinde Makedonyalı Büyük İskender'in saldırıları sonucu İranlılar güçsüz düşünce bunu fırsat bilen doğu ve güney bölgeleri Gürcü toplumları yeni bir birlik kurmayı başardı. Bu yeni birliğin adı İberya ya da Kartli krallığı oldu. Yeni İberya Krallığı batıdaki Kolkheti krallığı ile sağlam ilişkiler geliştirdi.

Büyük İskender İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Pontus krallığı güç kazanmaya başladı. Kolkheti'nin doğu bölgeleri, yani Akamenidler'in 19. Satraplığı bu kez Pontusluların işgaline uğradı. Dağ silsilesi arasında ve ötesinde yaşayan Lazlar ise bağımsızlıklarını korudular. Bu dağlı Lazlar Pontus saldırılarını püskürttükleri gibi ardından gelen Roma saldırılarını da püskürtmeyi başardılar. İstilacıların sayısız askerini kılıçtan geçirdiler. Henüz bağımsızlığını yitirmemiş orta Kolkheti bölgesi de İ.Ö. III. yy. içinde Pontus etki alanına girdi. Pontuslular gemi yapım malzemelerini (kereste ve reçine) bu ülkeden temin ediyorlardı. Bu yıllarda Kolkhların doğu ve batı ülkeleriyle ticaret ilişkileri iyice gelişip büyüdü. Aynı yıllarda Kolkhların kuzey oymakları bağımsızlıklarını korumakla beraber pek yoksul, sıkıntılı, soygunculukla geçen yıllar yaşıyorlardı.

Kuzey Kolkheti'de zor yıllar miladın başlangıcına kadar sürdü. Ülke bundan sonra yükselme, gelişme dönemine girdi. Bu yükselme dönemini başlatan hanedan bir Laz hanedanıydı. Laz nüfusu, ülkenin orta yerlerinde yoğunlaşmıştı. Ancak bazı elementler kuzey sınırlarına kadar uzanıyordu. Nikopsia kentinin o çağlarda "Lazia" adı taşıması bunun açık bir işaretidir. Lazların ulaşabildikleri en kuzey uç noktası olan bu Nikopsia toprakları gelecek yılların birleşik Gürcüstan'ının kuzey sınırlarını oluşturacaktı. Bu çağlarda "Nikopsiadan Daruband'a Kadar Büyük Gürcüstan" sloganı ortaya çıkmıştı.

Laz hanedanı, elden çıkmış bulunan tarihi Kolkheti topraklarını III. - IV. yy.'da teker teker kurtarıp yeniden ülkesine katmayı başardı. Gürcü oymaklarından sayılan Abşiller, Abazgiler, Sanigler (Ç'ani)in yaşadıkları bugünkü Abhazya toprakları böylece yabancı işgalinden kurtarılıp Kolkheti sınırları içine alınmış oldu.

Bunlardan başka Svaneti ve İberya topraklarından olan Doğu İmereti'deki Argveti toprakları da Kolkheti'ye katılıp sınırlar Lih dağlarına kadar dayandırıldı. Lih dağ silsilesi Doğu ile Batı Gürcüstan'ı coğrafi olarak ikiye bölen doğal sınır gibidir.

Kolkheti'nin güneybatı sınırları Çoruh boylarına kadar uzanıyordu. Çoruh ötesi kıyı boyu Laz toprakları ise henüz Romalıların elinde bulunuyordu. Ancak bu bölgenin dağlı Laz oymakları halâ Roma boyunduruğuna sokulabilmiş değillerdi. IV. yy. içinde Lazika krallığı epey güç kazandı. Bu olanağı birazda çevrede gelişen olaylar hazırlamıştı. Bu çağlarda Gut krallığı Romalılara karşı sürekli saldırılar düzenliyordu. Romalılar ve Hunlar Lazların gelişip güçlenmesini ilgi ile izliyorlardı. Çünkü Kuzey Kafkasya sınırlarının doğal bekçileri Lazlardı. Hunların güneylere inmelerini Lazlar engelliyordu. Hunlara endişe veren bu durum Roma-Laz dostluğu gelişmesine zemin hazırlıyordu.

Böylece Laz hanedanı tüm Batı Gürcüstan topraklarını birleştirmiş oldu. Bu topraklarda yaşayan, biribirinden azçok farklı topluluklara bir nevi özerklik verilmişti. Bu toplulukların başlarındaki feodallere Laz kralları tarafından taç giydirilirdi.

Romalılar (Yeni adıyla Bizanslılar) herşeye rağmen, Laz krallığını tanımaya yanaşmıyor, onları Bizans vasalları olarak saymakta ısrar ediyorlardı. Bu yüzden bazen Laz krallarının içişlerine el atmayı bile deniyorlardı. Bizanslılar zayıf düştüklerinde, Laz kralları bu formalite vasal duruma bir son vermek üzere harekete geçti. Fakat bu ayaklanmada başarı elde edemedi. Bunun üzerine Laz kralı Gubaz I. 465 yılında Konstantinepol'e giderek İmparatorla yeni bir dostluk ve saldırmazlık antlaşması imzaladı.

V. yy. Laz halkı için çok sıkıntılı yıllar oldu. Bir taraftan Bizanslılar, öte taraftan Persler ülkeyi cendere içine almış sıkıştırıyorlardı. Her iki düşman da Lazikayı kendi hakimiyetine almayı arzuluyordu. Bu durum karşısında Laz kralları esnek politika izlemek durumunda kalıyorlardı. Bazen biriyle, bazen diğeriyle dost görünüp kuşatma ve belalardan korunmaya çalışıyorlardı. Sonunda tekrar Lazika Bizans etki alanına girmek zorunda kaldı.

Bizanslılar güya bu toprakları gereği gibi savunabilmek için Laz krallığının ortadan kaldırılması gerektiğini öne sürdüler. 554 yılında Laz kralı Gubaz II.yi öldürüp hedeflerine yaklaşmak istediler. Bu öldürme olayı Lazlar arasında infiale yol açtı. Lazlar ıssız bir dağ vadisinde büyük bir kurultay toplayarak problemlerini görüştüler. Ülkenin Bizanslılarla mı yoksa Perslerle mi ittifak yapmasının daha hayırlı olacağına karar verdiler. Kurultay Bizanslılarla ittifak yapılmasının daha ehvenişer olduğuna karar verdi. Laz liderlerinden Aiet, bu cinayetten doğrudan doğruya imparatorun sorumlu tutulmasını öne sürdü. Dedi ki: "Bizanslılar Laz toplumunun kendilerinden sırt çevirip Perslerle dost olmasını istemiyorlarsa İmparatorun masumiyetini kanıtlaması gerekir" dedi. İmparator bu isteği kabul etti, canileri acele yakalatıp yargılattı ve ölüm cezasına çarptırdı. Laz tahtına da Gubaz II.nin kardeşi Tsate II.yi oturttu.

Bu sırada İsa dini Lazika'da devlet dini olarak kabul ve ilan ediliyordu. Bu din birliği Laz-Bizans dostluğunda olumlu rol oynamaya başladı.

Bizans-Persiya savaşları 562 yılına kadar sürdü. Bu tarihte barış imzalandı. Bu anlaşma hükümlerine göre, Lazika toprakları resmen Bizans koruyuculuğu altına girmişti. Ne var ki, bu durumu Persler bir türlü hazmedemiyor, sürtüşmelere bir türlü son vermek istemiyorlardı. Bizanslılar çözümü Lazika krallığını tümüyle ortadan kaldırmakta gördüler. Ülke topraklarını yavaş yavaş daraltarak sonunda tümüyle ortadan kaldırdılar. Böylece Laz krallığı lağvedilmiş oldu. Krala da "Patrikos" ünvanıyla bir makam verildi. Buna rağmen Lazika'da Bizans idaresi ayağını sağlam yere basmayı başaramadı. Ülke bundan sonra da bir nevi otonomi statüsünü korumayı başardı. Bundan sonra yeni kurulan bir Laz hanedanı önce Batı Gürcüstan'ın sonra da tüm Gürcüstan'ın birliğini sağlamakta büyük bir rol oynadı.

Lazika'da Arap İşgali

VII. yy.'da Araplar önce Ermenistan, sonra da Gürcüstan sınırlarına dayandılar. Bu sırada Gürcüstan Krallığı, Persler tarafından

lağvedildiği için Gürcü kuvvetleri ve ileri gelenleri Araplara karşı direnç gösterememeye karar verdi. Üstelik onlarla barış ve dostluk anlaşması imzalamakta yarar bile gördü. Araplar Gürcülere vergi yükleyip barış imzaladılar.

Arapların İberya topraklarına yerleşip Lazika'ya komşu olmaları Lazika'da ayaklanmalar çıkarmak için onlara fırsat vermişti. Çalışmaları meyvesini verdi ve kısa zaman sonra hakimiyetlerini Lazika'ya kadar uzattılar. 50 yıl boyunca Laz toprakları Arap hegemonyası altında yaşamak zorunda kaldı...

VIII. yy.'da Kafkas halkları işgalci yabancıların koyduğu ağır vergi yükü altında ezildiğinden geniş bir ayaklanma başlattı. Lazlar da bu ayaklanmalarda yerlerini almışlardı. Bu yıllarda Laz tahtında Leon I. oturuyordu. Leon I. bu ayaklanmada başarı sağlayarak Arapları ülkesinden çıkarmayı başardı. Bu savaşta Leon I.'e İberya Eristavı Miri ile kardeşi Arçil de destek vermişti. Ayrıca Bizanslıların da bu savaşta Lazlara destek verdikleri anlaşılmaktadır. Leon I. bu kurtuluştan sonra tüm Batı Gürcüstan topraklarını derleyip toparladı. Ne var ki, Arap savaşında kendisine destek veren Bizanslılar Leon I.'in kendilerine şükran borcu ödemesini bekliyorlardı. Leon I.'de formalite gereği, bir Bizans koruyuculuğunu kabul etmek zorunda bırakıldı.

Yenilgiyi kabul edemeyen Arap halifesi acele 12.000 kişilik bir ordu hazırlayarak hanedandan Murvan komutasında Kafkasya üzerine gönderdi. (Söz dinlemez, merhametsiz kişiliğinden dolayı Gürcüler Murvan'a "Sağır Murvan" adını yakıştırdılar). Murvan kısa zaman içinde Güneydoğu Kafkasya bölgelerini işgal edip batıdaki Lazika topraklarına yöneldi. Kral Leon I. kurtuluşu Abhazya'ya kaçmakta buldu. Abhazya bölgesi Lazika Krallığının en güvenli köşelerinden biri olduğu için Laz tahtı da buraya taşındı. Abhazya'da Bizans baskısı hafif olduğu gibi Arap işgalcilerinin ulaşması da kolay olmayacaktı...

Sağır Murvan Lazika'ya indi. Argveti feodali Davit ile Konstantine'yi yakalayarak zulümle şehit etti. Laz-İberya birleşik kuvvetleri çetin mücadelelerden sonra Murvanı yenilgiye uğratıp ül-

ke topraklarından çıkardılar. Murvan 743-744 yıllarında ülkesine döndü, halifelik tahtını ele geçirdi. Ancak kısa bir zaman sonra da öldü. Sağır Murvan "Omaida" hanedanının son halifesiydi...

Arap halifeliği Murvan'ın ölümünden sonra taht kavgalarına sahne oldu. Bu kavgalar sonunda "Abbasi" ailesi tahtı ele geçirdi. Abbasi hanedanı güçsüz, beceriksiz bir hanedandı. Lazlar bu hanedandan çekinmedikleri için tüm güçlerini Bizansa karşı yönelttiler. Ülkenin merkezi ve güney bölgelerinde yoğun hissedilen bu Bizans boyunduruğu baskısını atmak için harekete geçtiler. Bu çabalarla tüm Batı Gürcüstan Bizanslılardan temizlendiğinde ülkenin geleneksel "Lazika" ya da "Egrisi" adında değişiklik yapma düşüncesi ortaya atıldı. Ülkenin kurtuluşu Abhazya topraklarından yürütüldüğü ve başarıya ulaşıldığı için yeni ad olarak "Abhazya Krallığı" adı benimsendi. Buna "Egris-Abhaz Krallığı" demek daha doğru olur. Birçok Gürcü oymakları bu krallığın yurtdaşları bulunuyordu. Örneğin: Laz-Megreller, Svanlar ve asıl Gürcülerden önemli bir bölüm nüfusun çoğunluğunu oluşturuyordu. Gerçek Abhaz nüfusu ise önemsiz derecede azdı. Abhazya krallığının resmî devlet ve kültür dili Gürcüce olduğu için burası gerçek anlamda bir Gürcü Krallığı idi.

Abhazya Krallığı'nın Kurulması

Bu büyük ve tarihi görev Kral Leon II.ye (753-795) nasip oldu. Araplar'dan kurtulmuş bulunan ülke Bizans savaşlarını sürdürmek zorunda kalıyordu. Bizans savaşlarında İberya Feodali Nerse II. önceleri Arçil'in Leon I.'e destek verdiği gibi Leon II.'nin yanında yer almıştı. Bu dönemde batı Lazika ile İberya arasında çok sıcak dostluk ilişkileri hüküm sürüyordu. Araplar tarafından sıkıştırılan İberyalılar bu dostluk ortamından yararlanarak canlarını Lazika'ya kaçmakla kurtarabiliyorlardı.

Leon II.nin Bizanslılarla mücadelesi başarıyla sonuçlandı. Ülke düşmandan temizlenmiş oldu. Dahili birliği yeniden sağlayan Leon II. vakit yitirmeden güneylere doğru yöneldi. O sıralar gü-

neybatı sınırı Çoruh havzasında noktalanan Lazika topraklarını antik çağlardan bu yana Gürcü (Kolkh) boylarının yurdu olan Trabzon ötelerindeki Termodon (Terme suyu)'a kadar genişletti. Bu tarihi Kolkh toprakları üç idari bölgeden oluşuyordu. Bu bölgeler: Rize, Trabzon ve Kerasun-Farnakia idi.

Rize bölgesi Çoruh vadisinde başlar Of, Sürmene'ye kadar uzanırdı. Bu bölgede Kolkh oymaklarından Sanigler, Heniokhlar, Sanlar (Ç'anlar) ve Makronlar yaşıyorlardı. Bu oymakların tümü bugünkü Laz-Megrel toplumunun atalarıydı. Bu toprakların diğer bir adı da "Kıyı Boyu Klarceti" idi. Eski çağlarda İberya idaresi buralara kadar uzanırdı. İberya toprakları Klarceti ile Trabzon arasına girmişti. Burası Kolkheti idaresine girdikten sonra "Lazia" adıyla anılmaya başladı.

Trabzon bölgesinde yaşayanlar, Makronlar, San'lar ve Khalibler'di.

Kerasun-Farnakia bölgesinde yaşayan halklar da aynı Gürcü kökenli oymaklardı. Bu bilgiler İ. Ö. 401 yıllarına dayanan Yunan kaynaklarında ve Ksenoponte'nin "Anabazis"inde dile getirilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi bölgede Laz Krallığı güç kazanmadan önceki tarihlerde Rize topraklarının bir bölümü İberya Krallığı toprağıydı. Ne var ki, bu yerler Yunan etkisi altında yoğun baskı dönemine girmişti...

Bugüne kadar ibadet dili Yunanca olan bu bölgenin Laz kilisesi Mtskheta, Gürcü Katalikosluğu ile birleşip ibadet dilini Gürcüce olarak değiştirdi. Bu da Gürcü elementlerinin Batı Gürcüstan'ın bu yöresinde ne kadar yaygın bulunduğunu göstermeye yeterlidir.

Laz dilinin Yunan dili hakimiyetinden kurtuluşunun ardından bir "Abhazya Katalikosluğu" meydana getirildi. Bu Katalikosluk sonra Mskheta merkezi Gürcü Katalikosluğu'na bağlı hale getirildi. Bu tarihten sonra Laz oymakları arasında Gürcü dili ve edebiyatı daha bir önem kazandı. X. yy.'ın Gürcü edebiyat adamı Giorgi Merçule, Gürcü uluslarının ortak ulusal adı olan "Kartvel" adı-

nın yayılıp benimsenmesinde büyük çaba gösterdi. Bu sayede ibadet dilinin yanısıra devlet dilinin de herkes için Gürcüce olması sağlanmış oldu. Bu başarı bölük pörçük Gürcü ülkesinin toparlanıp tek ve güçlü bir idare altında birleşmesini ve Sakartvelo ulusal adına dört elle sarılmasını sağladı.

Zaten birçok bölgelerde ve Laz-Megrel toplumu içinde öteden beri Gürcü dili geniş biçimde işlevini sürdürüyordu. Gürcü toplumları arasında idari birliğin sağlanmasından çok önceleri Dil-Edebiyat birliğinin var olduğu anlaşılmaktadır.

Batı Gürcüstan tarihi analizleri içinde Lazların pozisyonu ve ana Gürcüstan'dan koparılış öyküleri yeterince gözler önüne serilmiştir. Burada Gürcü birliğine doğru gelişen olaylara da değinmekte yarar vardır.

Gürcüstan'da Birliğin Sağlanması

Batı Gürcüstan'daki küçük beylikler Laz Krallığı'nın özenli çalışmalarıyla bir çatı altında toplandı. Eski Kolkheti birliği yeniden sağlanmış oldu. Bilindiği gibi bu yeni birlik Lazika ve Egrisi adında değişiklik yaparak "Abhazya" adını kullanmaya başladı. Bu krallığın sınırları kuzeydeki Tuapse'den güneybatıdaki Trabzon'a kadar uzanıyordu. Ancak bu dönemde Trabzon kent merkezi Yunan idari bölgesi içinde kalıyordu. Rize'den doğuya doğru Lih dağlarına kadar uzanan "Lazia" toprakları, İberya'ya sınır yeni Abhazya krallığı toprakları arasına giriyordu. Abhazya krallığı Lih ötesinde sınırlı kalmakla yetinmedi, mücadeleyi daha güneylere doğru genişletmeye başladı. Bu mücadele ile "Gürcüstün Birliği" sağlanması hedefleniyordu. Laz ulusal konusunu daha iyi kavrayabilmek açısından bu dönem doğu Gürcüstan "İberya"nın durumuna da göz atmak gerekir.

Arap işgalcileri eski İberya topraklarını parçalara ayırmış, küçük küçük, güçsüz beyliklere dönüştürmüştü. İberya'nın yönetim merkezi Tbilisi kenti Arap işgalinde kaldığı için başkent Tao-Klarceti'ye taşınmıştı. Tao-Klarceti Bizans sınırına yakındı. Bi-

zans yardımıyla Araplarla mücadele bir bakıma buradan daha kolay olacaktı. Tao-Klarcetiye gelip yerleşen Aşot Kurapalat, Bagrationi hanedanının temsilcilerindendi. Burada kurulan idare eski İberya'nın devamı niteliğindeydi. Ülkenin orta yerlerine yerleşen Araplar Kakheti ve Hereti bölgelerini Tao-Klarceti'den ayırdıkları için buralarda birer "Kakheti" ve "Hereti" krallıkları meydana gelmişti.

X. yy.'da ülkede görülen manzara şöyleydi: Aşağı Kartli'de Arap işgalcilerin emirliği, Meskhet-Cavakheti'de Tao-Klarceti krallığı, en güney uçta da Kakheti ve Hereti krallıkları... Aşağı Kartli'deki Tbilisi Arap Emirliği zamanla Halifelikten ayrılıp bağımsız bir "Gürcüstan Emirliği " görünümüne dönüştü. Bu bölük pörçük Gürcü topraklarının birleştirilmesi Bagrationi prensi Davit Kurapalati'nin oynayacağı en büyük rolle mümkün olacaktı.

Gürcü boyları ötedenberi birleşik hayatı yeğledikleri halde bölücü düşmanlar buna olanak tanımıyorlardı. X. yy.'da düşmanların engelleme çabaları ters etki yapıp "Gürcü Birliği Şuuru"nun güçlenmesine yol açtı. Aslında kültür birliğinin mevcut bulunduğu bu parçalanmış topraklarda geriye sadece siyasî birliğin sağlanması problemi kalmıştı. Dönemin feodal sistemi ve işgalci yabancılar buna engel olmayacaklardı. Abhazya krallığı liderliğinde, Gürcü liderlerinin de çabalarıyla bir birleşme mücadelesi başlatıldı. Ne var ki, bu ilk girişim yenilgiyle, başarısızlıkla sonuçlandı. Ardından Kartli Eristavı İoane Maruşisdze inisiyatifiyle bu işin kan dökülmeden başarılması yönünde çalışmalara başlandı. Maruşisdze önce herkesten önemli bulduğu Davit Kurapalat'a müracaatla; ya gelip Kartli bölgesini de alıp ülkesine katmasını, ya da kendi ülkesini kendi büyütüp yetiştirdiği diğer bir Bagrationi prensi Bagrat'a teslim etmesini önerecekti. Prens Bagrat, Tao-Klarceti tahtının varisi bulunuyordu. Bu öneri itibar buldu ve iki ayrı Gürcü krallığının birleştirilmesi böylece sağlanmış oldu.

Bu yıllarda Abhazya tahtında "Kör Teodos" adlı biri hüküm sürüyordu. Bu kralın başarısız idaresi boyunca ülkede karışıklıklar sürüp gidiyordu. Prens Bagrat bu Kör Teodos'un kızkardeşinin

oğlu idi. Bu bakımdan Abhazya tahtının varislerinden sayılıyordu. Maruşisdze bu durumu da göz önüne alarak Abhazya liderlerine Bagrat'ın ülkesiyle birleşme önerisinde bulundu. Bu işte onları ikna etmeyi de başardı. İşler tatlılıkla yoluna girmişti.

Prens Bagrat, Davit ve babasının sağlığında Abhazya tahtına oturup "Abhazya Kralı" ünvanına erişti. Davit Kurapalat, Kör Teodos'u oradan uzaklaştırarak işini bitirdi. Davit ve Bagrat'ın babalarının ölümünden sonra Bagrat, Kartli ve Tao-Klarceti tahtlarını da ele geçirerek "Abhaz ve Kartli Kralı" ünvanını aldı. Ülkenin bir kısmının birleştirilmesi işi de böylece tamamlanmış oldu. Kısa zaman sonra Kakheti ve Hereti krallıklarını da ülkeye katmak zor olmadı. Dışarıda sadece Tbilisi Arap Emirliği kalmıştı. 1122 yılında büyük Kral Davit Ağmaşenebeli döneminde, buradan Araplar çıkarılarak ülke birliği kesin olarak sağlanmış oldu. Büyük Kral Davit Ağmaşenebeli Gürcü topraklarını tüm yabancı unsurlardan temizleyerek tek ve güçlü bir Gürcüstan Birliği sağlamış oldu.

Lazlar Gürcüstan Birliği İçinde

X. yy. başlarındaki savaşlar sonucu Rize ve Trabzon toprakları yine Bizans etki alanına düşmüştü. Aynı yüzyılın ikinci yarısında ise, Rize bölgesi Tao-Klarceti kralı Davit Kurapalat tarafından kurtarılıp ülkesine katılmıştı. Bu yıllarda sıkıntılı anlar yaşayan Bizanslılar Davit Kurapalat'la sürtüşmeyi göze alamadılar.

978 yılında Bardas Skliaroz Bizans İmparatorluğu'na karşı ayaklandı. Bu sırada İmparator Atoni manastırında rahiplik yapan Davit'in eski komutanlarından Tornike Eristavi aracılığıyla Davit Kurapalat'tan yardım istedi. Tornike Eristavi'ye verilen 12.000 kişilik Bizans kuvvetleri Bardas Skliaroz'u yenilgiye uğrattı. Bu zaferden memnun kalan İmparator, Aras ve Fırat boylarından bir kısım araziyi Davit Kurapalat'a bağışladı. Böylece Gürcüstan sınırları tekrar Trabzon'a kadar genişlemiş oldu. Komutan Tornike Eristavi de bu başarısından dolayı kendisine ihsan edilen mülkle birlikte tekrar kilisesinin başındaki görevine döndü.

Anlaşmaya göre: Bizanslılar'dan Davit'e geçen topraklar onun ölümünden sonra tekrar Bizans'a iade edilecekti. Fakat Davit'in ölümünden sonra Gürcü büyükleri bu anlaşmayı tanımayıp bu toprakları Bizanslılar'a geri vermeye yanaşmadılar. Bu sıralar şiddetli Bizans-Bulga savaşları sürdüğü için bu konunun üzerine varılmadı. Savaş sona erdiğinde ise, bu mesele gündeme geldi. Gürcüstan buna tekrar red cevabı verince, Bizanslılar savaşa başvurdular. 1023 yılında Trabzon dolaylarında başlayan savaşı Gürcüler kaybetti. 1027 yılında bu topraklara tekrar Bizanslılar hakim oldular. 1045 yılında Gürcü kralı Bagrat bu tarihi Laz topraklarını kurtarmaya çalıştıysa da başarılı olamadı.

Selçuklular ve Trabzon Krallığı'nın Bağımsızlığı

XI. yüzyılın 70'li yıllarında Anadolu sınırlarına Selçuklu akınları başladı. Bu yıllarda Gürcüstan'da Bizans baskısı hafiflemişti. Gürcü Kralı Giorgi II. bundan yararlanmayı bildi. İmparator Basili tarafından zaptedilen Laz topraklarını işgal etti. Rize ya da "Lazia" toprakları da bunlar arasındaydı. Ardından Kars ve çevresi kurtarılıp Giorgi II.nin eline geçti. Bu sıralar ortalarda Ermenistan diye bir ülke görünmüyordu; bu topraklar İranlılar'la Bizanslılar arasında bölüşülmüştü. Ağırlaşan Selçuklu akınları karşısında Kral Giorgi II. vergi ödeme yükümlülüğünü kabul etmek zorunda kaldı.

Davit Ağmaşenebeli Gürcü tahtına oturduktan sonra Selçuklulara ödenen vergiye son verdi. Onları ülke sınırlarından uzaklaştırıp sınırlarını Kaldia ve Trabzon'a kadar yeniden uzattı.

Bu da şöyle oldu: 1071 yılı Manaskert (Malazgirt) savaşlarında Selçuklular Bizanslıları kesin yenilgiye uğratmış, İmparator Romanoz'u da tutsak etmişlerdi. Bu zaferden sonra Selçuklular Karadeniz kıyılarına doğru yayıldılar. Kısa bir süre için Trabzon'u da ele geçirdiler. Bizans koruyuculuğundan ümidi kesen Trabzon halkı ayaklandı. Teodore Gavra adlı bir komutan Haldi-Laz kuvvetlerinin başına geçerek Selçukluları Trabzon ve Gire-

sun dolaylarından söküp attı. Ardından kendi liderliğinde bir bağımsız "Trabzon Krallığı" ilan etti.

Bizanslılar bu son savaşta Laz-Ç'anlara yardım edecek güçte değildiler. Bundan ötürü istemeyerek de olsa onların ilan ettikleri bu bağımsızlığı tanımak zorunda kaldılar. Buna rağmen Teodos Gavra Bizanslılar'la ilişkileri tümüyle kesmek istemiyordu.

Teodore Gavra'nın ölümünden sonra Bizanslılar tekrar bu ülkeye gözlerini diktiler. Bizans Keizarı Teodore Gavra'nın taht varisi Grigol Gavra'yı hile ile elde edip tutsak etti. Bir yıl kadar sonra da Konstantinepol'un yüksek otoritesini kabul etmek koşulu ile onu serbest bıraktı. Fakat Grigol Gavra ayağını sağlama aldıktan sonra babası Teodore'nin politikasını sürdürmeyi yeğledi. Ülkenin bağımsızlığında ısrar etti. Çok sıkıştırılan Grigol Gavra XII. yy. başlarında Gürcüstan vasallığını kabul ederek Gürcüstan mihveri içine girdi.

Ne varki Bizans-Gürcü sürtüşmeleri bununla da sona ermedi. Ancak XIII. yy.'ın başlarında Gürcü kraliçesi Tamar Mepe bu işe değişik yöntemle son vermeyi başardı.

Trabzon İmparatorluğu'nun Kurulması

Kral Giorgi III. ile kızı Tamar dönemlerinde Gürcüstan önasya ülkeleri arasında ekonomik, kültürel, politik sahalarda gücünün doruğuna erişti. Tüm Kafkas ülkelerinin ve bazı müslüman ülkelerin lideri durumuna yükseldi. Erzurum, Erzincan ve Ahlat sultanlıkları da Gürcüstan hegemonyası altına girdi. Tamar Mepe eski güçlü düşmanlarını hiçe sayarak kendini tüm doğu ülkeleri hıristiyanlarının koruyucusu, himayecisi olarak ilan etti. Bu koşullar altında Laz-Ç'an ülkesinin kaderini daha başka türlü tayin etme gücüne sahipken bunu yapmadı. Sorunu daha adaletli biçimde halletme yolunu seçti. Bu Laz-Ç'an bağımsızlık işini eski Hanedan'ın muktesep hakkı açısından karara bağladı.

XII. yy.'da Hanedan çekişmesi nedeniyle Rum prensi Andronike Komnenon selameti Gürcüstan'a sığınmakta bulmuştu. And-

ronike Komnenon annesi tarafından Gürcü krallarının yakın akrabasıydı. Kral Giorgi III.le birlikte birçok savaşta yer almış, iyi bir komutandı. 1185 yılında Andronike Laz-Ç'an tahtını ele geçirdiyse de kısa süre sonra "Angel" hanedanı mensupları tarafından katledildi. Tahtına Angel'ler tarafından el kondu. Paniğe kapılan birçok Andronike taraftarı kurtuluşu Gürcüstan'a sığınmakta aradılar. Bunlar arasında Andronike'nin küçük yaştaki çocukları Aleksi ve Davit de Gürcüstan sarayınca koruma altına alındı. Gürcü akrabası bu Rum prenslerine özel eğitim, öğretim gösterildi. Birer gerçek Gürcü gibi hayata hazırlandılar. Bu prensler Rumcayı bir yana bırakarak Gürcüceyi ana dil olarak benimsediler. Bizanslılar Gürcü sarayının bu Rum prenslerine sahip çıkmasını hazmedemediler. Bunun intikamını almak için Tamar Mepe'nin boşayıp Konstantinepol'e gönderdiği ilk kocası Rus kökenli Giorgi'yi kullanmayı denediler. Bu sürgündeki Rus'a bir miktar kuvvet vererek Gürcüstan'a soktular. Ayaklanma başlattılar. Ancak isyancı Rus'u Tamar kuvvetleri bastırıp yakaladı. Canı bağışlanıp tekrar Konstantinepol'e gönderildi.

XII. yy. sonlarına doğru Rum kesimi Trabzon'u bir kez daha ele geçirdiyse de Tamar Mepe 1204 yılında haçlıların Konstantinepol'u ele geçirmelerini fırsat bilerek ordusunu Trabzon üzerine gönderdi. Gürcü ordusu: Lazia (Rize) Trabzon, Giresun, Kotiora (Ordu) Limani, Samsun, Sinop, Amasya, Heraklia (Ereğli) ve tüm Paflagonia ve Pontus'u çarpışmasız ele geçirdi. Böylece Angel hanedanına hak ettiği cevabı vermekte gecikmedi. Eski Laz-Ç'an topraklarını hakkı olmasına rağmen Tamar Gürcüstan sınırlarına dahil etmedi. Bu yerleri Andronike'nin yetim çocukları Aleksi ile Davit'e bağışlamayı daha uygun buldu. Böyle davranmakla Konstantinepol'un karşısına Gürcü destekli bir Trabzon İmparatorluğu oluşturmuş oldu. Gürcüstan vasalı bir Trabzon İmparatorluğunu Bizans'ın şerrinden korumuş olacaktı.

Tamar Dedopali kurduğu bu yeni Trabzon İmparatorluğu topraklarını iki idari bölgeye ayırıp merkezini Prens Aleksiye, batı kesimini de Prens Davit'e emanet etti.

Trabzon İmparatorluğu bir Gürcüstan vasalı gibi görünüyorsa da aslında Gürcü kökenli (Laz) insanların yaşadığı, Gürcü terbiyesiyle yetişen kralların idaresinde gerçek bir Gürcü krallığı hüviyetindeydi. Komnenoslar Ana dil olarak Gürcüceyi kabul ediyorlardı. Çevrelerine Gürcü kökenli memurlar doldurmuşlardı. Saray salonlarında Gürcü dili sık duyulan bir dildi. Ülkede Tamar Mepe'nin orduları garnizonlar kurmuş bekliyorlardı.

Böylece XIII. yy. başlarında Güney Gürcüstan topraklarının tamamı Gürcüstan vasalı Trabzon İmparatorluğu aracılığıyla Gürcüstan etki alanına alınmış oluyordu.

Rize kesiminin bir bölümü doğrudan doğruya merkezi Gürcüstan sınırları içinde olup buradaki Laz kiliseleri Gürcüstan Katalikosluğu'na bağlıydı. Kaldia (Gümüşhane)de doğrudan doğruya Gürcüstan sınırları içindeydi.

XIII. yy. ikinci yarısında Türk istilası sonucu Trabzon krallığı bazı topraklarını kaybetti. Elde kalan topraklar ise, Gürcü kökenli (Laz) halkının yoğun olarak yaşadığı doğu bölgesi topraklarıydı. Bu yıllarda Gürcüstan, Hvarizm'li Celaleddin ile Moğollar'ın yıkıcı saldırıları sonucu güçsüz düşmüştü. Yüzyıl önce çevrede onu altedecek hiçbir kuvvet bulunmadığı halde şimdi işler tersine dönmüştü.

Gürcüstan'ın gücünü kaybetmesiyle Trabzon krallığında Gürcü karşıtı Rum hizipçileri ortaya çıktı. Buna rağmen bu ülke XIII. - XIV. yy. boyunca yine Gürcü sempatizanı hegemonyası altında kalmayı sürdürdü.

Moğol işgali altındaki anayurt, Trabzon'daki soydaşlarını unutmuş değildi. Kral Davit Narin 1282 yılında Rize ve Demirpalu bölgesine el koyup Gürcüstan'a kattı.

Trabzon kralı Aleksi Komnenos II. (1297-1330) Samtskhe Atabeyi Beka'nın kızıyla evlendi. Dolayısıyla Gürcü sarayıyla yakın ilişkilerini tazelemiş oldu. Bu evlilik, XIV. yy. boyunca Trabzon sarayı üzerinde, Gürcü etkinliğine ortam hazırlamış oldu. Yine bu sayede Trabzon'daki Gürcü garnizonlarının varlığını korumasına olanak sağlandı.

Kral Giorgi Brtskinvale (Parlak) (1297-1346) çağında Gürcüstan Moğol boyunduruğundan kurtulup toparlanmaya başladı. Bu çağlarda Trabzon yine Gürcü vasallığını sürdürdü.

Birçok kez el değiştiren Rize ve civarı topraklar genellikle Gürcüstan sınırları içinde yaşadı. Bu yöre bazen Guria, bazen de Samtskhe-Saatabago idaresinde bulunurdu.

XV. yy.'da bu kez de bölgede Türk akınları başgösterdi. 1461 yılında Trabzon Türkler tarafından işgal edildi. Rize toprakları tazyike uğradı. Rize'nin kaderi, gelecekte Samtskhe-Satabago (Meskhet-Cavakheti)'nin Türk işgaliyle bağlantılı olacaktı.

1542 yılında Sultan Süleyman II.nin generali Mustafa Paşa, Mesheti bölgesinin güney sınırlarını işgale uğrattı. Fakat Türkler Gürcü kuvvetleri tarafından perişan edilip geri püskürtüldüler. Mustafa Paşa 22.000 kayıp vererek çekildi. 1545 yılında Sultan daha kalabalık bir ordu ile Gürcülerin üzerine yüklendi. Bu kez ki çarpışmalar Pasinler bölgesinde sürdü. Türkler büyük kayıplar vermelerine rağmen, Gürcüleri yenilgiye uğrattılar. Bu savaş Türklere Gürcüstan yolunu açtı.

1547 yılında Osmanlılar bu kez de Rize'yi ele geçirdiler. Ardından Acara, Kobuleti, Batumi tek tek Türklerin eline geçti. Ancak Guria orduları işgalci Türkleri Çoruh ötelerine püskürtmeyi başardı. 1550 yılında Tao, 1552 yılında Şavşeti-Klarceti Arsiani dağlarına kadar uzanan topraklar Türk işgaline uğradı. Aynı yüzyılın sonlarına doğru tüm Mesheti'nin Türk işgali tamamlanmış oldu.

Laz-Ç'an ve Meskhet yurdunun binlerce yıllık bağımsızlığı böylece son bulmuştu. Halkın çoğu kılıçtan geçirildi, Gürcü -Laz artıkları da islâmlaştırılıp benliklerinden soyutlanmaya bırakıldı.

Kaynakça:

1. Aleksandre Manvelişvili: Ahali Tserilebe, 1991-Arvada-A.B.Devletleri.

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA Ç'ANETİ (LAZİSTAN)

Ç'aneti toprakları dar ve uzun bir ülkedir. Kuzeyden güneye doğru Batumi ile Trabzon arasında 170 kilometreden biraz fazla, genişliği ise, Ç'aneti sıra dağları ile Karadeniz kıyıları arasında, en geniş yeri 40 kilometreden, en dar yeri ise 10 kilometreden biraz fazladır. Her ne kadar biz Ç'aneti'nin en güneybatı sınırını Trabzon olarak işaret ettiysek de bazı yabancı seyyahlar Laz yerleşim alanının Trabzon'un ötelerine kadar uzandığını söylerler. Lazistan nüfusu bugün 100.000 kadardır. Eski çağlarda, Kraliçe Tamar zamanında bu ülke Trabzon'a kadar Gürcüstan topraklarındandı. Düşmanlar tarafından Gürcüstan'dan koparılan parçalardan ilki Lazistan olmuştur. İsa dinini ilk terkedip İslâma giren Gürcü mıntıkalarının ilki de Lazistan olmuştu. Bu yüzden bu ülkede eski, hıristiyanlık dini yapı kalıntılarına ve geleneklerine daha az rastlanmaktadır. Bu ülkenin tamamına yakını bugün Osmanlı elindedir. Çoruh nehrinin sol yakasında kalan pek az bir kısmı 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Rusların eline geçti...

Ç'aniler Megrellerle kardeştirler. En eski çağlardan bu yana Karadeniz'in tüm doğu kıyıları ile güney kıyılarının ortasına kadar uzanan yerler Laz-Megrel yurdu idi. Güneyden gelen düşman akınlarından kaçan Guryalı Gürcüler Laz-Megrel topraklarının orta beline yüklenerek ülkeyi ikiye böldüler. Böylece Laz-Megrel birliği sığınmacı Gürcüler tarafından parçalanmış oldu. Ünlü Gürcü tarihçi Dimitri Bakradze'nin ifadesine göre ise, bugünkü Guria Gürcüleri aslen Megrel kökenlidirler. Zaman içinde Gürcü sığın-

macıların etkisiyle Gürcüleştiler. Bu olayların üzerinden binlerce yıl geçmesine rağmen zaman, bu iki kardeş ulusun birliğine dair emareleri tümüyle ortadan kaldırabilmiş değildir. Laz ve Megreller bugün de benzer kardeş halklardır. Fiziki yapıları, giyim kuşamları, karakterleri, yetenekleri ve yaşama tarzları fazla değişiklik göstermez. Laz dili küçük bir ağız farkıyla Megrelcenin aynıdır. Lazlar Gürcü dilini de Megreller kadar iyi kullanmaktadırlar.

Yabancı milletler Ç'anilere "Laz" adı vermektedirler. Ülkeleri "Ç'aneti"ye de "Lazistan" diyorlar. Lazistan denen ülke yukarıda da değindiğimiz gibi Laz sıradağlarından kıyı boyuna inen birçok vadiden oluşur. Bu vadiler arasında yan kollardan beslenen, büyük boyda 12 adet ırmak akar. Lazistan doğası ulu ormanlarla ve zengin bitki örtüsüyle kaplıdır. İklimin elverişliliği doğaya vahşi bir görünüm kazandırmıştır. Yağışlar sık, toprak verimlidir. Laz sıradağları yağmur yüklü bulutların Anadolu içlerine doğru inmesini engeller. Bu bulutları kendi üzerinde tutup sağar. Burada hava sıcaklığı da elverişli düzeylerdedir. Ilıman batı rüzgârları Karadeniz üzerinden, hiçbir engelle karşılaşmadan bu topraklar üzerinde eser. Güneydoğulu serin karakterli esintiyi ise Laz sıradağları engeller. Bu sayede Lazistan meyveleri: Limon, Portakal, Zeytin daha kolay ve daha lezzetli yetişmektedir. Fakat Lazlar bağcılık ve ekincilikle geniş çapta uğraşmazlar. Burada tahıl o kadar az yetiştirilir ki, Lazlar ekmeklik mısırı her yıl Batumi ve Poti yörelerinden temin ederler. Bunun esas nedeni, Lazistan topraklarının tahıl ekimi için yeterli olmamasıdır. Yukarıda da söylediğimiz gibi, ülke ulu ormanlarla ve Alpinik bitki örtüsüyle kaplı olup ekime elverişli değildir. Kıyı şeridindeki kısmî düzlükler ise pek sık yerleşim birimleriyle doludur. Buralarda hayvan yetiştirmek bile pek güçtür.

Topraklarının darlığı Lazları başka uğraşılara yöneltmiş. Yeni uğraşılar da onları daha çok zengin etmiş. Onlar adeta birer "deniz çocukları" olmuşlar. Ağır ve tehlikeli balıkçılık sanatı onlar için eğlencelik iş olmuş çıkmıştır. Lazların ustaca kullandıkları deniz araçlarında hemen hemen hiçbir kazaya rastlanmaz. Deniz-

cilikte emsalleri bulunmayan İngilizler bile Lazların cesaretleri, beceriklikleri, ustalıkları ve çeviklikleri karşısında hayranlıklarını gizleyememişlerdir. Denizcilik uğraşısı Lazlara yüksek yaşam koşulu sağlamıştır. Lazlar özel deniz araçlarıyla taşımacılık işi de yapmaktadır. Çeşitli ticaret eşyalarını bir kentten diğerine deniz araçlarıyla taşırlar. Sürekli denizle boğuşmak Lazları uyanık, cesur, atılgan, çevik ve girişimci insanlar haline getirmiştir. Lazlar kendi ürettikleri orman ürünlerini, limon, portakal, zeytin, bazı el sanatları ürünleri ile dışarıdan aldıkları ticaret metalarını uzak yörelere kadar götürüp satarlar. Örneğin: Batumi, Poti, Sohumi yörelerinden mısır, darı, ipek, kereste vb. gibi malları ucuz fiyata alır, Karadenizin Osmanlı kıyı boylarına götürür, yüksek fiyata elden çıkarırlar. Lazlar yerleşik ticaret sanatında da iyi birer usta sayılırlar. Samegrelo'dan Sinop'a kadar uzanan kıyı kent ve köylerde mağaza sahiplerinin çoğu Lazdır. Yapıcılık dülgerlik, gemi inşa işlerinde de Lazlara emsal zor bulunur. Gürcüstan'ın güney illerinde, Samegrelo'da, Guria'da, İmereti'de, Yukarı Kartli'de birçok ahşap bina Laz ustaların ellerinden çıkmadır.

Laz kadınları da büyük ve zahmetli işlerde kendilerini kanıtlamışlardır. Onlar sadece ev işleriyle yetinmezler, ekme, çapalama, biçme işleri de Laz kadınlarının günlük işleri arasındadır. Böylece erkeklerine ticaret ve sanat uğraşıları için zaman kazandırırlar. Gürcüstan'ın hiçbir bölgesinde Laz kadınlarının gösterdikleri olağanüstü gayreti görmek mümkün değildir.

Bu sayede Lazistan mutluluk, zenginlik, güzellik düzeyine ulaşmış bir refah ülkesidir. Gürcüstan'ın öteki bölgelerinden kat kat üstündür.

Laz evleri, içi dışı beyaza boyanmış pırıl pırıl, ocaklı, divanlı, halılarla, keçelerle, kilimlerle zevkli biçimde döşelidir. Temizlik ve düzenlilik insana ferahlık verir. Laz giyim kuşamı ilk bakışta onların ekonomik gücünü yansıtır. Laz erkek ve kadınları iyi cins kumaş, yünlü dokuma ve ipekten pırıl pırıl giysiler giyerler. Laz giysi modelleri Guria modellerinin aynı sayılır. Aradaki fark sadece kumaşların kalitesinden ibarettir. Yüksek yaşam koşulları

Lazları sağlıklı, neşeli, iri kemikli ve pazulu insanlar haline getirmiş. Lazistan'da kalabalık kentler: Gonio, Hopa, Laroga, Arhavi, Rize, Atina vb. kentlerini sayabiliriz.

Kaynakça:

1. Yakop Gogebaşvili: Bunebis Kari, 1912-Tbilisi.

Türklerin "Lazistan" adı verdikleri günümüz Laz yurdu Osmanlı yönetimi yıllarında "Trabzon Eyaleti" adıyla ayrı bir politik ve idari birimdi. XVII. yy. ünlü Türk tarihçilerinden Katip Çelebi'ye göre: "Lazistan'ın merkezi Trabzon'dur. Burası Karadeniz kıyısında, doğu yönünde kalesi bulunan bir kale kenttir. Nüfusunun çoğu Laz'dır." Katip Çelebi'nin çağdaşı Evliya Çelebi'ye göre: "Trabzon ve çevresinde yaşayan halkın çoğunluğu Lazdır. Trabzon kentinin bir adı da "Lazika kenti"dir. Trabzonlu yerel ozanlardan biri "Trabzon bizim yurdumuz" gibi bir dize kullanmıştır.

Osmanlılar Trabzon'u 1461'de ele geçirdilerse de Lazlar'ın bağımsızca yaşamalarına engel olamadılar. 1828 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Rus generali Paskeviç de Lazlar karşısında Pontus dağlarında Türkler'in uğradığı hezimete uğradı. Lazistan bir Türk vilayeti sayılmasına karşın, burada Osmanlı Sultanı'nın otoritesi sadece sözde kalıyordu. Türkler'in etkinlikleri sadece kıyı boyunda, dar bir şeritle sınırlı kalıyordu. Yüzyıllar boyunca Bizans idaresinde kalan Lazlar, ne de olsa bu ülkenin kültürel etkisi altında kaldılar. Uzun yüzyıllar yabancı boyunduruğu altında yaşamalarına karşın, Lazlar kendi dil ve kültürlerini korumasını bildiler. Bu durum bize bu coğrafya üzerinde primitif çağlardan bu yana yaşayan Haliblerin, Tibarenlerin, Mossiniklerin, Drillerin ve daha başka halkların Kartvelik (Laz-Ç'an) kökenli olduklarını kendi özgün kültürlerinin bu toprakların derinliklerine işlediğini göster-

mektedir. Yunanlı yazar Yovanidis'e göre: "Trabzon İmparatorluğu'nda Bizans otoritesine karşı çıkan grupların başında Lazlar bulunuyordu." Yunan tarihçilerinin inancına göre: "Rumlar (hıristiyan Lazlar) zaman içinde islâmlaşıp Türkleştiler. Samsun'un Çarşamba ilçesinde yaşayan 1400 hıristiyan Laz aileden 1100'ü islâma girdi. Kalan 300 aile ise kendini koruyup Ortodoks Rum kimliğini yitirmedi." Yine Yunanlı Yovanidis'e göre: "Neokesaria ile Ünye arasında Türkler (müslümanlar) ile Rumlar (Lazlar) yaşamaktadır. Çepniler de primitif Mossiniklerin kökünden geldikleri için anılan coğrafyadaki müslümanların çoğu Laz-Ç'ani toplumundan oluşmaktadır. Çepniler Kızılbaş müslüman olmalarına karşın, Türk kökenli Kızılbaşlarla ortak yanları yoktur." Yunanistan'da yaşayan Doğu Karadeniz göçmeni hıristiyanlara Yunanlılar "Laz" demektedirler. Sovyetler Birliği'nin değişik yörelerinde yaşayan Rumlar da çevrede bu isimle anılıyorlar. Bir görüşe göre, Sovyet Lazları "Lazlar ve Rumlar" olarak iki gruba ayrılırlar. Gürcüstan'ın Tsalki, Bolnisi, Borcomi, Rusya'nın Doneski ve Krasnodar bölgelerinde yaşayan Rumlar kendilerine Rum değil Laz adı veriyorlar. Birçok yabancı araştırmacının iddiasına göre, Trabzon, Gümüşhane, Platana gibi yerlerde yaşayan hıristiyan Lazlar, Rumca konuşmakta ve Konstantinepolis Ortodoks Patrikliği'ne bağlıdırlar. Rize, Yomra, Hopa, Sürmene gibi yerlerde yaşayan müslüman Lazlar ise günlük yaşamlarında Türkçe konuşuyorlar. Dilbilimcilerin iddialarına göre: "Yunan dilinin Pontus lehçesi Yunan dili özelliklerini değil, İbero-Kafkas dillerinin Kartvelien gruplarının özelliklerini yansıtmaktadır. Pontus lehçesindeki söz dağarcığında Kartvelceye has kök sistemi açıkça görülmektedir. Güneydoğu Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumların konuştuğu Pontik-Laz diyaleğiyle yapılan tofonomiler Gürcü diline has süfikslerle güçlendirilmiştir. Bunlar aidiyet ifade eden "yan" ve çoğul edatı "t", soneklerdir. Lazos=Lazi, Lazant=Lazlar, Armenos=Somehi, Rusos=Russi, Rusant=Rusebi, Türkos=Türkant, Turkebi" gibi. Türk aksanı için de aynı şeyler söyleyebiliriz. Bu bölgede konuşulan Türkçe, Laz dilinin etkisi ile özgün bir diyalekt halini almıştır. Bu nedenle Türk ve Rum bakış açılarına gö-

re anılan bölgenin otokton halkı, sadece Laz kökeninden gelmektedir. Gürcü dilbilimci Niko Maar'a göre: "İstanbul halkı Sinop'tan doğuya doğru uzanan tüm Karadenizlilere "Laz" adı vermektedir. Zaten Türkiye halkları da onlar için bu adı kullanmaktadırlar. Ancak günümüz Türkiye politikacıları bu isimlendirmeyi tehlikeli buldukları için yeni bir deyim geliştirmektedirler. Yeni geliştirilen deyim ise, geniş anlamlı "Karadenizli" etnonimidir. Bu deyim Lazistan coğrafyasına ve tofonomilerine de yansıtılmak istenmektedir. Örneğin, Osmanlı idaresi döneminde Trabzon'a bağlı Samsun sancağının adı "Canet, Canit, Canik" olarak kullanılıyordu. Bu ad Gürcüce orijinli tarihi bir addı. Bu sancak vilayet statüsü aldıktan sonra adı "Samsun"a çevrildi.

Osmanlı döneminde ülkede yaşayan değişik halk grupları için islâm dini politik, ideolojik bir bağlaç olarak kullanıldı. Ulusal ad olarak da "Osmanlı"lık esas alındı. Bu dönemlerde "Türk" adını kullanmaktan Türkler bile ar ediyordu. Bu ad sadece Anadolu köylüsünü anlatan bir addı. Kentli ve aydın halk kesimi kendilerini "müslüman" olarak tanımlıyordu. Sultan'ın azınlık uyrukları kendilerine empoze edilmek istenen isimlendirmeyi kabul etmediler. İnatla kendi etnik isimlerine sıkı sıkıya bağlı kalmaya çalıştılar. Gürcüler, Lazlar, Araplar, Arnavutlar ve daha birçok değişik halk grupları kendilerini hiçbir zaman "Türk" olarak kabul etmediler. Lazistan idarecileri bu sayede bir dereceye değin bir çeşit muhtariyet hakkını koruyabildiler. Bu direnç XIX. yy. ortalarına değin sürdü. Osmanlı güçleri olarak savaşa katılan Lazlar cephede Osmanlı birliklerine katılmıyor, kendi ulusal adlarıyla saflarda yer alıyorlardı. Zamanın Trabzon valisi Osman paşa Lazistan'daki sadık adamları sayesinde Lazları saraya yaklaştırmayı başardı. Öte yandan Ruslar'ın Osmanlı idaresine Lazlar'ın itaat altına alınması için destek verdiği laflarını yayarak aykırı duran Lazlar üzerinde psikolojik baskı yarattı.

1834 yılında çeşitli bahanelerle Lazlar yerlerinden alınarak batı Anadolu'ya ve Trakya bölgesine gönderildiler. Bundan sonra yurtlarında kalan Laz beyleri güçlerini yitirdikleri için Osmanlıya

karşı direnme cesareti gösteremediler. Böylece Laz halkının güvenini de yitirmiş oldular. Rusların, Lazlar karşısında Osmanlıya kuvvet göndereceği söylentisi Laz derebeylerini korkuya düşürdü. Osmanlı ordusu Lazistan'da baskı ve terör estirmeye başladı. Böylece halkı sindirme politikası yürütüldü. Devlet terörü yüzünden Doğu Karadeniz bölgesinin kalabalık nüfuslu mamur kentleri boşaldı. Evler ve işyerleri viraneye döndü. Bu arada yasadışı yollardan ekmek yiyen birçok Laz da bu işleri bırakıp kaçmaya ya da toprak işlerine yöneldi. Tüm olan bitenlere karşın bazı Lazlar halâ kendilerini bağımsız hissediyorlardı. Osmanlı otoritesine karşı direnç göstermeyi sürdürüyorlardı.

Kemalist devriminden sonra Lazistan Türkiye ulusal burjuvazisinin eline geçti. Azınlıklar sorunu önplana çıktı. 1920 yılında yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi bir oturumunda azınlıklar hakkında şu kararı kabul etti: "Türkiye Cumhuriyeti Ermenistan, Kürdistan, Lazistan, Batum yöresi halkı, Trakya halkı, Türk-Arap karma bölgeleri halklarının kendi kaderlerini kendilerinin tayin hakkını tanımaktadır." Bu meclis kararından çıkan anlama göre, sürgüne gönderilen bölge halklarının yerlerine dönmeleri için referandumlar yapılabilecek, Türkiye azınlıkları çağdaş Avrupa ülkeleri azınlıklarının sahip olduğu haklardan yararlanacaklardı.

Ne var ki, Türk hükümeti Büyük Millet Meclisinin aldığı bu kararı hayata geçirmeye yanaşmadığı gibi, Türkiye sınırları içinde kalan Lazlar ve diğer etnik azınlıkların Türklüklerini ispat kampanyası başlattı. Mustafa Kemal meclis konuşmalarından birinde: "Efendiler Türkiye Büyük Millet Meclisi Türkler'den, Kürtler'den, Lazlar'dan oluşmuş bir meclis değildir. Bu meclis herşeyden önce bir müslüman millet meclisidir." diyordu.

Türk Anayasası başka burjuva idarelerinde görüldüğü gibi, müslüman etnik grupları tek bir köke "İslâma" bağlamıştır. Türk anayasasına göre "Türkiye cumhuriyeti yurttaşları Türktür." Türk siyaset ve devlet adamlarından Recep Peker 1936 yılında şöyle diyordu: "Kendilerine Kürt, Çerkez, Laz, Pomak adı veren yurttaşlarımız çağdaş Türkiye'nin Türkleridir." Ancak bu türden yap-

macık kimlik saptırmaları çabaları başarıya ulaşamadı. Sonunda Lazların Kafkas kökenli Gürcü öbeğine bağlı insanlar olduğu kabul edildi. Ne var ki, bazı dilbilimciler Lazların Gürcülüğünü dar bir çerçeveye sıkıştırma hevesine kapıldılar. Onlar için "Kafkas dillerinden Lazca konuşan küçük bir etnik grup" tanımlaması yaptılar. Lazlığın tüm Doğu Karadeniz insanlarının ortak adı olduğunu iddia ettiler. Ancak Türk devletinin resmî tarihinde böyle bir tanımlama kabul görmedi. Daha doğrusu böyle bir tanımlama tehlikeli görüldü. Türk tarihçisi İsmail Hami Danişmen'de göre: "Lazlık iddiasında olanlar Trabzon ve çevresinde yaşayan insanlardır. İnatla ve gururla bu ada sarılanlar hoş olmayan davranış içindeler."

İslâm Ansiklopedisi'nin "Lazlar" maddesine göre: "Lazlar güney Kafkasya halklarından Gürcülerin bir koludur. Bunlar güneydoğu Karadeniz bölgesinin yerli sakinleridir."

Doğan Avcıoğlu "Türkiye Tarihi" adlı eserinde: "XI. yy. başlarında, Türkmenler ve Selçuklular Anadoluya gelmeden önce kuzeydoğu Anadolu bölgesinde hakim nüfus Gürcü (Laz)lardan oluşuyordu. Halkın çoğu bunların dilini kullanıyordu." diyor. Pars Tuğlacı'nın yayınladığı Ansiklopedi'de ise: "Laz dili Gürcü dilinin Megrel lehçesine yakın bir dildir." demektedir. Kemal Karadenizli adlı kişinin kaleme aldığı "Karadeniz Tarihi" adlı eserinde "Trabzon, Giresun, Rize, Torul ve daha birçok yerleşim biriminin nüfusu Lazlar'dan oluşur." diyor. Bunlar Gürcü kökenine ve yaşam biçimine bağlı insanlardır. Lazistan toprakları Kartvelik Ç'an-Lazlarla Gürcüler'den oluşur. Bunlar Osmanlı sultanını uyrukları olmalarına karşın, ona itaat etmez kendi ağa ve beylerine itaat ederler.

Şakir Şevket adlı yazarın "Trabzon Tarihi" adlı eserinde verdiği bilgilere göre: "Laz krallığının başkenti Trabzon, Bizans-İran savaşlarının arenası haline gelmişti. Türk Sultanı Fatih II. Mehmet Lazistan'a girmekle beraber uzun süre Laz direncini kıramadı."

Türk tarihi Lazların Gürcü kökeninden geldikleri savında ba-

şarılı olamadı. Yine de ısrarla onları "Turanî" kökene bağlama çabalarını sürdürdü. Okul kitaplarında ve günlük basında Lazların Altaylı Türk boylarından geldikleri iddiaları yer aldı. Türk istatistik rakamlarına göre, Lazistan'da Laz nüfus giderek azalmaktadır. 1955 sayımına göre, 30.000 kişi Lazcayı ana dil olarak kabul ediyor. 19.000 kişi Lazcayı ikinci dil olarak kabul ediyor. 1960 genel nüfus sayımında bu rakamlar daha da düşüş gösteriyor. Başka kaynaklara göre, 1960'lı yıllarda Laz nüfusu 100.000 civarındaydı. Trabzon Lazlarının önemli bölümü ana dillerini unutmuşlar. Ancak Laz'lık bilincini henüz unutmuş değiller. Lazların yaygın olarak yaşadıkları iller, Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Samsun, Sinop illeridir. Bunun dışında Erzurum, Bursa, İzmit, Yalova, Ankara, İstanbul gibi, batı illerinde de küçük gruplar halinde ya da dağınık olarak Laz nüfusu vardır.

XVII. yüzyıl Türk seyyahı Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde verdiği bilgilere göre: "Lazika'nın eski merkezi mamur Trabzon kentidir. Bu kentin nüfusunun büyük bölümü Lazlar'dan oluşur." 1872 yılında Trabzon'da görev yapan İngiliz Konsolosu C. Palgrev de: "Anadolu Vilayetleri" adlı eserinde şu bilgileri vermektedir. "Resmî kayıtlara göre, Trabzon vilayeti nüfusu 85.000 kadardır. Bunlardan yaklaşık 56.000'i hıristiyandır. Hıristiyanların 2/3'si kendilerini Rum kabul eder. Kalanı Ermenidir. Müslüman nüfusun çoğu Lazdır. Lazlar temiz ve saygın bir soya mensup insanlardır. İyi birer ziraatçı, usta birer denizcidirler. Trabzon'un genel nüfusu içinde Lazlar çoğunluktadır." Rus seyyahı A. Şebinski'ye göre: "Trabzon nüfusunun üçte ikisi Lazlardan oluşur." M. E. Frunze de bu konuda "1921 yılında Türkiye'nin güneydoğu Karadeniz bölgesi nüfusunun esas unsuru Lazlardır." demektedir.

Türk tarihçilerinin de itiraf ettiği gibi "Trabzon vilayetinin esas nüfusu olan Lazların diğer bölgelerde yaşayan Anadolu halkları ile benzerlikleri yoktur. Tarihsel etnolojileri, dilleri, antropolojik özellikleri, yaşam tarzları, gelenek-görenekleri, karakteristik yapıları, folklorleri ve en önemlisi de ulusal duygularıyla bunlar

kendilerine özgü orijinal insanlardır." Ingiliz araştırmacı Robin Feden de bu konuda doğru bilgiler vermektedir. Ona göre "Çağdaş Türk halklarından Lazlar, Yakın Doğu halklarına özgü güçlü, karakteristik çizgiler taşırlar."

Kaynakça:

Tsate Batsaşi: Çrdilo Ağmosavlet Anatoliaşi Eetno-religiuri Prosesebi, 1988, Tbilisi.

1. *Kâtip Çelebi:* Gürcüstan ve Kafkasya Hakkında Bilgiler (çeviri), 1978, Tbilisi.

2. *Evliya Çelebi:* Seyahatname, 197. C.1. (Giori Puturidze çevirisi) Tbilisi.

3. *Sergon Cikia:* Evliya Çelebi Lazebisa da Lazuris İberul-Kavkasiuri enatmetsniereba. 1954, Tbilisi.

4. *K.Koh*: O. Spenser: Sakartvelo da Kavkasia, 1981, Tbilisi (Çeviri).

5. *İvane Cavahişvili:* Kartveli Eris İstoria, 1951, Tbilisi.

6. *S. İonidis:* Trapezonis İstoria da Statistika, 1870, Konstantinopoli (çev).

7. *M. H. Acaryan:* Etiudebi Lazuri Enis Şesaheb, 1899, Paris.

8. *İslâm Ansiklopedisi,* 1934, Leipzig.

9. *Niko Y. Maar:* İz poezdski Turetski Lazistan, 1910.

10. Karadeniz Kültür, Sanat, Ekonomi, Turizm dergisi, 1969-Ankara.

11. *M. E. E. Erişirgil:* Türkülük, Milliyetçilik, Hümanizm Çağları, 1958, Ankara.

12. Akdi Kak.

13. *A. Biyanki:* Mogzauroba Somhetşi, Kurtistanşi da Lazistanşi, 1864, Milano.

14. Vneşnya Politika CCCR. 1916 Dokumentov 1, 1917-1920, 1944, Moskova.

15. *M. K. Atatürk:* Nutuk, 1945, İstanbul.

16. *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası* (334 nolu yasa) 1961, Ankara.

17. *A. Tekin:* Kemalizm, 1936, İstanbul.

18. *Türk Dili Yeni Lugat*, 1981, İstanbul.

19. *İsmail Hami Danişmend:* Açıklamalı Kronolojik Osmanlı Tarihi, 1955, c.4.

20. *İslâm Ansiklopedisi*, C.7, 1955, İstanbul.

21. *Doğan Avcıoğlu*: Türklerin Tarihi, C.1. 1979, İstanbul.

22. *Pars Tuğlacı:* Ansiklopedik Sözlük "Okyanus", C.4, 1978.

23. *İ. A. Govsa:* Resimli Yeni Ansiklopedik Sözlük, 1954.

24. *Kemal Karadeniz:* Trabzon Tarihi, 1954, Ankara.

25. *Trabzonlu Şakir Şevket:* Trabzon Tarihi, 1877, İstanbul.

26. 1955 nüfus sayımı istatistik cetvelleri, 1956, Ankara.

27. *İstatistik Yıllığı.* Ankara.

28. Nasyonalie Prosessi v Stanah Bilijnego i Spednego Vostoka, 1970, Moskova.

29. Tureskaya Respublika Spravosnik, 1975, Moskova.

30. *G. A. Şpancnikov:* Religia Stran Zapadnoi Azii, 1976, Moskova.

31. Materiali Dliya Omisania Aziaskoi Turki i Batumski oblast Prilegenia, 1882-1883, Tiflis.

32. *A. P. Şubinski:* Trovnisa İmeretinskogo Çaria, 1882-1883, Tiflis.

33. *A. P. Şubinski:* Grobnitsa İmeretinskogo Çaria Solomona V Trabizonte İstoriçeskaia Vestnik, 1913.

34. *M. V. Frunze:* Cobr C.1., 1929,Moskova.

35. *Robin Feden:* Argonetebis Nakvalov, 1968, Tiflis.

HEMŞİNLİLER

Günümüz Türk tarihçi ve etnografyacıları Anadolu halklarının tarihi ve etnogenezileri üzerinde önemle duruyorlar. Ancak Türk kökenli olmayan gruplar hakkında objektif davranamıyorlar. Anadolu azınlıklarını ya Turanî köke bağlıyorlar ya da onlardan hiç söz etmiyorlar. Oysa Türk fetihlerinden çok önceki çağlardan kalma değişik Anadolu etno-inanç grupları üzerine de eğilmek gerekir.

Bu türden değişik etnik gruplardan biri de müslüman Ermenilerdir. Bunlar artık Ermeni adını atıp "Hemşinli" adını benimsemişlerdir.

Hemşinliler Çoruh batısında, yüksek yaylalarda, kıyıboyu Lazistan'ına bitişik bölgelerde yaşarlar. İşgal ettikleri topraklar Karadeniz'i iç bölgelere bağlayan önemli geçitlerden biridir. Hemşinliler kapitalist ruhlu insanlardır. Savaş yıllarından önce başarılı birer tüccardılar. Gürcü araştırmacı Niko Maar'a göre: "Hemşinliler un ve unlu mamüllerle sadece Rusya'nın güney bölgelerini değil, baltık bölgelerindeki Riga ve Libava'ya kadar ulaşıyorlar. Onlar buralarda usta birer ekmek pişiricisi olan Lazlarla rekabet de ediyorlar.

Hemşinliler Türkiye'de önemli derecede kalabalık, ilginç bir etno-inanç grubudur. Gerçek inancını dışa vurmayan kesimi saymazsak, Hemşinliler bugün resmen sünni-hanefi mezhebine bağlı müslümandırlar. Bilim adamlarının ortak görüşüne göre: Erme-

niler arasında XVII. - XVIII. yy.'da yoğun biçimde islâma girmeler görüldü. Ancak XX. yy.'ın başlarına değin hıristiyanlık inancını ve Ermeni dilini koruyabilen kişilere de rastlanıyordu. Avrupalı seyyah K. Koh'un verdiği bilgilere göre, "Hemşin toprakları Kaçkar dağı eteklerinde yayılmış küçük bir bölgedir." Ancak Koh, bu eserinde Hemşinlilerin etnik kökeni üzerine herhangi bir söz söylememektedir.

"Hemşin" tofonomisine ilk kez XVI. yy. Osmanlı kaynaklarından "Trabzon Salnamesi"nde rastlıyoruz. Bu kaynakta verilen bilgilerden anlaşıldığına göre, bu çağlarda "Hemşin" Trabzon Vilayetinin kazalarından biriydi. Bu kaza üç bucaktan oluşuyordu. Bu bucaklar: Hemşin, Karahemşin ve Eksanos nahiyeleriydi. Hemşin topraklarında bu çağlarda 34 köy, 671 hane yaşıyordu. Bu hanelerden 214'ü müslüman, 457'si ise hıristiyandı. Ancak bu kaynakta da bura halkının etnik yapısından söz edilmemektedir. Oysa "Hemşin" Mirliva Has'ı toprakları aynı zamanda bir etnonimdi. Rus ve Avrupa kaynaklarında "Hemşin" adına XIX. yy. sonlarında rastlanmaktadır. XIX. yy. sonrası tarihlerde Ermenistan aydınları "Mihitaristler" Hemşinliler hakkında geniş araştırmalar yürütmüş, birçok bilgiler derleyip yayınlamışlardı.

1866 yılı verilerine göre: Hemşin bucağında 43 köy, 1543 hane ve 6322 müslüman nüfus yaşıyordu. 1882 verilerine göre ise, burada 43 köy, 1939 hane ve 6451 müslüman nüfus yaşıyordu. Bundan başka burada 22 hıristiyan vatandaş bulunuyordu. Bu kaynaktan anlaşıldığına göre: Bu yıllarda Lazistan sancağı 4 kaza ve 6 bucaktan oluşuyordu. Buralarda yaşayan 92.000 erkek nüfusun 700'ü hıristiyandı. Müslümanlar iki ayrı etnik gruba ayrılıyorlardı. Bunlar Lazlar ve az miktarda da Acara Gürcüleri idi. Lazistan'ın bazı büyük yerleşim yerlerinde az da olsa Türkler de bulunuyordu.

C. Palgrev'e göre: "Hemşin Bucağı Lazistan'ın yüksek dağlık bir bölgesini kapsar. İçinden Ortasu adıyla bir ırmak akar. Ortasu ırmağı Hemşin topraklarını baştan sona katettikten sonra Atina yakınlarında denize ulaşır. Bu bölgede en önemli yerleşim birimi

Hemşin'dir. Hemşin Bucağında kalabalık bir Ermeni kolonosi oturur. Söylentilere göre, bunlar Tatar işgalcilerin tazyikiyle Ermenistan'ın orta kesimlerinden kaçıp buralara sığınmışlar. Hemşin bucağı çevresinde yaşayan yaklaşık 40 köy ve 20.000 nüfustan 17.000'i müslüman, 3.000'i de hıristiyan Ermenidir. Müslümanlar arasında Ermeniler çoğunluktadır. Rumlar ise burada sözkonusu değildir." V. Kune adlı araştırmacının iddiasına göre: "Hemşinli müslümanlar Ermenice konuşmaktadırlar." Türklerin "Hemşinli" adı verdikleri bu insanların grup kimlik adı, XIX. yy.'da etnonim halini aldı.

Sözünü ettiğimiz bu etno-inanç topluluğu bugün Lazistan'ın kuzeydoğu dağlık bölgelerinde yaşamını sürdürmektedir. Hemşinlilerin yaşadığı toprakların batı ve güney sınırları Laz dili, kuzey ve doğu sınırları ise Gürcü dili yayılma alanları ile çevrili olmasına karşın, onlar halâ orijinal Ermenicelerini koruyabiliyorlar. Ancak bunların Ermenicesi Ermenistan Ermenicesinden o derece farklıdır ki, neredeyse iki Ermenice ile birbiriyle anlaşmak olanaksızdır. Hemşinlilerin çoğu Lazca bilmektedir. Onlar bugün Laz ve Gürcü dilinin yoğun etki ve baskısı altındadırlar. Bundan başka artık onların dillerine sayısız Türkçe sözcük de girmiş bulunuyor.

Niko Maar'ın belirttiği gibi: Hemşinliler millet olarak Ermeni, inanç olarak da sünni müslümandırlar. Yazı dilleri dini metinlerde ölü bir Arap lehçesi, edebî metinlerde Osmanlı Türkçesi, günlük konuşma dili ise ölü bir Ermenice ile Osmanlı Türkçesidir. Bugün onlar kültürel oryantasyonlarını Türkçe ile yürütüyorlar.

XIX. yy. ikinci yarılarında bu mıntıkayı eni konu tetkik eden Gürcü generali Giorgi Kazbegi'nin anıları arasında şu satırlar göze çarpmaktadır: Müslüman Ermeniler, Hemşin, Hopa Hemşinlileri ve Livana Hemşinlileri toplamı 15.000 kişi kadardır. Hemşinliler geçmişlerini ve bağlı bulundukları etnik kökenlerini unutmamışlar. Ne var ki, bunlar dinlerini ve ana dilleri Ermeniceyi değişikliğe uğratmışlar. Yaşadıkları çevrenin etkisiyle Hemşinliler karakter ve alışkanlıklar yönünden Ermeniler'den çok Lazlar'ı an-

dırıyorlar. Onlar günlük konuşmaları arasında Türkçe ve Lazcaya da yer veriyorlar. Lazcayı tercih edenlerin çoğu Hopa Hemşinlileridir."

General Giorgi Kazbegi buradaki bazı saptamalarda yanılgıya düşmektedir. Örneğin, Hemşin'de yaşayanların tümü Hemşinli değil, yarısı Laz'dır. Diğer yarısı ise tümüyle Hemşinli değil karışık gruplardan insanlardır. Ancak burada yaşayan değişik etno-genetik halklar ağır bir Ermeni kilisesi etkisiyle Ermenileşme sürecine girdiler. Bu asilimasyon olayı Doğu Karadeniz bölgesinin başka kesimlerinde de kendini göstermiştir. Giorgi Kazbegi'nin dikkat etmediği bir başka husus da: Burada yaşayan Lazların Ermeniler'den farklı olarak daha varlıklı ve daha temiz yaşadıklarıdır.

Bugün Abhazya'da ve Acara kıyı boylarında yaşayan Hemşinliler Lazistan'dan buralara göçmüş insanlardır. Bunlar kendilerini "Hemşinli" olarak tanımlayan Hıristiyan Ermenilerdir.

Bugün Abhazya'da ve kıyıboyu Gürcüstan'ında yaşayan hıristiyan Hemşinlilerin dilinde Lazca'dan alınmış sayısız sözcük ve gramer kaideler bulunmaktadır. İ. Şilakadze adlı bir Gürcü araştırmacının doktora tezinde gösterdiği örnekler bu konuda zengin bir kaynak oluşturmaktadır.

Hemşinliler geçmişlerini, köklerini halâ iyi bilmektedirler. Onlar bugünkü anadillerinin Lazcanın, Türkçenin ve Gürcücenin ağır baskısı altında dejenerasyona uğradığını söylüyorlar. Ermenistanlıların bu üç dili bilmeden Hemşinlilerle anlaşmaları artık mümkün değildir.

Hemşinliler, cumhuriyet döneminde unutturulmaya çalışılan geleneksel Ermeni aile adlarını (Lakab) halâ hatırlıyorlar. Çocuklarına resmî Türkçe adlar yanısıra Ermenice takma adlar da veriyorlar. Bu takma adların bazıları Lazların ve Megrellerin İsa'dan önceki asırlara dayanan isimleri andırmaktadır. Bu putperestlik çağı özel adların Lazcadan esinlenildiğine inanıyoruz. Anlam ve fonetik olarak Lazca olan bu isimlerden bazı örnekler: "Tuta=Ay", "Burba=Gecekuşu", "Mutika=Yunusbalığı", "Tunti=Ayı", "Mushi=Yıldız" gösterebiliriz.

Gürcü dilbilimcisi Niko Maar "Lazistan Gezi Notları" arasında Hemşinlilerin eski aile adlarından örnekler vermektedir. Bu aile adlarının da fonetik ve anlam bakımından Lazca olduğu görülmektedir.

Hemşinliler oturdukları iki ayrı coğrafyadan dolayı iki ayrı adla anılmaktadırlar. Birincileri "Hopa Hemşinlileri", ikincileri ise "Baş Hemşinliler" olarak adlandırılmaktadırlar. Hopa Hemşinlileri Hopa yakınlarında, Çoruh vadisindeki küçük düzlüklerde oturmaktadırlar. Bunlar uğraş olarak davarcılık, çobanlık, süt mamülleri, dericilik, kaba dokumacılık, arıcılık ve az miktarda da tarımcılıkla uğraşmaktadırlar. Hopa Hemşinlileri, Baş Hemşin bölgesinden göçüp buraya geldiklerinde burada oturmakta olan Kahaberi Kürtleri ile komşu oldular. Zamanla onlarla karışıp melezleştiler. Bu durum bazı yabancı araştırmacıları yanılgıya düşürüp Hemşinlilerin Kürt kökenli oldukları zannına düşürdü. Oysa onlar Pontus sırtlarında yaşayan dağlı Hemşinlilerle aynı soydandırlar. Hopa, Gonio, Makriali (Kemalpaşa) civarına gelenler, burada da bozuk Ermenicelerini kullanmayı sürdürdüler.

XIX. yy. sonlarında yaşayan Rus araştırmacı V. İ. Masalski'ye göre, "Hopa Hemşinlileri dillerine Kürtçe'den de sözcükler almalarına karşın, onlarla hiçbir genetik yakınlıkları bulunmamaktadır."

Hemşinlilerin büyük bölümünden "Baş Hemşinliler" gurubu, Rize'de Karadere, Furtuna ve Trabzon'da Hamurgiani'de oturmaktadırlar. Bunların bir kısmı Anadolu içlerinde, Tokat, Sivas, Malatya, Adapazarı ve Bolu illerinde oturmaktadırlar. Buralarda yaşayan Hemşinlilerin de maddesel kültür bulguları Lazlarınkini andırmaktadır. Erkek dış giysileri ve aksesuarları tümüyle Laz tarzındadır. Soldan sağa ilikli kısa kürklerin göğüs cepleri birer fişeklik biçimindedir. Alt giysileri, şalvarları da Türk-Laz modeli, koyu renk şayaktan mamül, bol bedenli giysilerdir. Kadın giysileri uzunca bir etek, başlık üzerinde alına sarkan altın, gümüş ya da metal monetler Lazlarınkini andırmaktadır. Bugün Anadolunun değişik kentlerinde yayılmış olan fırıncı ustaları ve hamur işi tat-

lıcı ustaları ve değişik el sanatları ile uğraşan Lazların giysileri bu Hemşinlilerinkinden pek farklı değildir.

K. Koh'un belirttiğine göre "Lazistan'daki Cimil dağı üzerinde bulunan Cimil köyünde yaşayan Hemşinli Kumbusarov ağa denizden uzaklarda yaşadığı halde deniz korsanlığı ile geçinmektedir."

Türkiye'deki Hemşinlilerin nüfusu kesin olarak saptanamamaktadır. Özbekistan'a sürülen az miktardaki Gürcüstan Hemşinlileri, orada hayvancılık, bağcılık, bahçecilik gibi işlerle uğraşmaktadır.

Bu ilginç topluluk hakkında yeterli bilgi elde etmek ve onların etno-inanç, etno-genetik durumları hakkında daha doyurucu bilgiler toplamak ne yazık ki, Türkiye koşullarında mümkün değildir.

Kaynakça:

Tstate Batsaşi: Çrdilo Ağmosavlet Anatoliaşi Etno-Religiuri Prosesebi, 1988, Tbilisi.

1. *Niko Mar:* Batumi, Ardagani, Karsi-İstoriçeski Üzel Mecnaçionalinih Otnaşeni Kavkaza, 1922, Petrograd.

2. *G. A. Şpacnikov:* Religii Stran Zapadnoi Azil, 1976, Moskova.

3. *E.K. Liozen:* Bereg Ruskogo Lazistana, 1905, Tiflis.

4. *K. Koh, O. Spenser:* Tsnobebi Sakartvelos da Kavkasiis Şesaheb, 1981, Tbilisi.

5. *M. T. Gökbilgin:* XVI. yy. Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Kıyıboyları. 1962, Ankara.

6. Materyali Dlya Opisania Aziatskoi Turkii i Batumskoi Oblasti Prilocania, 1882, Tiflis.

7. *V. Kune:* Aziuri Turketi, 1890, Paris, (Fransızcadan çeviri).

8. *Niko Y. Mar:* Plemennoi Sostav Naselenia Kavkaza, 1920, Petrograd.

9. *Giorgi Kazbegg:* Voenne Statiçesti i Strategiçeski Lazistanskogo Sandcina, 1876, Tiflis.

10. *Niko Y. Maar:* 12 Psezdki B Tureskoi Lazistani İzvestia, 1910.

11. *İ. Şilakadze:* Lazurşi da Hemşinurşi "Na" Sartuli, 1951, Tbilisi.

12. *İ. Şilakadze:* Natsilaki "Na" Ç'anurşi da Hemşilurşi, 1951, Tbilisi.

13. *İ. Şilakadze:* Somhur Kartuli Enebis Şehvedrebi. (Lazur Hemşiluri Leksikuri Şehvedrebi) Ağmosavluri Filologia, 1983, Tbilisi.

14. *İ. Şilakadze:* Somhuri Enis Hemşiluri Kilokavi (Dziritadi Taviseburebani).

15. *Niko Y. Mar:* Tsitirebuli Naşromebi. İhilet Agretve Misi Materia, 1925, Tbilisi.

16. *G. Spacnikov:* Tsitirebuli Naşromebi.

17. BSE İzdanie Vtoroe, Somhuri Entsiklopedia, 1980, Erevan (Ermenice).

18. Tsitirebuli Naşromebi.

19. Matçavaryan O. Nordah Neseliyayşıh Lazistan K Voprose ob etnografiçeskih usloviah razvitia Çorohskogo basseina, 1904, Tiflis.

20. *K. Koh. O. Spenser:* Tsitirebuli Naşromebi, (Tsnobebi).

ÇEPNİLER

Türk tarihçileri son yıllarda Anadolu halklarının menşeîlerini ve Türk halkının etnogenetik yapısına önem verip üzerinde çalışmalar yürütüyorlar. Gerçekten Anadolu halklarının en eski çağlardan Bizans dönemine, oradan da Türk göçlerine değin uzanan maceraları pek ilgi çekicidir. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin, özellikle de Doğu Karadeniz kıyı şeridinin yüksek dağlarla iç bölgelerden ayrılmış olması buraları yabancı istilalardan korumuştur. Ancak değişik politik, sosyal, kültürel, ekonomik faktörler zaman içinde burada da birçok değişik etno-inanç halk grupları oluşmasına neden olmuştur. Bu gruplar arasında Çepniler sözü edilmeye değer topluluklardandır.

Bugün Çepni grup kimliği ile yaşayan topluluklara Doğu Karadeniz Bölgesi kıyı boyları ile Balıkesir sınırları içinde rastlıyoruz. Ne var ki, aynı adı taşıyan bu iki grup etno-inanç özellikler yönünden farklılıklar gösterir.

XVI. yy.'ın ikinci yarılarına ait kaynaklardan Çepniler'in Tirebolu ile Giresun arasındaki köylerde yaşadıklarını öğreniyoruz. Kaşgarlı Mahmud'un sözünü ettiği 22 Oğuz boyu arasında "Çepni"ler de yer almaktadırlar. Bir diğer tarihçi Reşideddin de incelediği 24 Türk boyu arasında "Cibni"lerden söz etmektedir. Bu topluluğun gerçek kimliği henüz aydınlığa kavuşmuş değildir. Ancak onların Türklüğü kuşkuludur. Zannımıza göre, bu bölgeye gelip yerleşen Türk-Oğuz oymaklarından Çepnilerin hiç değilse bir bö-

lümü yerli hıristiyan Kartvelik halklarla karışıp orijinal Oğuz-Türkmen kimliğini, kültür ve geleneklerini tümüyle yitirdi. Bu durum bazı yabancı araştırmacıları onların Türkî grup olmadığı inancına sürükledi. Avrupalı araştırmacı Carls Vilson "Küçük Asya Fiziksel ve Tarihsel Coğrafyası" adlı eserinde şu sözlere yer vermektedir. "Yarı göçebe aşiretler arasında en ilginçleri Çepnilerdir. Onlar kışları evlerde, yazları yaylalardaki kulübelerde geçirirler. Baş uğraşıları odunculuk, kömürcülük ve sepet örmeciliğidir. Onların ne camiîleri, ne imamları, ne de yazılı kutsal kitapları vardır. Bu yüzden yerleşik ya da göçebe Türk müslümanlar, bunları müslüman Türklerden saymazlar." Çepnilerin baş uğraşılarının orman ürünleri ile ilgili olması Türk araştırmacılar tarafından onların "Tahtacı" olarak anılmasına neden olmuştur. Oysa Çepnilerin bu bölgede hiç rastlanmayan Tahtacılarla ve diğer Alevilerle bir ilgileri bulunmamaktadır. Trabzon Tarihi'nin yazarı Şakir Şevket eserinde Çepnileri daima Lazlarla, Gürcülerle aynı grupta göstermektedir. Şakir Şevket'e göre: "Sultan Selim'in bu bölgeyi işgal etmesi üzerine Çepniler, Lazlar ve Gürcüler Osmanlı padişahına karşı husumet beslemeye başladılar." Şakir Şevket'in düşüncelerini paylaşan tarihçi Kemal Karadenizli de "Trabzon Tarihi" adlı eserinde: "Gürcüstan'da süregelen iç karışıklıklar nedeniyle, Gürcü halkı Çepni, Laz ve Gürcü olarak üçe bölündü. Aralarında husumet belirdi. Buna karşın yaşam biçimlerinde değişiklik olmadı. Hepsinin gelenek ve görenekleri Gürcüceydi. Bunlar Osmanlı merkez idaresini reddediyorlar, sadece ağalarına, beylerine itaat ediyorlardı." diyor. Çepni etnik adının Türk boylarını anlatan bir terim olmasına karşın, bunlar daima eski Gürcü boyları arasında gösterilmiştir. Birçok araştırmacı bunları Lazlardan ayırt etmez. Çepnilerin yaşam tarzları bize bu bölgenin en eski yerlileri olan Kriptokristiyan Kromileri çağrıştırmaktadır. Örneğin Çepniler, Kriptokristiyanlar gibi ölülerini çiçek buketleriyle süslerler. Ölü arkasından ağıtlar yakarlar. Evlenme törenlerinde gelin ve damada dualı şarap içirirler. Bu gelenekler Çepnilerin hıristiyan kültüne ait insanlar olduğu zannını vermektedir. Çepnilerin yaşadıkları bölgenin prehistorik çağlardaki adı: "Caneti, Ca-

nit, Canik"dir. Bu yüzden Yunan tarihçileri Çepnilerin de "Ç'an-Laz" gruplarından oldukları inancındadırlar. Yunan tarihçilerinden İonidis'e göre: "Çepniler Lazların ataları primitif Mossiniklerin uzantılarından başkaları değildirler. Bu bölgede yaşayan diğer müslüman gruplar gibi Çepnilerin de diğer Türki Kızılbaşlara benzer tarafları bulunmamaktadır.

XVI. yy. içinde Çepni bucağında 1674 hane yaşıyordu. Bunlardan sadece 333'ü müslüman, gerisi hıristiyandı. Bu nahiyenin toprakları Giresun kalesi beyi Hamza Martolos adında birinin timarıydı. Hamza Martolos'un hıristiyan bir kişi olduğu görülmektedir. Kadıoğlu İsmail Hakkı adında bir araştırmacı eserinde şunları yazmaktadır: "Balıkesir Çepnileri İlyaslı, Eynehocalı, Gürili, Yalınayaklı, Karalar, Avanlar, Nusretli ve Muçolar" olarak birkaç aşirete ayrılırlar. Davazlıoğlu adında bir eşkiya Ayvalık'ta yaşayan Hıristiyanlara (Rum) baskınlar yaparak birçoğunu kılıçtan geçirdi. Bir bölümünü de islâma sokup onlara "Muçolar" adı verdi. Araştırmacı Kadıoğlu, Çepnileri inanç yönünden Alevi gruplarına sokup Abdallarla, Arapkirlilerle, Alcalılarla, Tahtacılarla, Türkmenlerle, Kızıldeli Talibilerle bir sayıyor. Ona göre Balıkesir Çepnileri Alevi mezhebine bağlı insanlardır. Bunlar Türk tarihinde anılan Türkmen oymaklarındandırlar. Ancak Çepniler kendilerini Çepni değil "Yörük" olarak tanımlıyorlar.

Günümüzde Trabzon civarındaki Harşıt çayı boyunda yaşayan Çepniler Alevilik inancını tümüyle terkettiler. Sünni müslüman mezhebine dönen bu Çepniler arasında yine de "Türklük" sözkonusu değildir. Bizim burada konu edindiğimiz işte bu insanlardır.

Bilgi kaynaklarının yetersiz olması Doğu Karadeniz Çepnilerini herhangi bir etnik köke bağlamayı zorlaştırmaktadır. "Çepni" etimolojisi Otokton "Ç'ani" (Laz) adını anımsatmakla beraber gerçekte bir Türkî grup iken yerli Laz-Rum hıristiyan unsurla karışıp kendine özgü bir karakter kazanmış da olabilir.

Ne yazık ki, günümüz Türk tarihçileri Doğu Karadeniz Bölgesinde yaşayan Çepniler ve diğer halk gruplarını ayrı ayrı ele almamaktadır. Halk dilinde isimleri yaşayan Çepniler Tirebolu, Gire-

sun, Görele dağ köylerinde yaşamakta olup bir Laz boyu olan "Ç'ani"leri çağrıştırmaktadırlar.

Kaynakça:

Tsate Batsaşi: Çrdilo Ağmosavlet Anatoliaşietno-Religiuri Srosesebi, 1988, Tbilisi.

1. *M.T. Gökbilgin*: XVI. yy. Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi. Türk Tarih Kurumu Bülteni, 1962, Ankara, C.26.

2. *B. Atalay:* "Divani Lûgatüt Türk" çevirisi, 1939, Ankara, C.1

3. *Raşideddin:* Sbornik Lotofisei, 1952, Moskova.

4. Makriali Diya Etnografi, Geografi Asiatiki Turki, 1885, Tiflis.

5. *Kansu Şevket Aziz:* Bir Tahtacının Mezarı. Türk Tarih Kurumu Bülteni, 1965, C.29, Ankara.

6. *Trabzonlu Şakir Şevket:* Trabzon Tarihi, 1877, İstanbul.

7. *Karadenizli Kemal:* Trabzon Tarihi, 1954, Ankara.

8. Materiali Diya Moskova.

9. Karadeniz Kültür Sanat Ekonomi Turizm Dergisi, 1969, Ankara.

10. *S. İoanidis:* Trabzon Tarihi ve İstatistiği, 1970, Konstantinopol.

11. *M. T. Gökbilgin:* Makaleler.

12. *Kadıoğlu İsmail Hakkı:* Balıkesir'deki Çepniler, 1935, Balıkesir.

13. Dialektik Sözlük, 1968, Ankara.

PROTO KARTVEL OYMAKLAR

Kartvel (Gürcü) oymaklarının İsa'dan önce XI. ve VII. yy. arasında yaşadıkları Kapadokya ile Pontus arasındaki ilk yurtlarında oluşturdukları maddesel kültür izlerini Asur yazılı kaynaklarından az çok öğrenebiliyoruz. Az çok diyoruz, çünkü Asurlular komşu topluluklardan fazla söz etmezlerdi. Ancak onlara karşı savaşlarda elde ettikleri zaferleri ballandıra ballandıra anlatır, öğünürlerdi. Bu vesile ile onlardan söz ederlerdi. Onlara karşı savaşlarda yenildiklerinde ise, onların adlarından, yaşamlarından pek az söz ederlerdi. Yüzeysel bilgi verirlerdi. Bu nedenle yazılı Asur kaynakları pek kısa ve sadedir. Bu kaynaklar savaşlarda elde edilen başarılar, ganimet ve ganimet çeşitlerinden söz eder. Oysa bizim için daha başka bilgiler de gerekli ve önemlidir. Asur kaynaklarında verilen bilgiler arasından bazı diğer konuları da ayıklayıp çıkarmak mümkündür.

Asur kralı Tiglatpilasar I. (İ.Ö. 1100) çivi yazılarında verdiği bilgilere göre: Komşuları Kartvelien topluluklarından Muski (Meshi)'ler bu çağda o derece güçlüymüşler ki, rakip gördükleri Asur ülkesini istilaya bile cesaret edebiliyorlarmış. Muski krallığı bu çağda birçok küçük yerel krallıklara ayrılırmış. Ancak gerektiği zaman bu küçük yerel krallıklar hemen güçlerini birleştirir düşmanlara karşı yekvücut olurlarmış. Örneğin Asur hegemonyasına düşmüş "Alzi" ve "Purukutsi" ülkelerini kurtarmaya gittiklerinde birlikte hareket etmişler...

Anlaşıldığına göre bu çağlarda Muskilerin sosyal yaşam düzeyleri epey yüksekmiş. Bayındırlık, şehircilik sahalarında da başarılar göstermişler. Asur kralı Tiglatpilasar I. (İ.Ö. 1100) ve Kral Sargon (İ.Ö. 721-705) yazılı tabletlerde şu öğünmelere yer veriyorlar: "Muskilerin mamur kentlerini ateşe verip küle çevirdik. Ülkeyi Muskilerin başlarına yıktık, yerle bir ettik." diyorlar. Bu kralların aşağıda söyledikleri sözler de Muskilerin varlıklı insanlar olduğunu pekâla göstermektedir: "Muskilerden sayısız ganimetler elde edip ülkemize taşıdık." diyorlar. Bu çağlarda Muskilerin gerçekten varlıklı hayat yaşadığı anlaşılmaktadır. Ülke bağcılık, bahçecilik, ekim, biçim ve hayvancılık yönlerinden gelişmişti. Tarımsal üretim ve şarapçılık dışında madencilik ve el sanatları da yüksek düzeyde gelişmişti. Pirinç işlemeciliği gelişmişliğin doruğuna çıkmıştı. Asur kralı Asurnasırabal (İ.Ö. 884-860) Muskileri haraca bağladığında Muskiler ona çeşitli pirinç eşyalar, kap-kacak, savaş silahları, tarım aletleri, araç gereçleri, sığır sürüleri, koyun sürüleri, şarap vermeyi üstlenmişlerdi. Şarap ve madeni eşya yapımı kentsel yaşamın gelişmişliğine bağlı olduğuna göre Muskilerin bu çağlarda yüksek kentsel yerleşim birimlerine sahip oldukları görülüyor. Muski halkının varlıklı olması onlara cesaret veriyordu ve kendilerini Asurlulara rakip görecek kadar yüreklendiriyordu. Bunu Tiglatpilasar ve Sargon'un sözlerinden pekâla anlıyoruz. Onlar Çivi yazılı tabletlerde diyorlarki: "Ataları-mız Asur krallarından hiçbiri Muskilerin hakkından gelip onlara boyun eğdirememişler. Bunu ancak biz başarabildik." diyorlar. Başarılarını ballandıra ballandıra anlatıyorlar.

Asur kralı Salmanasar II. (İ.Ö. 859-825)'ın verdiği bilgilere göre: Diğer bir Kartvelien oymağı olan Tabal'lar ülkesi de 24 kadar küçük yerel krallıktan oluşuyordu. Bu küçük Tabal krallıkları da soydaşları Muski'ler gibi gerektiğinde ülke çıkarları için birleşir, birlikte hareket ederlerdi. Tabal ülkesi dağlık araziden oluşuyordu. Asurluların deyimi ile: "Taballar ulaşılması zor yüksek dağlarda yaşıyorlar." Tabal krallarının birer payitahtı vardı. Payitaht dışında kalabalık nüfuslu kentleri de vardı. Tabal kralı Tarhu-

nazi Miliddu kentini kendisine payitaht seçmişti. Saray ve hanedan mensupları bu kentte oturuyorlardı.

Tabal topluluklarında sosyal gelişmişlik değişiklik gösteriyordu. Sargon'un verdiği bilgilere göre: "Ben Tabali ülkesinin soylu, seçkin insanlarını tutsak edip ülkeme götürdüm" diyor. Miliddu Tabal krallığının en önemli kalesi Tulgarimmi idi. Bu kale-kenti koruyan Tabal askerleri o kadar kalabalıklarmış ki, Sargon sadece bu askerlerden 5000 kişiyi tutsak edip götürdüğünü, tutsak ettiği Tabal askerlerinin yerine kendi askerlerini yerleştirdiğini söylüyor. Taballar anlaşıldığına göre, Salmanasar II. (İ.Ö. 859-825) döneminde Asur egemenliğine düşmüşler. Onlara haraç ödemeye mahkûm olmuşlar. Salmanasar II.nin sözlerinden anlaşıldığına göre: Taballar haraçlarını yılda birkez öderlermiş. Ancak Tabal halkı bunu onur kırıcı bulup sık sık başkaldırırmış. Sargon tarafından yakılıp yıkılan Tabal kenti Tulgarimmi Taballar tarafından o kadar kısa sürede onarılıp ayağa kaldırılmış ki, Asur kralı Sanherib (İ.Ö. 704-681) bu kenti yeniden işgal edip halkına boyun eğdirmek zorunda kalmış. Bunun için de epey çaba harcamış. Sanherib'in tabletlere işlettiği bilgilere göre: "Ben, başkaldıran Tulgarimmi kentini yeniden ele geçirip yerle bir ettim. İsyancıları dize getirdim." diyor.

Taballar uzun boylu iyi cins at yetiştiriciliği ile ünlüydüler. Asurbanipal tabletlerinde: "Ben Taballara haraç olarak uzun boylu, cins atlar vermelerini şart koştum." diyor. Antik Yunan ve Roma kaynakları da Tabal cins atlarından söz edip Asur kaynaklarını doğruluyorlar.

Taballar at yetiştiriciliğinde olduğu kadar madencilikte de başarılıydılar. Asurlulara göre: Taballar'dan ve diğer komşu Kartvelien toplumlardan alınan haraç çeşitleri arasında; Altın, gümüş, kurşun, pirinç, demir, renkli kumaşlardan dikilmiş giysiler, toprak ürünleri, at, eşek, sığır ve küçükbaş hayvan sürüleri vardı. Salmanasar II. 837 yılında Tabal ülkesini işgal ettiğinde zengin maden ocaklarına da el koymuştu.

Tabal ve Muskilerin maden ürünlerinin ünü Yahudiler çağına

dek ulaştı. Yahudi kutsal kitaplarında: Demircilik, dövmecilik sanatının Tabal icadı olduğundan söz ediliyor. Ezekiel destanında: "Yavani, Tabali ve Mosohi halkları ülkeler arası madeni eşya ticareti ile ünlüdürler." denmektedir. Bundan da anlaşılacağı gibi bu Kartvelien toplumlar yaptıkları madeni eşyaları sadece yurt içinde değil, Tirosi gibi uzak ülkelere de pazarlıyorlardı.

Antik Yunan kaynakları: Halibi ve Tibareni Kartvelien boylarının bakır ve demir üretiminde pek usta olduklarını, demir halitasına (karışım) kendilerine özgü bir çeşit beyaz toprak kattıklarını, bu sayede demirin çeliğe benzer, paslanmaz, beyaz, parlak bir kalite kazandığını yazıyorlar. Gürcü dilinde "Kalay" sözcüğünün dışındaki maden çeşitlerinin hiç birinin adı yabancı menşeîli değildir. Tümü onu icad eden, işleyip dünyaya tanıtan Gürcü uruklarının dilleriyle isimlendirilmiştir. Altın Megrelcede "Orko" Svancada "Vrke", Dido'cada "Ukru", Untsourcada "Ukro". Gümüş "Vertshli" Megrélcede "Varhili", "Kvarçhili", Svancada "Varçhili", Didocada "Mitshiş", Untsourcada "Miçhiri". Pirinç "Titberi". Bakır "Spilendzi", Megrelcede "Linci", Savancada "Spilenz", Ermenicede "Pğinz". Demir "Rkina, Kina", Lazcada "Erkina", Megrelcede "Rkina". Kurşun "Tkvia", Megrel-Lazcada "Tkvia". Gürcü dilbilimci Sulhan Saba Orbeliani'nin açıklamalı Gürcüce sözlüğünde (Kalay) sözcüğüne yer verilmemiş. Ancak bu sözcüğün çok eski Gürcü literatüründe "Brpeni" ya da "Prpeni" olarak ifade edildiği bilinmektedir. (Kalay) sözcüğü dünya dillerine bu madenin vatanı olan Malakka'daki "Kalah" kentinin adından esinlenilerek geçtiği bilinmektedir. Orta çağlarda Kalay madeni Gürcüstan'a da bu uzak ülkeden geliyordu. Bu nedenle bu maden Gürcü diline "Kala" olarak girmeyi başardı. Birçok yabancı dilbilimcinin saptamalarına bakılırsa birçok maden ismi dünya dillerine Gürcüceden geçmiştir. O. Şrader'e göre: Avrupa dillerindeki "Bronze" Farsça'daki "Birinç" sözcüğünden türemiştir. Bu sözcüğün Farsçaya Gürcüceden geçtiği bilinmektedir. Pirinç sözcüğünün Gürcü dilindeki etimolojik yapısı "Spilenz, Spirenz" (Speri) yani "İspir madeni"ne dayanmaktadır. "Speri" ya da "İspir" sözcüğü ise Gürcülerin tarihi adları "İberi" ile aynıdır.

Antik Yunan yazarları bir ağızdan bu madenin ana yurdunun İspir olduğunu iddia ediyorlar. Elada (Yunan) ülkesinde pirinç madeni üretilmediğinden gereksinim İspir'den karşılanırmış.

Pirinç madeninin Avrupa dillerindeki karşılıkları, Almancada Anglosaksoncada "Mossing", Eski Norveççede "Messing", Polencede "Mosianz"dır. Bu sözcük bir Kartvel (Laz) boyu olan "Mossinikler"in adından kaynaklanmaktadır. Pirinç madenini keşfeden ve işleyen ilk insanlar Mossiniklerdi. Gürcücedeki "Titberi" bu madenin gerçek adıdır. Anlamı ise "Tutperi" yani "Ay yuvarlağı rengi" demektir. Bu deyim Laz-Megrelcede "Tutaşperi" biçimindedir. Ay rengi anlamındadır.

Eski Yunanlıların demir ve çelik işleme sanatını Kartvelien boylardan öğrendikleri anlaşılmaktadır. Bunu Çelik'in Yunancadaki adı "Halips" ya da "Halibdikos" sözünden anlıyoruz. Bu ad Kartvelien boylardan biri olan "Halibler"in etnik adından türetilmiştir. Halibler demir çelik işlemeciliğinde dünyada haklı bir ün kazanmışlardı.

Özetle diyebiliriz ki, maden çeşitlerinden birçoğunun adı dünya dillerine ya Gürcüce isimlendirmelerden ya da Kartvelien etnik boyları adlarından alınmıştır.

Güneydoğu Karadeniz Bölgesi'nde Yaşayan Bazı Kartvelien Urukların Kültürel Durumu: (İ.Ö. V. - I. yy.)

Kimmerlerin ve diğer bazı Hint-Avrupa kökenli istilacıların tazyikleri Kartvelien oymakların Güneydeki ilk yurtlarından kuzeydeki Karadeniz kıyılarına doğru kaymalarına neden olmuştu. Bu çağlara ait bilgiler eski Yunan tarihçilerinden Ksenoponte tarafından kaleme alınmıştır. Ksenoponte'nin verdiği bilgiler İ.Ö. V. ilâ I. yy.'ları kapsar.

Karadenizin güney kıyılarında yaşayan Kartvel kökenli insanların toprakları coğrafi yapı bakımından iki ayrı bölgeye ayrılıyordu. Bunlardan biri dar kıyı şeridi, diğeri dağ dorukları ve ardı bölgelerdi. Strabon'a göre: Dar kıyı şeridinden aniden yükselen

bol ormanlı sıra dağlar ve bu dağların bağrında açılan maden ocaklarının ağızları adeta denizin üzerine açılıyordu. Kıyılarda ekim-biçime elverişli alanlar yok denecek kadar azdı. Ksenoponte'ye göre: Mossinik toplumunun yaşadığı kesim heybetli yüksek dağlarla insana ürperti veren derin vadilerden oluşuyordu. Tibarenilerin yurdu ise kısmen düz, kısmen de aşılması zor, adeta doğal duvarı andıran dağlardan oluşuyordu. Dağlık alanlar, içinden geçilmesi zor, kapalı, karanlık, tropik ormanlarla kaplıydı. Bir kesimi ise verimsiz, çıplak tepelerden ibaretti. Derin yarıklarda azgın ırmaklar akıyordu. Ksenoponte'ye göre: Taohi toplumu pek muhkem doğal kaleleri andıran yüksek yerlerde yaşıyorlardı (Erzurum dolayları). Çevresi azgın ırmaklarla korunmuş bu yerler tehlikeli zamanlarda Taohların sığınma yerleriydi. Bu doğal sığınma yerlerinin çevresi ulu ormanlarla kaplıydı. Makronlar ve Şkvitinler arasındaki topraklar da azgın ırmaklar ve vahşi ormanlarla birbirinden ayrılıyordu.

Kıyı boylarında yaşayanlar ötekilere nazaran daha elverişli koşullara sahiptiler. Buradaki halk genellikle denizcilikle uğraşıyordu. Avladıkları balıkları tuzlayıp çiroz ya da salamura yapar yıl boyu kullanırlardı. Ksenoponte İ.Ö. IV. yy.'da bu kıyılarda yaptığı gezileri sırasında Mossinik evlerinde tuzlanıp büyük toprak küplere basılmış "Deniz domuzları" (Yunuslar) gördüğünü bildirmektedir. Ksenoponte, verimli fakat hububat ekimi için elverişli olmayan Mossinik topraklarında harman yerlerinde yığılı ekinler, ambarlarda dolu, geçen yıldan kalma zahireler gördüğünü yazıyor. Yunan askerleri Kolheti'ye girdiklerinde bol yiyecek ve sayısız arı kovanıyla karşılaşmışlardı. Ne var ki, Kolheti toprakları kalabalık nüfusa yetecek kadar buğday veremiyordu. Tahıl yetersizliğini Kolhlar ceviz ve kestane gibi taneli ürünlerle karşılamaya çalışıyorlardı. Ksenoponte'ye göre: Kolh toprakları ceviz, kestane ve fındık ağaçlarıyla doluydu. Yine Ksenoponte'ye göre: Mossinikler de kestaneyi, haşlanmış meyve ya da unundan pişirilmiş ekmek biçiminde tüketiyorlardı. Aynı yazar bu yörelerde toprak ürünleri dışında geniş biçimde şarap üretimiyle de uğraşıldı-

ğını bildiriyor. Bu yörelerin şarapları acımsı olup su katılmadan içilmezmiş. Su katıldığında ise doyum olmaz ıtırlı bir tad kazandığı görülürmüş. Daha Herodot çağlarında Karadeniz kıyıları ve özellikle Kolheti keten dokumalarıyla ünlüydü. Antik Elenler bu dokumalara "Sardon kumaşı" adı veriyorlardı.

Binlerce yıl önce Strabon ve Ksenoponte'nin buralarda rastladıkları ürün çeşitleri günümüzde de bolca yetiştirilmektedir. Geçen yüzyılın 70'li yıllarında bu kıyıları gezmiş bulunan İngiliz Konsolosu Ciford, anılarında şunları yazmaktadır: "Trabzon limanından yurtdışına zengin ihraç malları taşıyan gemiler kalkıyor. Gemiler yurtdışına Rize, Tirebolu ve Poti ketenleri, deniz domuzu et ve yağları taşıyorlar. Deniz domuzu (Yunus) Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bolca yetişiyor. Bu yörenin insanları bunları bolca avlıyorlar. Doğu Karadeniz halkı geçimini balıkçılıkla sağlıyor. Son yıllarda Trabzon limanından buğday, ceviz, şarap, balmumu gibi ürünler de ihraç ediliyor."

Dağlık kesimi Kartvel insanları daha zor koşullarda yaşamak zorundaymışlar. İklim koşulları kıyıboyu insanlarına bahşettiği nimetleri dağlık kesim insanlarından esirgiyordu. Strabon'un saptamalarına göre yüksek yerlerde yaşayan halk av eti ve yabanıl meyvelerle karnını doyurmaya çalışıyordu. Yüksek kesim insanları ve özellikle de Heptakomenler (Yedi köyler) yol kesip soygunculuk yapmaktan da çekinmiyorlardı. Ariane ve Prokopi Kesariel'e göre: Bu bölgenin insanları İ.S. II. yy.'larda Bizans egemenliği altına düşen topraklara baskınlar düzenliyor, soygunlar yapıyorlardı. Onlar bu işi o derece ileriye götürmüşler ki, adeta meslek haline getirmişler. Bizans Keizarı onların sıkıntılı yaşamlarını iyi bildiği için her yıl onlara bir miktar para yardımı yapıyordu. Böylece onların şerrinden korunmaya çalışıyordu. Ancak tüm bu çabalar boşa çıkıyordu. Ova insanları toprak kültürü yanısıra hayvancılıkla da uğraşıyordu. Ksenoponte Taoh ülkesinde öküz, at, eşek gibi büyükbaş hayvanlara rastladığını yazıyor. Dril oymağı topraklarında da domuz, koyun ve sığır sürülerine rastlandığını söylüyor. Bundan da anlaşılacağı gibi Kartvelien oymaklar

İ.Ö. IV. yy.'da at, koyun, domuz, eşek gibi evcil hayvanları bolca yetiştiriyorlardı.

Bu türden olanaklara sahip olmayan bozkır insanları madencilik, el sanatları, ticaret gibi işlere yönelmişlerdi. Ksenoponte'ye göre Haliblerin çoğu madencilikle geçiniyordu. Ksenoponte'den 400 yıl sonra bölgeyi dolaşan Strabon: "Halibler eskiden beri gümüş üretimiyle ünlüdürler. Ürettikleri metal savaş aletleri ve diğer eşyalar pek değerli şeylerdir diyor. Aynı konulara değinen diğer bir Yunanlı bilgin Aristotales de: "Halibler demir eritmede bir takım sırlara sahiptirler. Onun için onların erittiği demir diğerlerinden pek üstündür." diyor. Yine Aristotales'e göre: "Mossiniklerin ürettiği pirinç madeni beyaza çalar, parlak renktedir. Mossinikler pirinç halitasına kurşun değil, bir çeşit toprak karıştırıyorlardı. Eski Mossinik pirinç kapları pırıl pırıl eşyalardı. Bugünküler eski kaliteye erişemiyor." diyor.

Ksenoponte'nin verdiği bilgiler arasında: "İ.Ö. IV. yy.'da köy ve kent yerleşimleri düzlüklerde ve yamaçlarda yapılıyordu. Korunma ve savunma yapıları da konutlar gibi ahşaptan yapılıyordu. Ahşap yapılar hem ucuza mal oluyor, hem de fazla emek gerektirmiyordu. Konutlar genellikle ikişer katlıydı. İkinci katlar erzak saklamak için, zemin katlar ise oturma yerleri olarak kullanılıyordu.

Ksenoponte'nin gözlemlerine göre: İ.Ö. IV. yy.'da bu yörelerde kentsel yerleşim alanları pek azdı. Kıyı boylarında rastlanan kentlerin tümü Yunanlı tüccarların ticaret merkezlerinden ibaretti. Kartvel topluluklarının kurdukları kentler ise ticaret ve sanat merkezlerinden çok birer askerî savunma yapıları, kale kentler özelliği taşıyordu. Bu kale kentler yüksek surlarla çevrili, korunaklı yapılarla doluydu. Çoğu zaman bu binalar boş duruyordu. Halk, herhangi bir tehlike belirdiğinde erzak ve eşyalarıyla buralara sığınır, tehlike geçene değin buralarda barınırdı. Kale kentlerin çoğu doğal su kanallarıyla çevriliydi. Yörede su bulunmayan kale kentlerin çevresi sur dışından derin istihkâmlarla takviye edilirdi. İstihkâmların dış kenarları kalın ağaç direklerle pekiştirilir-

di. İstihkâmlar yer yer ağaç gözetleme kuleleri ile kontrol altında tutulurdu.

Ksenoponte'yi en çok hayrete düşüren şey Mossiniklerin bazı tuhaf adetleri olmuştu. Mossinikler yalnız başlarına olsalar bile sanki kalabalık içindeymişler gibi davranıyorlarmış. Kendi kendilerine yüksek sesle konuşur, şarkılar söyler, yüksek sesle kahkahalar atarlarmış. Kafalarına estiği zaman kalkar kendi kendilerine dans ederlermiş. Erkek Mossinikler göğüslerini ve sırtlarını renkli boyalarla süslerlermiş. Bundan anlaşıldığına göre onlar sırtlarına elbise giymezler, tenlerine kumaş süsü verirlermiş. Mossinikler bölgede yaşayan diğer Kartvelien topluluklarından en ilkel olanlarmış. Bunlar cinsel konularda hiçbir hicap ve çekinme gereği duymazlarmış. Cinsel birleşmeyi kalabalık içinde, herkesin gözü önünde yapmaktan çekinmezlermiş. Yunan askerlerinin Elada'dan getirdikleri fahişeler Mossiniklerin pek ilgisini çekmiş. Onlarla cinsel birleşmeden son derece hoşlanırlarmış.

Herodot'a göre de: Kolh ve Makron erkekleri arasında sünnet geleneği varmış. Makronlar sünnet adetini Kolhlar'dan öğrendiklerini söylerlermiş. Ksenoponte bu konuda birşey söylemediğine göre onun gününde bu gelenek ya unutulmuştu ya da onun gözünden kaçmıştı. Herodot sünnet adetinin Kapadokya toplumlarında da yaygın olduğunu belirtiyor.

Yunanlı Ksenoponte, bu yörenin yetişkin erkeklerinin tepeden tırnağa silahla donanmış halde dolaştıklarını bildiriyor. 10.000 Romalı asker ülkelerine girdiğinde silahla donanmış insanlarla karşılaşmışlar. Heptakomenler bölgede bolca yetişen deli balı (Azale balı) dolu damacanaları yol boylarına dizmişler, bunu "ikram" zanneden Roma askerleri baldan yiyerek sarhoş olmuşlar ve Heptakomenlerin sivri kamalarıyla canlarından olmuşlardı. Herodot çağında Tibarenler, Makronlar ve Mossinikler başlarına ağaçtan oyma miğferler giyiyorlarmış. Silah olarak uzun demir uçlu, kısa saplı mızrakla kalkanlar taşırlarmış. Kolhların savaş silahları ise: Kısa hançerler ve sığır derisi kaplı kalkanlardan ibaretmiş. Yine Ksenoponte zamanında Halibler, keten ipliğinden dokunmuş

özel savaş giysileri, dizlikler, miğferler giyerlermiş. Kemerlerinde kısa kamalar, ellerinde onbeş dirsek uzunluğunda mızrak taşırlarmış. İçte ise keçe gömlekler giyerlermiş. Dril oyrnağı erkeklerinin giysileri de Haliblerinkiyle aynıymış. Yörede en iyi silahlanmış olanlar Mossiniklermiş. Bir ellerinde örülmüş sığır derisiyle kaplı kalkanlar, diğerinde onbeş dirsek uzunluğunda mızrak taşırlarmış. Mızrak ucunda elma büyüklüğünde yuvarlak bir topuz, bunun üzerinde de ok ucu bulunurmuş. Bellerinde de birer Paflagon savaş baltası bulunurmuş. Bellerinden dizlere kadar inen etekler, başlarında sığır derisinden yapılmış miğferler bulunurmuş.

Kartvelien grupların İ.Ö. VII. yy.'larda güneylerdeki ilk yurtlarından kuzeylere sürüldükten sonra korkunç bir gerileme dönemine girdiklerini görüyoruz. Bağ-bahçecilik, şarapçılık, madencilik, hayvancılık, el sanatları büyük bir gerileme sürecine girmiş. Bir zamanlar Asurluları cezbeden mamur kentler, saraylar, köyler, ağzına kadar dolu hazinelerden artık eser kalmamış. Bir zamanlar yabancı ülkelerle canlı ticaret hayatı bulunan bu insanlar IV. yy.'larda tüm bu olanakları kaybetmişler. Onlar artık millet olmaktan çıkmış bölük pörçük birer kabile hayatına mahkûm olmuşlar. Eski kahramanlıkları sadece öykülerde kalmış, uzak ülkelerde tümüyle unutulmuş, belleklerden silinip gitmiş. Asur kaynakları artık onlardan söz etmeye gerek bile görmez olmuş. Bir zamanlar düşmanlarına karşı birlikte savaşan bu Kartvelien topluluklar artık güçlerini biribiriyle didişmekte harcıyorlardı. Her oymak Yunanlıların yardımı ile diğerini nasıl soyup soğana çevirebileceğini düşünür olmuş. Bu yeni yoksul yurt koşullarına Hint-Avrupalı akıncı dalgaların soygun ve talanları da eklenince gerileme ve ilkelleşme kaçınılmaz bir yazgı olmuştu.

Batı Gürcüstan'da Kültürel Gelişmeler

Doğu Karadeniz kıyıları ile Kafkaslar'da yaşayan Kartvelien topluluklara dair yazılı bilgiler İ.Ö. I. yy.'dan sonra başlamaktadır. Stabona göre: Kolheti ülkesi çeşitli meyveler, keten, kendir,

ıtırlı bitkiler, balmumu, reçine gibi ürünlerle zengindi. Burada yetiştirilen keten dünyaya ün salmıştı. Burada gemi inşaatında kullanılan rutubete dayanıklı kereste de bolca yetişiyordu. Kolh halkı bir sanayi ve tarım kültürü toplumu haline gelmişti. Ürettiği malların gereksinim fazlasını dış ülkelere ihraç ediyorlardı. Ülkede birkaç noktada alışveriş merkezleri oluşturulmuştu. Yöre halkı haftanın belli günlerinde bu merkezlere gelir, gereksinimlerini karşılardı. Bu ticaret merkezlerinden Dioskurias (Sohumi) ve Rioni ırmağı ağzında bulunan Pazisi (Poti) en önemli merkezlerdi. Hindistan'dan yola çıkarılan ticaret eşyaları İrkaani (Hazar) denizinden geçerek Albanya, İberya üzerinden Rioni suyuna indiriliyor, Şorapani iskelesinden yine su ulaşım yoluyla Pazisi (Poti) limanına getiriliyordu. Gemi ulaşımına açık tutulmak için Pazisi ile Şorapani arası Rioni ırmağı daima temiz tutulmaya çalışılırdı. Kolh halkı buna pek önem veriyordu. Strabon'un verdiği bilgilere göre: O çağlarda Rioni üzerinde 120 kadar köprü bulunuyordu. Şorapani'den İberya'ya uzanan karayolu araba ile dört gün sürüyordu. Kolhlar ve İberler karayolunun önemini iyi kavramış, ilgi ve özeni esirgemiyorlardı. Kolh halkı bu çağlarda varlık ve refah içinde yüzüyordu.

Strabon, bu çağlarda Kolhların komşuları Svan ve Henioh'ların son derece yoksul ve ilkel hayat yaşadıklarını bildiriyor. Heniohlar bugünkü Biçvinta (Pitsunda)'nın kuzeybatılarında, sık ormanlık kıyılarda yaşıyorlardı. Oturdukları kıyılarda hiçbir liman ve iskele yoktu. Bunlar öteki komşuları gibi deniz korsanlığı ile geçiniyorlardı. 25'er kişilik gruplar halinde sandallara doluşur denize açılırlardı. Gemilere, bazen de köy ve kentlere baskınlar düzenler tutsak ve ganimet elde ederlerdi. Kıyıya döndüklerinde sandalı omuzlarına alır, derin, karanlık orman içlerine gizlerlerdi. Deniz mevsimi bittiğinde bağ bahçe işlerine yönelirlerdi, ancak toprakları ekim-biçim için elverişli ve yeterli değildi. Elde ettikleri tutsakları fidye karşılığında sahiplerine geri verirlerdi. Aynı yazarın iddiasına göre: Svanlar da Heniohlardan farksız yaşıyorlardı. Svan toprakları Kafkas zirvesiyle güney batı eteklerinde ya-

yılıyordu. Dioskuria (Sohumi) ile komşuydular. Tuz ve diğer gereksinimlerini Svanlar Dioskuria pazarlarından karşılıyorlardı. Svanlar korkunç derecede yoksul ve pis bir hayat yaşıyorlardı. Bunların günlük gıdaları av eti, yabani meyveler ve süt mamûllerinden ibaretti. Uğraşıları ise sadece avcılık ve evcil hayvancılıktı. Elverişsiz iklim koşulları onların toprakla uğraşmasını olanaksız kılıyordu. Ulaşım kış aylarında tümüyle duruyor, baharlarda ise ayaklara takılan kar hedikleri ile kısmen mümkün oluyordu. Svanlar yüksek yerlerden aşağılara inmek için kalın sığır derilerini kullanıyorlardı. Bu derilere oturur, kayarak aşağılara inerlerdi. Bu zor koşullar onların gelişimini engellemiş, ilkel yaşama mahkûm etmişti. Strabon'un duyduğuna göre: Svanetya ırmakları kum tanecikleri arasında altın zerrecikler de taşıyormuş. Svanlar süzgeçli kaplar ve koyun postları ile bu zerrecikleri yakalamaya çalışırlarmış.

Doğu Gürcüstan'da Kültürel Gelişmeler

Strabon çağında İberya adıyla bilinen Doğu Gürcüstan kalabalık nüfuslu köy ve kentlerle dolu bir ülkeydi. Strabon'a göre: İberya çatıları kiremit örtülü, mimarlık bilimine uygun yapılmış konutlar, kamu binaları, pazar yerleri, cadde ve meydanlarla donanmış zengin ve mamur bir ülkeydi. Sosyal ve ticaret hayatı gelişmişti. Kura ve Alazani nehirlerinde ticaret gemileri yüzüyordu.

İberya halkının özellikle Ova kesimindekiler toprak kültürü ile uğraşıyordu. Dağlı İberlerin gözü ise toprakta değil savaş ve döğüşteydi. Savaş kokusu duyan dağlı İberler ellerindeki tarım araçlarını bir yana fırlatır acele savaş silahlarıyla donanırlardı. Ova İberleri savaşa, dövüşe ilgi duymazlardı. Yine Strabona göre: İber Gürcüleri Midialılar (Eski İran) ve Ermeniler gibi giyiniyorlardı. Dağlı İberler ise Sarmat ve İskitlerin adetlerine uygun giyiniyorlardı. Strabon o çağlarda Midialılarla Ermenilerin giysilerini tarif etmediği için İberlerin giysileri hakkında hiç bir tahmin yapamıyoruz.

Savaş sırasında İberler kösele kaplı kalın kalkanlar, yine kösele kaplı miğferler giyiyorlardı. Ellerinde uzun mızrak, bellerinde kısa kamalar taşırlardı. İberler savaş hilelerini bilirlerdi. Örneğin sahte ricat (geri çekilme) ile düşmanı üzerlerine çekerler, sonra etrafını sarıp tuzağa düşürürlerdi.

Kaynakça:

İvane Cavahişvili: Sakartvelos İstoria, C.1, s.60-72. Tbilisi.

1. Prunkinschrift KB, 11,57 -119

2. Bochart, Phaleg, III,11.

3. *Giorgi Mtatsmindeli:* Saeklesio Gamotsema, 1901, Tbilisi, s.8 (Kilise müze yayınları).

4. O. Schrader, Die Metalle, 1906, s.98.

5. *Ksenoponte:* Anabasis.lib V, cap 4, I.5, 2.IV.7.V.s.2.3.4.

6. Strabon. Georg. lib., XII, cap III. 19-28. V,cap 4, 7.XI.s.2, 17.

7. *Herodotes:* II,105. Ekgo VII. s.27.II.s.104. VII.s.78-79.

8. *Prokopi Kesariel:* De Bello Pars, I.15.

9. Destunis. I.s.193.

10. Latişev. I.s.19.

11. *P. Kreschmer:* Einleitungen die Genschichte Sprache. Göttingen, 1896, s.339.

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDE BAZI PROTO KARTVEL İDARİ BİRİMLER

1. TAO: Güneybatı Gürcüstan topraklarından bir bölge, Erzurum kuzeyleri, Çoruh nehrinin orta beli. Adı ilk kez, İ.Ö. 1112 yılında Asur kralı Tiglatpileser I.in çivi yazılı tabletlerinden "Daiaeni" biçiminde görüyoruz. Urartu kaynaklarında "Diaukhi" adıyla tanıyoruz. İ.Ö. 401 de Yunan komutanı Ksenoponte bu bölgenin insanlarını "Taokhlar" olarak anıyor. Ksenoponte'nin yazılarında batı proto Gürcü boylarından "Halibler", "Skvitinler"den de söz ediliyor. İ.Ö. birinci bin yıl başlarında Tao ülkesi Kolh krallığı sınırları içinde yer alıyordu. Bu çağlarda buraya Doğu Gürcü boylarının akını başladı. Göçmen Gürcüler Tao'yu kültürel etki alanına aldılar. İ.Ö. IV. - III. yy.'larda Doğu Gürcüstan'da Kartli krallığı kurulduktan sonra Tao, bu krallık sınırları içine girdi. Tao güçlü bir diofizit akımı etkisi altına girdi. VIII.-IX. yy.'larda bu topraklarda dini yapılar, kiliseler, manastırlar inşa edilmeye başlandı. "Abana, Hahuli, Oşki, Barhali, Othta eklesia (Dört kilise) bu çağlarda inşa edilen yapılardır. Bagrationi hanedanlığının doğuşu bu topraklarda oldu. Kral Aşot I. Kurapalat, Davit III. Kurapalat, Tornike Eristavi ve diğer kültür adamları İovane Mtatsmindeli ve Ekvtime Mtatsmindeli bu topraklarda doğup büyüdüler. Bu topraklara eşsiz hizmetler verdiler.

XII. - XIII. yy.'larda Tao, Gürcü feodal monarşisi idaresinin sınır bölgesini tutuyordu. XIII. yy. ikinci yarılarında bu bölge Samtskhe-Saatabago Gürcü krallığı sınırları içine giriyordu. XIV. yy. içinde burası "Birleşik Gürcüstan" sınırları içinde yer alıyordu.

XV. yy. içinde bu krallığın dağılmasından sonra Tao, yine Samtskhe-Saatabago beyliğine kaldı. XVI. yy.'ın 50'li yıllarında Samtskhe-Saatabago ile birlikte Tao da Osmanlı işgaline uğradı.

2. DİAUKHİ, DİAOKHİ, DAİANE: İ.Ö. XII. - VIII. yy.'larda erken sınıfsal birlik (Krallık). Tao'nun değişik söyleniş biçimleri olan bu adlar Gürcüstan'ın kuzeybatı sınır bölgesinin adıydı. İ.Ö.XII. yy. sonlarında Fırat suyu kaynaklarında yaşayan Gürcü oymaklarının Asurlularla daha etkili mücadele edebilmek için kurdukları birliğin liderliğini Diaukhi yapıyordu. İ.Ö. IX. yy.'da Urartu krallığı Diaukhi'ye karşı işgal hareketlerine başladı. Urartu kralları Menua ve Argişti I. yoğun savaşlar sonucu Diaukhi'yi yenilgiye uğrattılar. VIII. yy. başlarında Diaukhi krallığını ortadan kaldırdılar.

Yunanlı komutan Ksenoponte'ye göre: Urartu kralları Sieni (İ.Ö. XII yy.), Asia (İ.Ö. IX. yy), Utupursi (İ.Ö. IX. yy.) Tao kökenli idiler.

3. TAOKHLAR: Gürcüstan'ın güneybatı bölgelerinde yaşayan Gürcü boylarından "Tao"lar. Yunanlı Ksenoponte'ye göre Taolular'ın toprakları, Erzurum kuzeylerinde, Çoruh ırmağının orta belinde yer alıyordu. Savaşçı, cesur, güçlü, hürriyetsever Taolular İ.Ö. V. yy.'da çevredeki soydaş topluluklar gibi artık Perslerin boyunduruğundan kurtulmuşlardı. Taolular savaş sırasında yüksek dağlarda inşa ettikleri surlarla çevrili kale ve korunaklarda saklanır, düşmanlara oradan oklar fırlatırlardı.

4. KOLHLAR, KOLHETİ: İsa'dan önceki Gürcü kaynakları Kolhları "Egri" olarak kaydetmektedir. Kolh boylarının siyasî birliği Batı Gürcüstan'ın Rioni ırmağı boylarında, bugünkü Dablagomi ve Vani yerleşim alanlarından oluştu. İ.Ö. IV. yy.'da Kolh krallığı kentlerinden Pazisi (Poti) ve Diaskurias (Sohumi) büyük ilerlemelere sahne oldu. Kolh kralı Kuci dış politikasını İberya (Gürcü) kralı Parnavazla birlikte yürütüp büyük başarılar sağladı. Kolh etnik adı ilk kez İ.Ö. XII. yy.'da doğu kaynaklarında kullanılmaya başladı. Asur kralı Tiglatpileser I. bu adı çivi yazılı tabletlere kazıttı. Karadeniz kıyılarında ilk Kolh birliğinin oluşması

İ.Ö. XIII. yy.'lara rastlamaktadır. Bu tahmin yine Asur kaynakları ile Kolh bölgesinde yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen buluntularla saptanmıştır. Kohl birliğinin yüksek gücü ve ünü Antik Yunan edebiyatında yer alan Argonautlar söylencesindeki öyküyle ortaya konmuştur. Kolh başkenti olarak Urartu kaynakları "İldamura" kentinden söz etmektedirler.

İ.Ö. VIII. yy. 20'li yıllarında Kolh krallığının yıkılmasıyla, halkın bir kısmı, bugünkü Trabzon dolaylarına göç etti. Kolh politik merkezi ise biraz kuzeylere doğru kayıp yer değiştirdi. İ.Ö. VII. - VI. yy.'larda Kolh birliği yeniden sağlandı. Bu yeni ve güçlü Kolh devleti antik çağ dünyasında tanınıp isim yaptı. Yunanlı tarihçi Herodotes yeni Kolh devletini Midia ve Akemenid devletleriyle eşit tutmaktadır.

5. EGRİSİ, EGRİ: Gürcü kaynaklarına göre Batı Gürcüstan'da bir kent adı. Bu kentin kurucusu efsanevi lider Etarkhos (Egrostur). Bu kent sonradan ün yapan Bedia kentinin yerinde bulunuyordu. Bazı araştırmacılara göre: Egros kentinin gerçek yeri İnguri ırmağı aşağılarında, bugünkü Zugdidi kentinin bulunduğu alandaydı.

6. LAZİKA: Batı Gürcüstan'da tarihi bir bölge. II.-III. yy.'larda Feodal Egrisi Krallığı toprakları Rioni suyu havzası ile Çoruh havzaları arasında bugünkü Guria, Sacavakho, Saçino ve Acara kıyılarını kapsıyordu. IV. yy.'da Abşiller, Abazgiller ve Svanlar da bu krallık sınırları içine giriyorlardı. Arkeopolis (Nokalakevi) kenti bu krallığın başkentiydi. Diğer önemli kentlerinden bazıları ise, Rodopolisi (Vardtsikhe), Apsari (Gonio) gibi kentlerdi.

VIII. yy.'da Lazika Abhazeti ile birleşti. VII. yy. bir Ermeni anonim coğrafyacısı Lazika'dan söz etmektedir. Bizans yazarları Lazikayı "Batı Gürcüstan" olarak adlandırmaktadırlar. VI. yy. Yunan yazarı Prokopi Kesarieli'ye göre anılan topraklar insansız, boş araziden ibaretti. Aynı çağlar diğer bir Yunanlı yazara göre ise, Lazika topraklarında bulunan bir kaleden söz etmektedir. Bu kale "Telefis" kalesidir. Telefis kalesinin bugünkü Samtredia kentine bağlı Tolebi köyü yakınlarındaki kale yıkıntılarıyla ilgisi bulunduğu zannedilmektedir. Bu yer toprak ürünleri (kap-kacak) ticaretinin merkeziydi. Yakınlarında mamur bir kent de bulunuyor-

du. "Kitrapolia" adını taşıyan bu kentin dışında VI. yy. ikinci yarılarında bugünkü Kobuleti ilçesi yakınlarında mamur bir Laz kenti ile bir Episkoposluk merkezi kuruldu. Lazika topraklarının bir bölümü VIII. yy.'da "Guria" adıyla anılmaktaydı.

7. KLARCETİ: Güney Gürcüstan'da tarihi bir Gürcü bölgesi. Çoruh nehrinin aşağı kesimlerinden Arsian dağına, oradan Karadeniz'e kadar uzanan toprakları kapsıyordu. Murgul, Egrisi, Ardanuç, Nigali vb. vadiler Klarceti toprakları sınırları içine giriyordu. Klarceti'nin merkezi aynı adla anılan bir yerleşim birimidir. Bu bölgenin en önemli merkezi ise Tuharisi kalesiydi. Klarceti bölgesi Kartli (Merkezi Gürcüstan'a bağlı bir Eristavlık'tı.) V. yy. ikinci yarılarında Ardanuç kalesi bu bölgenin başkentiydi. VIII. yy.'da burada Bagrationi hanedanlığının temelleri atıldı. IX. yy. başlarında Kral Aşot I. (Büyük), işgalci Arap zulümleri ve bulaşıcı hastalıklar sonucu insansız kalan, viraneye dönen bu toprakları yeniden şenlendirip çiçeklendirdi. Grigol Handzteli liderliğinde geniş bayındırlık işleri başladı. Bu arada birçok kilise ve manastır inşa edildi.

XVI. yy.'da birçok tarihi Gürcü toprakları gibi burası da Osmanlı işgaline uğradı.

8. İBERİA; İBERLER: Doğu ve Güneydoğu Gürcüstan'da yaşayan bir Gürcü oymağının eski adı. Bu oymağın adından gelen coğrafi saha. Antik çağ ve Bizans dönemi kaynaklarına göre, burada yaşayan Gürcü toplulukları İ.Ö. IV. - III. yy.'larda diğer Gürcü oymaklarıyla birleşerek tek devlet haline geldiler. Başkentleri Mtskheta gelişmişliğin, zenginliğin doruklarına çıkmıştı. Diğer kentler Armaztsikhe, Urbnisi, Uplistsikhe de gelişmiş, büyük kentlerdi. Bu ülkeyi Parnavazlı hanedanından krallar idare ediyordu.

Kaynakça:

1. Solomon (Bitçi) *Tezelişvili:* Msoplios Samepo Dinastebi (Dünya Ülkelerinde Hanedanlar), 1997, Tbilisi, s.96-100.

ANTROPOLOJİK VE DİLBİLİMSEL AÇILARDAN GÜRCÜLER

Gürcü toplumu kökleri tarihin en derinliklerine değin uzanan orijinal toplumlardan biridir. Onun hangi ırk gurubuna dahil edilmesi gerektiği konusu halâ tartışma konusudur. Gürcü toplumunun, kökleri kendisi gibi çok eskilere uzanan birçok toplumlarla kültürel ve sosyal ilişkileri olmuştur. Gürcüler Kafkasya'nın belli bir bölgesinde kendilerine özgü bir sosyal birim oluşturup, günümüze değin yaşatmayı başarmışlardır. Onların çok sevdikleri "Sakartvelo" sınırları içinde ulusal birlik, dil, edebiyat gibi kültürel değerlerini oluşturup geliştirmesini de bilmişlerdir. Oluşturdukları özgün alfabeleri ile en eski çağlardan bu yana ulusal ve dinsel metinleri kağıtlara döktüler. Çok sesli orijinal müziklerini, değişik sanat becerilerini de dünya uluslarına kabul ettirip sevdirdiler. Uzun yıllardır birçok yerli ve yabancı toplum bilimci Gürcü toplumunun gerçek kimliği üzerinde çalışmalar sürdürmekte olmasına karşın, henüz bir sonuca varmış değiller. Bu başarısızlığın nedeni çoğu yabancı bilim adamının Gürcü dilini bilmemesi, bilenlerin de yetersiz kalması, hiç birinin evrim öncesi, eski Gürcü alfabeleri Asomtavruli ile Hutsuri'den yararlanamamasıdır.

Herhangi bir toplumun hangi kökenden geldiği ve kimlerle akraba olduğunu saptayabilmek için iki ölçü vardır. Birincisi: Dil yapısı, ikincisi: antropolojik (kafa) yapısıdır. Çoğu zaman dil birliği ırkların saptanmasında hiçbir anlam taşımaz. Herhangi bir bölgede yaşayan halklar karışımı içinde hakim öge, itici güç kanunu ile kendi dilini diğer azınlık ya da daha alt kültür gruplarına

empoze edip kabul ettirebilir. Bu dil değişimi ile değişik bölgelerde yaşayan aynı kökten insanlar arasında yakınlık yokmuş gibi bir kanaat hasıl olabilir. Bazen bunun aksi de olabilir. Örneğin: Akınlar, göçler gibi nedenlerle yurtlarından uzaklaşıp yabancı, başka halklara karışan topluluklar taşıdıkları orijinal antropolojik özelliklerini korudukları halde, yeni ülkelerindeki yerli dili benimseyebilirler. Bazen yeni gelenlerle yerli topluluklar arasında hem etnik hem dil melezleşmesi de görülebilir. İyi korunabilmiş dil ve fiziki yapı esas alınarak müşterek yurtta yaşayan değişik halkların ana yurtlarını saptamak mümkün olabilir.

Yerküresinde yaşayan aşağı yukarı tüm topluluklarda olduğu gibi, Gürcü toplumu da değişik zamanlarda ve değişik istilacı yabancılarla karışıp dil, kültür, fiziki yapı melezleşmesi süreci geçirmiştir. Buna karşın bugün Gürcü toplumu başka toplumlara nazaran orijinalliklerini en iyi koruyabilmiş halk topluluklarından biri sayılır. Birçok bilimsel araştırmalar sonucu varılan kanaat: "Gürcü toplumu başkalarından çok değişik, kendine özgü, orijinal bir topluluktur." Bu topluluk ulus olma bilinciyle kurduğu sürekli sosyal organizmasıyla tarihte yerini almayı başarmıştır.

Dilbilimciler başlangıçta Gürcü dilini Hint-Avrupa dil ailesine bağlamak istemişlerdi. Ünlü Kartvelolog Mari Brosse bile bu düşünceye katılmıştı. Fakat başka bir Fransız bilim adamı bu düşünceyi çürüttü. Maks Müller ve De Morgan da Gürcü dilini Turanî köke bağlama denemelerine girdiler. Ancak bu deneyler de başarısızlıkla sonuçlandı. Klaprot, Prof. Müller, Spigel ve bazı başka bilim adamları tüm Kafkas dillerini birbirine bağlayıp bunların "kendine özgü ayrı bir aile olduğu" inancına vardılar. Gürcü dilbilimci Al. Tsagareli, Uslar ve Erkert de bu düşünceye ortak oldular. Fris Hommel ise daha akla yakın bir fikir öne sürdü. Ona göre; Gürcüler eski Elam, Kapadokya, Hatti, Bask ve daha pek çok dille akraba bir dil konuşuyorlardı. Lenorman'ın isimlendirmesine katılan Hommel bu diller için "Alarodien" dil ailesi deyimini benimsedi. Hommel'e göre; En eski çağlarda tüm Küçükasya, Midia, Ermenistan ve Kuzey Asur toprakları bu "Alarodien"

halkların yaşadığı yerlerdi. Lenorman, Seis ve daha birkaç araştırmacı da en eski Gürcü dili örneği olarak Alarodien diliyle yazılmış Van çiviyazılarını kabul ediyorlardı. Gürcü dilini bilen profesör Şuhart da Gürcü dilinin Hamitik gruptan olduğu savını ortaya attı. İtalyan A. Trompetti de bu savı destekledi. A. Trompetti'nin kanaatine göre; Kafkas dilleri ile Baskça Hamitik-Semitik dillerle ve özellikle de Afrika dilleriyle aynı gruptandı. Kafkas dillerini birbirine bağlayan A. Trompetti ne yazık ki, Gürcü dilini bilmemektedir. Gürcü dilbilimci Niko Maar'ın inancına göre, Gürcü dili yapı itibarıyle semitik grupla benzerlik göstermesine karşın, gerçekte semitik değil, yafetik dil öbeğine bağlıdır. Gürcü dili Kartça, Megrel-Lazca ve Svanca diyalektleriyle Suzi dili, Van çiviyazıları dili, Urartu dili ve Ermenice ile aynı kaynağa bağlı bir dildir. İvane Cavahişvili de bu sava kısmen katıldığını bildirdi.

Gürcü dili üç ana diyaleğe ayrılır: 1. Kartluri diyaleği: Kartlar, Kahetliler, İmeretliler, Guryalılar, Meshler ve dağlı kabileler tarafından kullanılır. 2. Megrel-Ç'an-Laz diyeleği: Megreller, Ç'anlar ve Lazlar tarafından kullanılır. 3. Svan diyaleği: Svanlar tarafından kullanılır. Tüm bu diyalektler tek bir ana kaynaktan türemiş lehçelerdir. İvane Cavahişvili'nin fikrine göre: Gürcü toplumunun en eski geçmişinde Megrelcenin ya da Svancanın da belki birer yazılı kültür ve devlet dili süreci yaşadıkları düşünülebilir. Ne var ki, bu dillerle yazılmış herhangi bir materyal günümüze değin ulaşamamıştır. Günümüze değin gelebilen kaynaklar sadece Kartça ile kaleme alınmış belgelerdir. Gürcü alfabesinin İsa'dan çok daha eski tarihlerden bu yana işlevini sürdürdüğü, bu dil ve yazı ile kaleme alınmış sayısız ulusal, dinî ve edebî eserlerden anlaşılmaktadır. İkibin yıldan bu yana tüm Gürcü oymakları bu ortak Kartça diyalektle tarihlerini yazıp ulusal ruhlarını canlı tuttular.

Bugünkü Gürcü toplumunun ortak ulusal adı olan "Kartvel" adı başlangıçta tüm Gürcü oymaklarını anlatan ad değildi. En eski çağlarda, henüz ulusal bilinç gelişmeden önce Gürcü toplulukları aynı soy, kan ve dil'e bağlı olmalarına karşın, değişik adlarla başlıbaşına birer topluluk olarak yaşıyorlardı. Ancak yine de bu

toplulukların kendi yöresel adları ortak bir kökenden türemişti. "Tabali" ve "Tubali" deyimlerinin bu isimlerin çekirdeği olduğu zannedilmektedir. İ.Ö. 800-825 yıllarıyla tarihlenen Asur Kralı Salmanasar II.ye ait çiviyazılarında görüldüğü gibi, "Tabali" ve "Tubali" etnos adından "Hiberi", "İveri", "İberi", "Virk", "İberos", "İmeros", "Egeri", "Egrisi", "Megreli", "Guria" adları türemiştir. Asur kaynaklarında "Tabali" ile Mushi (Meshi) hep yanyana kullanılmıştır. Herodot da bu iki adı birlikte kullanmıştır. Meshi adı günümüze seçkin bir Gürcü oymağının adı olarak ulaştı. Tabal ve Tubal'lerin bugünkü uzantıları Kartvel, Megrel-Laz ve Svanlar "Kar-Tubal, Kar-Tuvel"den başka kimseler değildir. Eski Yunan kaynaklarında okuduğumuz "Mossiniki (Saniki, Tzaniki) halkı da doğrudan doğruya bugünkü Ç'an (Laz)lardan başka birşey değildir.

Bugünkü Gürcü toplumunun tarihteki adlarından olan "Muski" ya da "Meshi", "Taohi", "Cavahi", "Kahi" vb. de görülen (hi) son eki Gürcü dilbilim kaidelerine göre aidiyet, bağlılık ifade eder. Bunun yanısıra bir de "Karduhi" etnos adına rastlıyoruz ki, Megrel-Laz atalarının diğer bir adı olan "Kartuhi" ve "Kartu" ile ne derece benzerlik gösterdiği ortadadır. Bugünkü "Kartvel" ortak adın işte buradan geldiği artık kuşku götürmez bir gerçektir. Svanlar, Megrel-Lazlar için "Zan", "Lazan" adı kullanırlar.

Çok eski tarihlerde başlıbaşına birer topluluk halinde yaşamalarına karşın, Gürcü kabileleri soy, kan, dil açılarından birbirinden bugünkü kadar mesafeli değillerdi. İvane Cavahişvili'nin araştırma sonucuna göre: Bugün İmeretililerle Gurialıların yaşadığı saha başlangıçta Megrel yurdu imiş. Bu sav'ın doğruluğu sözkonusu coğrafya parçasında yaygın olan Megrelce yer isimlerinden kolayca anlaşılmaktadır. "İmer'i", "Guri", "İberi", "Egeri", "Gver'i" Megrel insanının etnos adlarıdır. Megrellerin bugün yaşadıkları sahanın eski sahipleri ise Svanlar'dı. Bu da buralarda yaygın olan Svanca yer isimlerinden anlaşılmaktadır. Gürcü oymaklarının birbirinin topraklarına yayılmaları İmeretililerin Kartlililerin, Guryalıların ve Megrellerin bir potada erimelerine neden olmuş. Bugün Kartvelleşmiş ya da Svanlaşmış Megrel çoktur.

Gürcülerin ilk anayurtları hakkında bazı belgelere bakarak bir kanaata varabiliriz. Kartveli sözcüğü bize Gürcü insanının "Kartu-eli"nden geldiğini gösterir. Buradaki "Kartu Ülkesi" de "Kaldea"ya işaret etmektedir. Kalde ismi bugün Svanetya'da bir köy adı olarak günümüze değin gelmiştir. Buradan da anlaşılacağı gibi, Gürcülerin ilk anayurtları "Kaldea" olması gerekir. İ.Ö. 1275 yıllarında Asur kralı Tyglatpilasar II. çiviyazılarında bu ülke için doğrudan doğruya "Kardu" adı kullanmaktadır. Bu "Kardu" ülkesinden Gürcülerin hangi tarihlerde çıktıkları henüz saptanamamıştır. Ancak Asur kaynaklarında değişik Gürcü boylarının yurtları üzerine bazı açıklamalara rastlıyoruz. Buna göre: Tuballar en eski tarihlerden İ.Ö. IX. yy.'a gelene değin Kilikia'ya komşu, sonradan üzerinde Büyük "Kabbadukia"nın kurulduğu topraklarda otururlarmış. Meshi'lerin yurdu da Frigia'nın doğusunda, Tabal'ların kuzeyine düşermiş. Bir Megrel Laz ülkesi olan "Kolheti" İ.Ö. VIII. yy.'larda Meshi ülkesinin kuzeydoğusunda bulunuyormuş. Bunların daha doğusunda da Urartu ülkesi olması gerekir. Güneylerde Nairi ülkesi bulunurmuş. İ.Ö. V. yy.'da Heredot'un verdiği bilgiye göre: Kolhlar ülkesi Karadeniz kıyılarında, Pazisi (Poti) nehri boylarında bulunuyormuş. Makronlar ya da Megreller bu ülkenin esas yerli nüfusunu oluştururlarmış. Meshiler, Tibarenler, Mossinikler Kolhların güneybatı komşularıymış. Bir süre sonra Kuzeybatı Karadeniz kıyıboylarında Kartvel oymağı görülmüş. V. yy. sonlarında Ksenoponte'nin verdiği bilgilere göre: İ.Ö. XI.-V. yy. arasında güneylerde Karduh'lar yaşarmış. Diğerleri Karadenizin güneydoğu kıyılarında otururlarmış. Sırasıyla batıdan doğuya doğru: Tibarenler, Halibler, Mossinikler ve Kolhlar yer alırlarmış. Kolhların güneylerinde Driller yaşarlarmış. Güneydoğuda Makronlar, bunların doğusunda Skvitler (İskitler) yer alırlarmış. Böylece Kartveller IV. yy.'da yerlerinden oynayıp kuzeylere doğru kaymışlar. Bu yer değişikliğinin nedeni, İ.Ö. VII. yy.'larda Kimmerler'in Küçükasya'yı istila etmeleri olmuş. Kimmer tazyikleri Kartvelleri yerlerinden oynatıp daha kuzeylere doğru çıkmalarına neden olmuş. Kimmerler bu savaşlarda Kartvel nüfusunun azalmasına, ülkenin güçten düşmesine de ne-

den olmuşlar. Eskilerde Pontus'a kadar yaygın bulunan güçlü Meshi oymağı IV. yy.'da, sonraki tarihlerde Samshe-Saatabago beyliğinin kurulduğu topraklarda yaşarlarmış. Bugün Küçükasya'da rastlanan Gürcü kökenli bazı yer isimleri bu topraklarda Kartvel Urukları ve Dilleri'nin pek eski tarihlerde de yaygın olduğunu gösterir. Ksenoponte'den sonra üçyüzyıl boyunca Gürcüstan'ı anlatan hiçbir eser yazılmamıştı. İ.S. I. yy.'da Strabon bu sessizliği bozup eksikliği giderdi. Gürcüstan hakkında bazı bilgiler kaleme aldı. Anlaşıldığına göre, Ksenoponte çağlarında Gürcü yerleşim alanında herhangi bir değişiklik gözlenmemiş. Ancak Gürcü politik ve ulusal yaşamında bazı değişiklikler olduğu gözden kaçmamıştır. Kolhlarla Mossiniklerin toprakları bu çağda Haldi'lerin elindeymiş. Haldiler, Kolhları doğuya, Mossinikleri ise batıya doğru sıkıştırıp kaydırmışlar. Bizans ve Ermeni saldırıları bu dönemde Gürcü nüfusunu epey azaltmış. Bu çağlarda Gürcü dili ve politikası üzerinde bazı değişik gelişmeler olmuş. Plinius, Ptoleme ve Strabon'un verdiği bilgilere göre: İ.S. II. yy.'larda önceleri Megrel topraklarından olan bugünkü İmereti ve Guria'da artık Megreller değil, Kartveller oturuyorlarmış. Kartvel oymağının bu Megrel yurdunun orta yerine hangi tarihlerde gelip yerleştiği ve önceleri Megrel oymakları olan İmereti ve Gurialıları Gürcüleştirdiğini kesin tarihle söylemek şimdilik olanaksızdır. Kartvel oymağının gelip Megrel topraklarına yerleşmesi sonucu yerli Megrel oymağı ikiye bölünüp bir bölümü Karadeniz kıyı şeridinin kuzeydoğularına, diğer bölümü de güneybatılarına doğru sıkışmak zorunda kaldı. Bunun da hangi tarihlerde vukubulduğu henüz kesinlik kazanmamıştır.

Birçok bilim adamı fiziksel olarak Gürcüleri Urartu ve Hattilere benzetmektedir. Bilindiği gibi Urartular Kolhların doğusunda, Fırat ve Tigri (Dicle) nehirlerinin kaynaklarında, Van gölü ile Aras nehri ve Ararat dağı çevresinde yaşarlardı. Nairi Krallığı da aşağı yukarı bu çevrelerde idi. Bu dört toplum daima birlik içinde yaşar, ortak düşmanları olan Asurlulara karşı kendilerini birlikte savunurlardı. Bu kavimler tarihte çok önemli roller oynamışlardır.

Gürcülerin bu kavimlerle akraba olduğuna inanan Lenorman, Seis, Nikolski ve daha birçok bilim adamı, Van Urartu çiviyazılarındaki lisanın Gürcü diline çok benzediğini savunuyorlar. Fakat Gürcü tarihçisi ve bilim adamı İvane Cavahişvili bu kanaate katılmaktan kaçınıyor. Cavahişvili'nin inancına göre: Henüz Urartu çiviyazıları tam anlamıyla okunup açıklanamadığı gibi, Gürcü dili de yüzyıllardır yabancı ve yeni elementlerle epey değişime uğradı. Bu husus göz önüne alındığında akrabalık iddialarının sağlam dayanaktan yoksun olduğu ortaya çıkar. Hattilerle Gürcüler arasında Antropolojik benzerlikler olduğu bir gerçektir. Bu halkların ikisi de Brakisefal (Yuvarlak kafalı)dırlar. Dilbilimsel kıyaslamalar ise şimdilik mümkün değildir. Çünkü ne Urartu ne de Hatti çiviyazıları yeterince okunup açıklanmış değildir. Öte yandan Gürcü halkının antropolojik verileri de henüz tasnif edilip bu sıralamaya konmuş değildir. Yabancı antropologların yanısıra Gürcü antropologlar Giorgi ve Aleksandre Cavahişvililer de bu iş için uğraş vermektedirler. İddialara göre: Gürcülerin de dahil bulunduğu yuvarlak başlı (Brakisefal) ırk grubu en kalabalık grup olup 2000 yıl kadar önce İran, Küçükasya topraklarında hakim bulunuyorlardı. Sonraki tarihlerde Semitik ve Ari kavimlerin saldırıları sonucu bunlar Kafkaslara sığınmak zorunda kaldılar. Cavahişvililerin gösterdiği kanıtlara bakılırsa: Gürcüler gerçek bir Brakisefal ırktır. Diğer yabancı bilim adamlarına göre ise: "Gürcüler akrabalarından farklı, kendilerine özgü bir Brakisefal topluluktur. Diğer Brakisefaller karşısında değişik özellikler gösterirler."

Gürcülerle diğer Brakisefaller arasındaki fark şöyle izah edilmektedir:

Kıyaslanan Irk:	Ölçüm adedi (Kişi):	İlgi	Yakın benzerlik	Uzak benzerlik
Tveri Rusları	200	27	17	10
Polonyalılar	226	20	11	9
Kuban Kazakları	41-61	22	10	12

Doğu Gürcüstan Ermenileri	105	22	15	7
Polonya Yahudileri	100-200	28	17	11
Terek Osları	36-200	18	9	9
İranlılar	46	25	10	15
Torgouli Mongolları	43-138	26	17	9
Kumuklar	107	18	15	3
Kabardey Çerkesleri	40	20	11	9
Kara Kırgızlar	46-66	12	6	6
Sartlar	108	12	8	4
Azerbeycanlılar	( )	13	4	9

Bu sonuçlardan edindiğimiz kanaate göre, Gürcüler yüzyıllar boyunca antropolojik, kan ve dilbilimsel yönlerden birçok ulusla karışmışlardır. Gürcülerin artık hayatta olmayan eski ve büyük bir toplumun kalıntıları olduğu kuşkusuzdur. Ancak Hattilerin mi, Urartuluların mı kesin olarak belli değildir. Niko Maar'a göre: Gürcüler semitik toplumla karışmış yafetiklerdir. Sayısız savaşlar, işgaller, karışıklıklar geçirmiş Gürcü toplumu herşeye karşın yine de kendine özgü tip, dil ve kültür geliştirip korumayı bilmiştir. Bu da onların ruhlarının yüceliğini gösterir.

Hıristiyanlık dininin Gürcüstan'a girdiği IV. yy. başlarında, onlar artık Asurlular dönemindeki kadar güçlü değillerdi. Ülke çeşitli beyliklere bölünmüş, ekonomi, kültür ve ahlak gerilemiş, yaşam yarı vahşi bir düzeye düşmüştü.

Kaynakça:

1. Mihail Tsereteli: Eri da Katsobrioba, 1910, Tbilisi.

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA SAMEGRELO (MEGRELİSTAN)

1. Megrel Soykütüğü, Sınırları, Doğası ve Ürünleri

Megreller Gürcü boylarından birini teşkil ederler. Diğer yöre Gürcülerinden farklı fazla birşeyleri yoktur. Megrel insanı İmereti ve Guria Gürcüleriyle o derece benzerlik gösterir ki, Kartlililer bunları birbirinden ayırd etmekte güçlük çekerler. Sadece dil farkı dikkat çekici ise de, bu dil de özbe öz Gürcü dilinin bir kardeşidir. Megreller Gürcü dilini en iyi konuşan kesimdir. Gürcü diline gösterilen ilgi ve sevgi Megreller arasında çok yüksektir. Megreller Gürcü dilini "İlahi Dil" olarak kabul ederler. Çünkü Samegrelo'da dini ayinler, dualar öteden beri bu dille yapılagelmektedir. Yirmi yıl kadar önce Gürcüstan patrikliği Megrel lisanının ibadet lisanı olmasına karar verdi, kutsal kitapları bu dile çevirtti. Ne var ki, Megreller bu karara karşı çıkıp kabule yanaşmadılar. İlginçtir ki Megreller diğer Gürcülere nazaran bu dili din ve edebiyat sahasında daha arı biçimde kullanmaktadırlar. Gürcü dili sempatisi Megrellerde pek eskilere dayanmaktadır. Bu nedenle sayısız Megrel edebiyat adamı ve dilbilimci bu dilin gelişip zenginleşmesine büyük katkılarda bulunmuştur.

Samegrelo toprakları: Kuzeyinde Svaneti, doğusunda İmereti, güneyinde Rioni nehri, batısında Karadeniz, kuzeybatısında da Samurzakan toprakları ile sınırdaştır. Bugün Megrel nüfusu 300.000 kadardır. Ülke üç idari bölgeye ayrılır. Doğuda Senaki, batıda Zugdidi, kuzeyde Leçkhumi vilayetleri bulunur.

Samegrelo toprakları "Tskhenis Tskali" ile "Samurkazano" arasında geniş bir ova oluşturur. Kuzey yönünde ise alçak tepecikler görülür. Bu uçsuz bucaksız düzlükler ulu, sık tropik ormanlarla kaplıdır. Kuzeydeki Leçkhumi vilayeti dağlık araziden oluşur. Buranın doğasının görünümü yukarı İmereti topraklarını anımsatır. Ne yazık ki, Samegrelo ormanları birçok kuş çeşitlerinden yoksundur. Buranın rutubetli havası kuş türlerine ağır gelmekte, onları rahatsız etmektedir. Samegrelo'nun batı yönüne düşen Karadeniz kıyı boyları düz araziden oluştuğu için deniz rüzgarlarına açıktır. Bu rüzgarlar yağmur bulutlarını kara içlerine kadar taşırlar. İklim bu yüzden yağışlı ve nemlidir. O kadar ki bazen bir ay boyunca birkaç günden fazla güneş görmek olanaksız olur. Bu yüzden Samegrelo, akarsuları yönünden çok zengindir. Bu akarsular arasında Tskhenis Tskali ile Enguri pek ünlüdür.

Tskhenis Tskali ırmağı güneylerdeki Pasi dağlarından doğar. Önce güneybatı yönüne doğru yol alır, sonra yine güneye yönelir, İmereti ile Samegrelo arasında sınır teşkil eden Rioni nehrine dökülür. Enguri ırmağının çıkış yeri ise yukarı Svaneti bölgesindedir. Yani Elbruz zirvesine yakın bölgede. Bu ırmak da önce Svaneti bölgesini baştan sona geçer, sonra Samegrelo'ya girer. Oradan güneybatıya yönelip Karadeniz'e dökülür. Samegrelo topraklarının orta yerinde akan iki önemli ırmaktan da söz etmeden geçemeyiz. Bunlar Tehuri ve Hobi ırmaklarıdır. Tehuri ırmağı da Rioni nehrine dökülür. Hobi ise Karadeniz'e kadar yolculuğunu sürdürür. Sık yağışlar ve rutubetli hava bitkiler için yararlıdır. Ne var ki, bu hava zehirli sıtma hastalığının yayılmasına neden olmaktadır.

Samegrelo toprakları Rioni boyundaki Aşağı İmereti toprakları gibi verimlidir. Burada toprağı dinlendirmek pek gerekli değildir. Yedi sekiz yıl boyunca dinlendirmeden ekim-biçim yapılabilir. Megrel topraklarında, mısır, darı, buğday, arpa, yulaf, fiğ gibi hububat çeşitleri ekilmektedir. Buraların baş ürünü mısır ve darıdan ibarettir. Buğday ekimine fazla önem verilmez. Bunun nedeni, Aşağı İmereti'de olduğu gibi rutubetli sıcakların buğday ürü-

nünde kötü etki yapmasıdır. Bol buğday ürünü alınsa bile bunu kış boyunca çürütmeden saklamak zor olmaktadır. Alçak rakımlı yerlerde rutubetli güneş buğday tanelerinin güvelenmesine yol açmaktadır. Bu yüzden buğday mahsulü tercih edilmemektedir. Az çok buğday yetiştirenler harmandan sonra hemen hepsini öğütüp un halinde saklamayı tercih ederler. Samegrelo'da yaz mevsimi çok erken başladığı için buğday ürünü de erken yetişmektedir. Kartli bölgesinde henüz başaklar oluşmadan, mayıs sonlarına doğru Samegrelo'da hasat başlamaktadır. Hasat sonrası aynı toprağa ikinci ürün olarak mısır ekilmektedir. Mısır yetiştirmek buğdaya nazaran daha çok emek isteyen uğraştır. Çapalama işi zor iştir. Guria ve İmereti'de olduğu gibi mısır bitkisi en az üç kez çapalanıp parazit otlardan arındırılmazsa gelişimini tamamlayamaz. Çapalama işi yalnız kişilere göre iş değil. Genellikle imece oluşturulup elbirliğiyle bu işin üstesinden gelinir. İmece sahibi konuklarına iyi hizmet etmeli, bol yedirip içirmelidir. İşte verimlilik, imece patronunun göstereceği ilgiye bağlıdır. Megrellerin "Nadi" dedikleri bu kolektif çalışma çok ahenkli, neşeli biçimde geçer. Yirmi kadar insan bir ağızdan şarkılar söyleyerek çapalarını sallarlar. Kimsenin aklına tembellik gelmez. Akşam olduğunda çapalarını omuzlarına vuran işçiler yine şarkılar söyleyerek imece patronunun evine dönerler. Orada onları akşam ziyafeti beklemektedir. Megrelistan'da mısır, aslında pazarlanmak için yetiştirilir. Her yıl Poti limanından yurtdışına yaklaşık yarım milyon manatlık mısır ihraç edilir. Megrellerin sevdikleri yiyeceğin başında "Ğomi" denen yiyecek gelir. Megrel Ğomi'si İmereti usulüyle yetiştirilir. Ekime elverişli topraklar Samegrelo'da fazla sayılmaz. Toprağın büyük bölümü ormanlarla ve bataklıklarla kaplıdır. Toprak yetersizliği yüzünden birçok Megrel ailesi köyünü terkedip kısmetini başka yerlerde aramak zorunda kalmaktadır.

Samegrelo toprakları, ağaçtan ağaca uzanmış üzüm asmalarıyla adeta bir tül perde ile örtülüdür. Bu nedenle Samegrelo'da şarap üretimi İmereti'ye nazaran daha fazladır. Ne var ki, rutubetli havada yetişen üzümlerden çıkan şarap daha ince, sulu ve tatsız

olmaktadır. Tehuri ve Hobi ırmakları arasında uzanan dağ silsilesinde, Salhino ile Şhepi köyleri arasında yetiştirilen üzüm daha kaliteli ve tatlı şarap vermektedir. Dünyaca ünlü "Ocaleşi" şarapları burada üretilmektedir. "Ocaleşi" şarapları Megrellerin Svanuri dedikleri üzüm çeşitlerinden elde edilmektedir. Bu cins üzüm kütükleri çok uzun ömürlü olmakta, yüksek ürün vermektedir. Her bir kütükten ortalama yüz litre şarap almak olasıdır. Samegrelo'da güz mevsimi diğer yörelere nazaran daha geç başlamaktadır. Kasım ayından önce üzüm hasadına başlanmamaktadır. Üzümlerin geç toplanması verim ve kalite bakımından olumlu etki yapmaktadır. Ocaleşi üzüm çeşidinin hasat edilmesi bazen aralık ayına kadar sarkmaktadır. Bazen üzüm salkımları üzerine kar düştüğü bile görülür. Salkımlara düşen taze kar onlara zarar vermez. Ilıman iklim yağan karları çabucak eritip yok eder. 15 yıl kadar önce bu ülkede çok bereketli şarap üretimi gerçekleşmişti. O yıllarda şarabın iki galonu bir şaur'a (kuruş) alınabilirdi. Fakat sonra bağlara hastalık geldi, verim azaldı. Yine de bu ülkede şarap bol sayılır. Bugün üç manat'a bir galon şarap alınabilir. Şişesi ise 7 kapike gelir.

2. Samegrelo'da İpekböcekçiliği ve Diğer Uğraşılar:

Şarapçılık uğraşısından başka her Megrel ailesinin uğraşısı olan ipekböcekçiliği de sözü edilmeye değer işlerdendir. İpekböceği kurtlarını besleyip yetiştirmek Megrel kadınlarının işidir. Son yıllarda böcek hastalığı bu işi epey zayıflattıysa da Samegrelo'da en azından mevsim boyunca 60.000 tümen miktar koza üretilmektedir. Bu üretimin üçte ikisi yurtdışına ihraç edilir. En iyi müşteri Mısır ve Cezayir'dir.

Megreller pamuk üreticiliğinde de ileri sayılırlar. 40 yıl kadar önce, pamuk kıtlığı yıllarında bu bitkinin üretimine daha bir hız verilmişti. Şu yıllarda pamuk ucuzladığı için ekim işi önemini yitirmek üzeredir.

Megreller evcil hayvan yetiştiriciliğiyle de uğraşmaktadırlar.

Fakat yerli cins hayvanlar küçük yapılı hayvanlardır. Bu ülkede hayvanlara özel ilgi ve bakım gerekli değildir. İklim müsait olduğu için, yaz kış yıl boyunca hayvanlar meralarda başıboş dolaşırlar. Bazı aileler aralık, ocak aylarında hayvanlarını kapalı yere almakta yarar görürler. Burada at yetiştiriciliği İmereti'ye nazaran daha ileri düzeydedir. Koyun ve at yetiştiriciliği Samegrelo'nun kuzey bölgelerinde daha yaygındır. Çünkü buralarda bol otlu yaylaklar daha çoktur. Yaz aylarında davar sürüleri Leçkhumi yaylalarına çıkarlar. Atlar yaylalarda o derece yabanileşiyorlar ki, güzün onları yakalayıp zaptetmek problem olmaktadır.

3. Samegrelo'da Ticaret Hayatı, Megrellerin Bazı Özellikleri, Martvili Manastırı ve Çkondideli:

Megrel köylülerinin güzel bir geleneği vardır. Bu geleneğe Guria ve İmereti'de de rastlanır. Kartl-Kakheti bölgelerinde ise, buna rastlanmaz. Kartl-Kakheti bölgesi köylüleri yetiştirdikleri ürünlerini satmak için zahmet edip pazara götürmezler. Yabancı gezgin tüccarların ayağına kadar gelmelerini beklerler. Telavi, Siğnağı ve Gori bölgelerinin ticareti böyle gezginci tüccarların elindedir. Hasat sonları bu uyanık tüccarlar köy köy dolaşır üzümleri yok fiyatına satın almaya çalışırlar. Bu gelenek Kartli-Kakheti köylülerini büyük zararlara uğratır. Köylerde gezginci tüccarları kontrol eden herhangi bir kuruluş da mevcut değildir. Fiyatları kendi keyiflerince tayin eder, istedikleri miktarda ödeme yaparlar. Uyanık gezginci tüccarlar köylülerin sıkıntılı zamanlarını iyi bilirler. Vergi ve banka kredilerini ödeme mevsimlerini izler, bu sıkıntılı günlerde mallarını yok fiyatına ellerinden kapmaya çalışırlar. Bazen bu tüccarlar mevsim girmeden köy köy dolaşır, gelecek ürün için avans dağıtırlar. Ürün alındığında fiyatlar üç-dört misli artmış olsa bile değişen birşey olmaz. Onlar eski fiyata malı kapatmış olurlar. Kısa zaman içinde birkaç misli kâr etmiş olurlar. Sık sık Sıraç (Kızılbaş) tüccarlar da sıkıntılı zamanlarda kapı kapı dolaşır şarapları yok fiyatına kapatmaya çalışırlar.

Samegrelo köylülerinin iyi yönleri bu türden oldu bittilerden tamamen uzak durmalarıdır. Burada hemen hemen büyükçe her köy ve kentte haftalık pazarlar kurulur. Kentlerde haftalık pazarlar dışında yılda bir kez de kalabalık panayırlar kurulur. Megreller mallarını bu pazar ve panayırlara götürür satarlar. Ya da ihtiyaçları olan başka eşyalarla takas ederler. İpek, tütün, buğday, meyve, örgü işleri, ağaç ya da toprak kap kacak, bal, balmumu, şarap, koyun, at vb. gibi ticaret metalarını aynı pazar meydanlarında satar ya da takas ederler. Takas eşyaları çoğunlukla: Tuz, yün, kumaş, silah, giyim eşyaları vb.dir. Burada alıcı tüccarlar yabancı değil, Megrelli'dir. Samegrelo'da yerleşmiş bir miktar Yahudi tüccar da vardır. Bunlar yerel pazarlardan ibrişim ipliği satın alır, yurtdışına ihraç ederler. Ancak Kartl-Kakheti'de yaptıkları gibi burada fiyatları kendileri tayin edemez. Burada fiyatlar bu işte ustalaşmış Megrel tüccarları tarafından tayin edilir. Alıcılar ve satıcılar fiyat konusunda daha güvenli ve huzurludurlar. Bir Megrelli'nin kapısına yabancı bir gezginci tüccar dayansa hemen ondan kuşkulanılır. Mal kaptırılmaktan çekinilir. Alışveriş işi büyük ustalık gerektiren bir uğraştır. Bu uğraş gelecekte Megrel yaşamında daha büyük ve olumlu rol oynayabilir. Megreller cesaret ve atılganlık yönünden diğer bölge Gürcülerinden ileridirler. Bazen Kakheti bölgesine kadar uzanır yabancı tüccarların yaptığı gibi yarı fiyatına mal kapmaya da çalışırlar. Karadeniz kıyı boyunca mağazalar açmak, sınırlarda gümrükçülerin gözünü boyayıp vergisiz mal çıkarmak ve buna benzer bir sürü beceri göstermek Megreller için çok kolay işlerdendir. Megreller kadar bilime yatkın, kabiliyetli, cesur, parlak hafızalı insanlar çevrede seyrek bulunur.

Birçok iyi huyları yanısıra Megrellerin bazı ahlaki zaafları da vardır. En kötü yanları "hayvan hırsızlığıdır". En başında da "at hırsızlığı" gelmektedir. Bu işin halk arasında pek yaygın olması insana üzüntü vermektedir. O kadar çok hırsızlık olayları olmaktadır ki, mahkemelere bu davalara bakmaktan gına gelmiştir. Megreller bazen komşu İmereti bölgesinden de hayvan çalıp ka-

çırırlar. Bu huylarından dolayı İmeretliler Megrellerin özellikleri üzerine bazı fıkralar bile üretmişlerdir. Bunlardan biri: Megreli'nin biri ölmüş. Cennete koymuşlar. Cennete girer girmez etrafa göz gezdirmiş. Çayırda otlayan Aziz Giorgi'nin düldülü gözüne çarpmış. Dayanamamış. Düldülü çalmış ve cennetten kaçmış! Şükür ki, son yıllarda bu türden "hırsızlıklar" iyice azalmış durumdadır. Bu da, okullarda gösterilen eğitim-öğretim ve ahlaki derslerin sonucu olsa gerek.

Samegrelo'da iki büyük, birkaç da küçük kent bulunmaktadır. Bunlardan Zugdidi, Megrel beylerinin kışlık sarayının bulunduğu kenttir. Burada iki sınıflı bir okul da bulunmaktadır. İkincisi Kulevi kentidir. Buranın bir adı da Redut Kale'dir. Bu kent Karadeniz kıyısındadır. Üçüncü önemli kent de Gorda'dır. Dördüncü önemli kent Akhal Senaki'dir. Burada dört sınıflı ruhani bir okul bulunmaktadır. Bu okula sadece asil ailelerinin çocukları kabul edilir. Bunlardan başka Dzveli Senaki, Martvili, Muri ve Ç'vari kentleri bulunmaktadır. Gorda kenti Megrel beylerinin yazlık kentidir.

Martvili manastırı Samegrelo'da en önemli dini yapılardan biridir. Megrel Başpiskoposu "Tçkondideli"nin makamı bu manastırın içindedir. Tçkondidi adı Martvili'nin eski adıydı. Megrel Başpiskoposu buradaki makamında oturduğu için bu makam Tçkondideli ünvanı almıştı. Tçkondidi sözcüğünün Megrelcedeki anlamı "Koca Meşe Ağacı"dır. Gerçekten bu yerde eskiden tarihi bir meşe ağacı bulunurmuş. Eskiden Çkondideli makamının Gürcüstan'da pek saygın yeri vardı. Katolikosluktan sonra gelen en büyük makam bu makamdı. Tçkondideli makamı ülkede kültür bakanlığı görevini de yürütürdü. Diğer bir deyişle tüm Gürcüstan'da milli eğitim, öğretim işleri bu makama bağlıydı. Dul ve yetimlerin, göçmenlerin problemlerine çare aramak da bu makamın görevleri arasındaydı. Çkondideli, savaşa giden Gürcü ordusunun önüne düşüp onlara kutsal haç ile rehberlik de ederdi. Savaş başlamadan ordunun başarısı için dua eder, tanrıdan zafer dilerdi. Savaş başladığında ise Çkondideli arka cephede, birliklerin bir nevi komutanı görevini üstlenirdi.

Samegrelo'da, Akhalsenaki'nin kuzeyinde Eki dağında bulunan Teklati Ana manastırı da kayda değer yapılardan biridir. Şu sıralar bu binada 40 kadar Gürcü rahibe sınıfları doldurdan kız öğrencilerine dini eğitim vermektedirler.

Kaynakça:

1. Yakop Gogebaşvili: Bunebis Kari, 1912, Tbilisi.

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA SVANETİ VE SOSYAL YAŞAM

1. Kabileler, Sınırlar, Doğa, Üretim:

Svanlar, Gürcü kabileleri arasında çekirdek unsura en uzak kalan gruptur. Fiziksel yapıları Pşavlar, Hevsurlar, Tuşlar gibi dağlı Gürcüleri andırırlar. Yabancı seyyahlar Svan sosyal yaşamında ana Gürcü grubuna has birçok nokta görürler. Svan köy adları çağdaş Gürcü diline uygun biçimde yenilenmiştir. Gürcü dilinin bir diyalekti olan Svan dili Kartluri, Megrel-Ç'anuri dil hazinesinden geniş biçimde sözcük almıştır. Svan insanları Megrel-Laz insanları gibi az bir çabayla edebî Gürcüceyi konuşup yazabilirler. Svanların Gürcülüğünü kanıtlayan deliller arasında Svanetya'da yaygın bulunan kilise ve manastır kitabeleri gösterilebilir. Söz konusu yazıtlar tarz ve lehçe olarak edebî Gürcüceden oluşmaktadır. Svan kilise ve manastırları eski Gürcü elyazması dini eserlerle doludur. Svaneti bölgesi bir Gürcü Eristavlığıdır. Eskiden bu Eristavlık Gürcü krallığına bağlıydı. XII. yy. içinde, yani Kraliçe Tamar Mepe döneminde Svanetya Eristavlığı ortadan kaldırıldı. İdare doğrudan merkezi Krallık bünyesine alındı. Bu mutlu yıllar Svanların belleğinden bugüne değin silinmedi. O günlerin anısına övgü dolu şiirler, şarkılar bestelenmiş, Kraliçe Tamar yüceltilmiştir.

Svaneti toprakları, Samegrelo'nun kuzeyinde, Kafkas zirvesi Elbruz'a yakın yamaçlarda bulunuyor. Doğusunda ve kuzeyinde sürekli karlarla örtülü Elbruz dağları Svaneti'yi yukarıdan seyre-

der. Güneydoğuda Raç'a, güneyde Samegrelo, batıda Samegrelo'nun Samurzakano bölgesi yer alır. 25.000 nüfuslu Svaneti'nin bugünkü statüsü "Saeristao"luktur. Svaneti Raç'a da olduğu gibi dört yanı dağlarla çevrili bir alandır. Bu nedenle ulaşımı zordur. Uzun ve yoğun karlı kış aylarında bu bölgenin dünya ile ilişkisi kesilir. Yaz aylarında kısa süre için ulaşım olanağı bulunur. Yolların elverişsiz olması yakın zamana değin yaz aylarında bile ulaşım olanağı vermiyordu. Şimdilerde büyük çaba ve masraflarla yollar bir derece onarıldı. Yeni açılan yol Samegrelo'daki Enguri vadisi üzerinden geçmektedir. Sürekli azgın ve tehlikeli Enguri ırmağının bir yakasından diğerine atlaya atlaya yürüyen bu yol üzerinde sayısız köprü vardır. Buradaki doğa harikaları yabancı seyyahları büyüler, onlarda unutulmaz anılar ve izlenimler bırakır. Zikzaklı yolları sağdan, soldan gölgeleyen ulu ağaçların oluşturduğu karanlık galeri uzar gider. İğne yapraklılardan Bza (Şimşir), kestane, kayın ve ismini bilmediğimiz binbir çeşit ulu ağaçlar yol boyunca insanlara eşlik eder.

Svaneti toprakları Aşağı Svaneti, Yukarı Svaneti olarak ikiye ayrılır. Aşağı Svaneti Dadiani beylerinin idaresinde, Yukarı Svaneti ise serbest bölgedir. Aşağı Svaneti Tshenistskali vadisini, Yukarı Svaneti ise Enguri vadisini kapsar. Elbruz tepesinden güneye uzanan bir dağ kolu iki Svaneti'yi biribirinden ayırır.

Yukarı Svaneti'nin pek soğuk bir yöre olduğunu söylemeye gerek yoktur. Burası yörenin en yüksek rakımlı kesimi olduğu için sürekli karlarla örtülüdür. Buzullarla kaplı Kafkas zirveleri ülkeyi zor yaşanır halde tutmaktadır. Buranın kışları uzun ve ağır, yazları ise kısa ve serindir. Haziran, temmuz ve ağustos ayları nisbeten ılık geçmektedir. Kalan dokuz aylık süre kar yağışlı, soğuk ve fırtınalıdır. Her tarafın canlanıp çiçeklendiği mayıs ayında Yukarı Svaneti'de henüz hayat yoktur. İklimin bu denli acımasız olduğu Yukarı Svaneti'de doğal olarak zengin bitki örtüsü aramak olanaksızdır. Meyve ağaçları ile üzüm bağları bu bölgeye tümüyle yabancıdır. Nadir görülen orman ağaçları ise çam ve betula ağaçlarından ibarettir. Diğer ağaç cinsleri hem seyrek, hem bodur-

dur. Güney yamaçlarda bazı maki ve tundra kolonileri görülür. Burada mısır yetişmemekte, buğday ise cılız ve verimsiz kalmaktadır. Yukarı Svaneti'nin tek toprak ürünü arpa'dan ibarettir. Herşeye karşın Yukarı Svaneti'nin havası sağlıklıdır. İmereti ve Samegrelo'da yaygın olan sıtma hastalığı burada yoktur. Bu nedenle Yukarı Svaneti insanları sağlıklı, kanlı, canlı insanlardır. Burada kolera gibi bulaşıcı hastalıkların adı bile duyulmamıştır. Bunlara karşılık burada "Tiadori" adı verilen bir çeşit mantar hastalığı yaygındır. Svanlar bu hastalıktan tedirgindirler.

Aşağı Svaneti ya da diğer adıyla Dadiani Svanetisi, Yukarı Svaneti ikliminden farklıdır. Burada hava daha ılımandır. İlkbahar erken başlar, yazlar uzun, kışlar kısadır. Bu sayede burada buğday ekimi yapılabilmekte, ancak hasat mevsimi biraz geç başlamaktadır. Burada elma, armut, ceviz gibi meyve ağaçları yetişmekte, ancak üzüm bağları kuytu yerlerden uzak, güneşli yamaçlarda can bulabilmektedir. Kırlar zengin çayır ve otluklarla dolu olup hayvancılık için elverişli koşullar yaratmaktadır. Ormanlarda, ağaç kovuklarında bolca yaban arısı balı bulunmaktadır. Kırlarda yaban koyunları, keçileri ve değişik geyik türleri dolaşmaktadır. Buz gibi soğuk akarsularda alabalıklar kaynaşmaktadır. Buz gibi soğuk sularda alabalıktan başka cins balık çeşitleri yaşamadığı için Svanlar başka cins balıkların adını bile duymamışlardır.

Aşağı Svanetya halkının baş uğraşısı toprak işçiliğidir. Her hane yeteri kadar toprağa sahiptir. Ekme, biçme, harmanlama usulü diğer Gürcü bölgelerindeki gibidir. Svanlar akrabalarının rızası olmadıkça arazilerini satamazlar. Burada evcil hayvancılık revaçta değildir. Deniz balıkçılığı da Svanlara yabancı işlerdendir. Kara avcılığı işinde yörede Svanlar kadar usta kimse bulunamaz. O derece ki, bazı Svan ailelerinin tek yaşam kaynağı kara avcılığından ibarettir. Svanlar av derilerinin ev gereksiniminden artan bölümünü pazarlarlar. Bölgede sansar avı gözde işlerden biridir. Sansar kürkü iyi para getirmektedir. Müşterilerinin büyük bölümü Megrellerdir. Ticaret işi Svanlara göre iş değildir. Svaneti bölgesinde ticareti ellerinde tutanlar "Lahamuli" adı verilen Yahudi

dönmeleridir. Lahamuliler Yahudi dinini terkedip ortodoks hıristiyan dinine geçmişler. Artık İbrani dilini de unutup Svanca konuşuyorlar. Ancak bunlara daima kuşkulu gözlerle bakıp toplum dışına itmişler. Svanlar bu Yahudi dönmeleriyle kaynaşmaz, onlarla birlikte sofraya oturmaz, kestikleri eti yemezler. Lahamuli kadınları Svan kadınlarından daha güzel, daha alımlıdırlar. Ancak bunlarla evlenip yuva kurmak Svanlar için olanak dışıdır.

Lahamuli nefreti günümüzde yavaş yavaş yerini sevgi, güven ve dostluğa bırakmaktadır. Lahamuli Yahudi dönmeleri elli hane kadardır.

2. Svan Köyleri, İnançları, Bayramları, Gelenekleri:

Svan köyleri ne Kartl-Kaheti köylerini andırır ne de yakınındaki İmereti köylerine benzer. Svan evleri birbirine bitişiktirler. Altı ile on arası değişen ev grupları mahallelere ayrılır. Her mahalle ya da köy grubu kendine özgü bir oymak adı taşır. Her Svan evinin yanıbaşında bir kare planlı savunma kulesi bulunur. Bu kulelerin yüksekliği yaklaşık 10-12 sajeni (kulaç), yani 30 metre kadardır. Bu Svan kuleleri granit taş malzeme ile yapılmıştır. Evlerin büyük bölümü içeriden kireç badana ile boyanmıştır. Görünümleri hoştur. Her evin yanıbaşında ya da önünde küçük bahçe bulunur. Bu bahçede urgan, sicim yapımı için gerekli kendir, kenevir bitkileri ekilir. Svan köylerinde tarihi kiliselerin çokluğu dikkat çeker. Bazı eski kiliselerde antik gümüş eşyalar korunmuştur. Bağış yoluyla buraya gelen bu eşyalar arasında sürahiler, kâseler, taslar, çanaklar vardır. Svan kiliselerinin iç duvarları eski el yazmaları örnekleriyle doludur. Resim ve freskler de göz alıcı renklerle duvarları süslemektedir.

Svanların en büyük dini bayramları "Kvirike" ve "İvlita"dır. Aziz Kvirike ve İvlita adına tenha arazide kurulmuş büyük inzivahaneler vardır. Bu dini bayramlar yıl içinde iki kez yapılır. Svan halkı inzivahanelerin çevresini doldurur. Kvirike ve İvlita azizleri için dua ederler...

3. Svan Adetleri, Svan Vatanseverliği, Kan Davaları, Yoksulluk, Özgürlükseverlik:

Svanları çevredeki diğer dağlı kabilelerden ayırmak kolaydır. Yukarıda da değindiğimiz gibi, Svanlar fiziksel olarak diğer dağlı Gürcülerden Tuşları, Pşavları ve Hevsurları andırırlar. Svan giysileri Megrel ve İmereti bölgeleri kıyafetleriyle azçok farklılık gösterir. İki çeşit baş giysileri (Serfuş) vardır. Kışlık erkek baş giysisi uzun, sivri bir keçe külahtır. Rengi beyaz ya da siyah olabilir. Yazlık baş giysisi ise İmeretililerinkine benzer. Başın ancak tepesini kapatabilen minnacık bir takkeden ibarettir. Bu takke saçların kâküllerini dışarıda bırakır. Svanlar tabanca, tüfek ve hançer gibi silahlara giysiden daha çok önem verirler. Burada kama moda da değildir.

Diğer dağlı Gürcü kavimlerde olduğu gibi Svanlar da keskin zekâlarıyla tanınırlar. Ne var ki, onların çağdaş topluluklardan uzak yaşamaları, eğitim olanaklarından yoksun olmaları "ilkel insanlar" olarak tanınmalarına yol açmıştır. Svanlar diğer dağlı topluluklar gibi yurtlarını çok severler, ona candan bağlılık gösterirler. Kısa süre için de olsa bir Svan insanı yurdunu terkedip gurbete gidemez. Birçok Svan insanı kasabaları Leçhumi'den öteye gitmemiştir. Yukarı Svanetlilerden birçoğu aşağı Svaneti'ye inmeden yaşlanıp gitmiştir. Svanlar ağır kış koşullarında bile İmereti'ye inip iş tutmaktan kaçınırlar. Buranın havasına uyum sağlayamadıklarını ileri sürerler. Bunun gerçeklik payı vardır. Bir inanışa göre, 80 kadar Svan erkeği kıyı boylarına inmişler, ama buranın havasına bir mevsim bile dayanamadan ölüp gitmişler.

Svanlar'da en büyük ulusal problem kan davasına varan düşmanlıklardır. Svanlar "Kanın kanla temizlenebileceğine" inanırlar. Bir kişiyi öldüren bir Svan artık kendisini de ölüler arasında sayması gerekir. Bu acımasız sosyal yara, kişiler ve toplumlar arasında oluk gibi kan akmasına neden olmuştur. Svan evlerinin bitişiğinde yükselen 30 metrelik kuleler bu türden düşmanlıklardan ve baskınlardan korunma araçlarıdır. Bu kuleler o kadar eski çağlara aittir ki, tarihini kesin hatırlayan yoktur. Bu da Svan kan da-

valarının köklerinin derinlerde olduğunu gösterir. Kan davaları Svanları yaşam boyu korku içinde ömür tüketmeye zorunlu kılmıştır. Svanlar gün batımından sonra kapılarını kilitler gece boyu dışarıya çıkmazlar. Gece yolculuğu ya da fazladan bir iş sözkonusu değildir.

Svaneti ülkesi yoksul bir ülkedir. Bu yoksulluğu onlar iklim koşullarına bağlarlar. Ancak bu savları tümüyle doğru değildir. Bunda Svanların tembelliği de rol oynamaktadır. Avarelik Svanlar arasında yaygın bir hastalık gibidir. Onlar kısa yaz aylarında gösterdikleri çalışmanın karşılığında uzun kış boyunca sırtüstü yatarlar. İnanç yönünden kutsal olan haftanın cuma, cumartesi ve pazar günleri çalışmaları yasak ve günahtır. Böyle günlerde silah atıp keyif çatmakla zamanı israf ediyorlar.

Svaneti'de dadeşkeliani Tavad (Feodal) aristokrat aile ülkeye hakimdir. Yukarı Svaneti'de Tavadların, Aznaurların etkinliği kalmamıştır. Herkes eşit haklı köylü durumuna gelmiştir. Bazı yazarlar buraya, "Köylüler Ülkesi" de diyorlar. Son yıllarda buralara ulusal eğitim ve öğretimin ulaşması batıl inançlara, geri kalmışlığa bir dereceye kadar set çekmiştir.

Svaneti'de Kent denebilecek nitelikte yerleşim birimi yoktur. Önemli köyler arasında Beço, Lahomuli, Çubihevi gibi yerler sayılabilir.

Kaynakça:

1. Yakop Gogebaşvili: Bunebis Kari, 1912, Tbilisi.

O, şanslı avcı
Dizlerin kurt dizi
Yüreğin çelikten
Az konuşur çok iş yaparsın
Ne kimseye köle oldun
Ne kölenin sahibisin...
Tek başına dalarsın karanlık vadilere
Omuzunda yay belinde okluk
Çantanda azık...
Ekinin ovalarda
Harmanın yükseklerde
Hasadın bereketli...

***

O, şanslı avcı
İşte sabah, gün doğmakta
Göklere yükselmekte güneş şarkısı "Lilei"
Karanlıklar vadilerde sıkışmış kalmış
Ötmekte yeni gün habercisi borular
Mumlar erimekte, akıp gitmekte...
Lalhori toplantı meydanına yürüyor herkes
Ellerinde Lemi'li (Aslan) bayraklarla dağlılar
Laguşeda (Zafer) şarkıları ağızlarında ovalılar
Kutlu olsun yeni gün
Kutlu olsun parlayan güneş

Kutlu olsun gökyüzü yıldızları
Amin...

***

Oy, Mulahlılar, Mujallılar da gelmiş meydana
Lentehi halayı çekiyorlar tutuşmuşlar elele
"Bail-İlba, Bail-İlba" şarkıları söylüyorlar bir ağızdan
"Bail-İlba, Bail-İlba" ...
Daha da ilginci
"Voidili Voisa, Biba" diyor
Avcı Betkil
Çevresinde koro yapıyor arkadaşları...

***

Oy, ne ilginç görüntü bu
Karşı yamaçta beyaz yaban keçileri
Dans ediyorlar
Bacakları titriyor korkudan Betkil'in
Yürekleri titriyor görenlerin
Çünkü beyaz yaban keçileri
İyiye işaret sayılmazdı
- Kim gidebilir ey yiğitler
Beyaz yaban keçileri üzerine?
Bağırdı Mahvşi...
- Betkil... Ancak o gidebilir dedi bir çoğu
- Büyük ödül var dedi Mahvşi
Yaban keçisi avlayıp getirene...
- Senin sağlığın Mahvşi dedi Betkil
Senin sağlığın bize ödüldür..
Üç yıldır ocak başında esneyip duruyorum
Av tanrıçası Dali'den gizleniyorum
Artık çıkar giderim av arkasına
Yeterki şarkılar eksik olmasın dudaklarınızda
Döner gelirim akşama
Yaban keçisiyle sırtımda...
Eve koşuyor yiğit Betkil

- Betkil'in sonu olur bu, diyor bazıları
Zavallı delikanlı, acınası Betkil...
- Okum, yayım nerde anne?
- Ne olacak okla, yayla?
- Ava çıkıyorum dağlara...
- Bugün avlanmak uğursuz oğul...
- Tanrı korur Betkil'ini korkma
Bugün av yolundan geri dönemem...
- Rüyamda üç dişim kırılmıştı oğul
Üstelik kapımızda gördüm, beyaz yaban keçisini
Bunlar iyiye işaret değil bence
- Aldırma rüyalara sen anne
Okumu, yayımı getir yeter...

***

Yolundan dönmedi Betkil
Düştü dağ yamaçlarına
Beyaz yaban keçileri ardına...
Önde uğursuz yaban keçisi ardında Betkil
Ha yetişti ha yetişecek
Ne kaçıp kurtuluyor yaban keçisi
Ne de atış menziline giriyor
Önünde patika uzayıp gider
Ardında tüm yollar uçuruma keser
Betkil ak keçinin ayak izinde
Gözüyle izliyor onu uzaktan
Beyaz keçi doruklara çıkıyor
Aşağıda kara, derin vadiler
Av tanrıçası Dali'nin yurdu burası...
- Faka bastık gördünüz mü diye düşündü
Korkuya kapılan talihsiz Betkil
- Uğursuz Dali'nin oyunudur bu!

***

Dali Betkil'ini şerden korur mu?
Çünkü onu canı gibi seviyor

Her yıl ona türlü avlar sunuyor
Kış gelip yatmadan dokuz on keçi
Aralık içinde daha bir kaçı
Hafta arasında sunduğu caba...

***

Oy, ne ilginç görüntü bu!
Beyaz yaban keçisi şekil değişti
Altın saçlarıyla Dali'ymiş meğer
Ama bakışları biraz öfkeli...
Dali, Dali Tanrıça Dali
Sırma saçlar altın renkli
Dişleri de inci gibi
Gözleri kehribar renkli
Bulutların üzerinde
Yere değmez ayakları...

***

Dali Betkil'e sokuldu
Gülüşü biraz acılı
- Selam... dedi... Betkil korktu:
"Kayaların kraliçesi"
- Bir hainin selamını
Kabul etmem dedi Dali.
- İhanet mi? sordu Betkil.
Böyle bir şey yapmadım ben...
- Niçin durmadın sözünde
Öğrettiğim sihir nerede?
- Yastık altında saklı o.
- Doğru söyle bana Betkil
Eğer doğru söylemezsen
Kurtuluş yoktur iyi bil,
Yeni sevgili bulmuşsun
Kullanarak sihirimi
Sevişmişsin sevgilinle
Sonra da okun ve yayınla

Düşmüşsün avın ardına
Yıkamadan, arıtmadan
Bedenini ve ruhunu...
- Söylediğin doğru değil
İftiradır dedi Betkil...

***

Oy, ne ilginç görüntü bu
Yok oluverdi ortadan
Öfkesiyle çıldıran
Av tanrıçası Dali...
Birden açıldı gözleri
Gördü Betkil sağı solu
Ama ne izi seçebildi ne yolu
Takılmıştı kayalara...
Oy acılı Betkil oy
Sağ eli tutunmuş kayalara
Sol ayağı duvarlara
Tek el tek ayakla çaresiz Betkil...

***

Sabah olup gün doğunca
Aşağıda bir avcıyı
Seçer gibi oldu Betkil
- Günün aydın olsun Avcı
Dedi Betkil kayalardan
- Aydın olsun kardeş dedi
Aşağıdaki avcı da...
Ve arkasından ekledi:
- Ne ararsın oralarda
İn misin yoksa cin misin?
- Adım Betkil bir avcıyım
Beni böyle kayalara
Dali denen o tanrıça
Yanıltı da sürükledi...
- Peki şimdi dileğin ne?

Çekinmeden söyle bana...
- Yardım için gücün yetmez
Haber ulaştır köyüme
Çare bulsunlar halime...
- Bundan kolay iş mi olur
Ben Lalhor'a giderim
Dönene dek gayret göster
Kayalara sıkı tutun
Sakın gevşetme elini...

***

- Vah Betkilim der anası
Çileyle büyüttüğüm oğul
İşte korktuğum geldi başıma
Uğursuzluk getirdi bu av sana
Hıçkırarak ağlar ana...
- Bağışla beni ne olur!
Sözlerini dinlemedim
Kötü çıktı işte rüyan.
Şükran için bir sofra kur
Üzerinde bol şaraplar
Babama da selam götür
Arınmadan av yapmasın
Av etini bana kutsasın
Karıma da haber ilet
Başına al yazma bağlasın
Başkasına yar olmasın
Yetimlerime iyi baksın, büyütsün
Bacılarıma haber ilet
Saçlarını kısa kessinler
Kardeşlerime haber ilet
Yas boyunca traş olmasınlar
Sevgilime haber ilet
Ağlamadan yasımı tutsun
Arkadaşlarıma haber ilet

Bana huzur şarkıları söylesinler
Yokuşta ağır ağır çıkarsınlar ölümü
Sarsıp hırpalamasınlar
Düzlüğe varınca bir ağızdan
Ağıt söylesinler benim için...

***

Oy, acınası Betkil
Biçare delikanlı
- Acınası olur muyum hiç
Lalhorlular bana sahip çıkarsa
- Ölüme vermek zor seni Betkil
Biraz gayret göster yeter
Cesaretini yitirme
Ümit kesme, sabret biraz
Ağlaşıyor bütün dostlar...

***

Kimi urgan kapıp gelmiş
Kimi minder, keçe, çaput
Kimi upuzun merdiven...
Oy, ne şaşılası iş bu!
Alttan merdiven uzanır
Kaya kalkar yücelere
Yukarıdan urgan sarkar
Kaya iner enginlere

***

Heyy! Dinleyin üsttekiler
Kulak verin alttakiler
Benim gücüm burada biter
Ömrümde hiç utanmadım
Ölümden çekinmek niye
Son dileğim sizden benim
Beni sızlanarak değil
Neş'e ile uğurlayın
Şarkılarla, oyunlarla...

***

Ağaçtan sedye yapılır
Alta keçe, çaput konur
Çaputlar birer taş olur...
Gücü tükenir Betkil'in
Salar kendini kayadan...
Oy, acınası Betkil, oy!
Kara bahtlı yiğit...

***

Uçurumda aç bir ayı
Ümitle Betkil'i gözler
Başucunda leş kargası
Gözlerini oymak ister
Şahin, kartal uçup gelir
Saçlarına göz diker Betkil'in...

***

Oy, acınası Betkil!
Yabani kuşların cıyaklaması
İnletir vadiyi, kayalıkları
Çocuklarının ızdırabına
Taşlar bile dayanamaz, çatlarlar
Ağlıyor köy erkekleri
Ağlıyor güzel köy kızları
- Oy, artık yok Betkilimiz
Ölünün çevresini sarıyor dostlar
Mumlar yakılıyor azizler için
Ağıt söylüyor hep bir ağızdan
Dağıyla, ovasıyla Svaneti ülkesi...

***

Oy, ne ilginç görüntüymüş bu
Kayalara oturmuş av tanrıçası
Altın saçlarını rüzgara vermiş
Gözyaşı döküyor Betkil'i için
Denize ulaşıyor döktüğü yaşlar...
Betkil'in mezarı başında ateş tütüyor

Arkadaşları nöbet tutuyor
Kaçırıp götürmesin onu Dali diye...

***

Oy, acınası Betkil
Oy, oy, Betkil
Tanrı sana huzur versin
Amin...

Kaynakça:
1. Vahtang Oniani. Nakaduli, 1967, Tiflis.

OSLAR
(İRONLAR, ALANLAR)

Bir Kuzey Kafkasya halkı olan Oslar'ın Gürcüstan topraklarının İç Kartli bölgesine gelip yerleşmeleri, Moğol ve Timur'un işgal ve tazyikleri sonucu başgöstermişti. Düşman akınları sonucu olmak ya da olmamak çizgisine gelen Oslar, kurtuluşu yurtlarını terkedip Gürcü topraklarına sığınmakta buldular.

XIII. yy. ikinci yarılarında Gürcüstan, Moğol istilası baskıları sonucu son derece zayıf düşmüştü. Moğol terörü özellikle kırsal alan halkını yerlerinden söküp dağıttı. Merkezi Kafkasya'nın güney yamaçlarında yaşayan Gürcü kabileleri de yurtlarını terkedip kentlere ya da alçak düzlüklere inmek zorunda kaldılar. Bunu fırsat bilen kuzeyli komşu Os aşiretleri boşalan Gürcü topraklarına sarkmaya başladılar. Kuzeyli Oslar'ın güneye sarkmaları işgalci Moğollar'ın işine yarıyordu. Etki altına alınan Oslar bu noktadan Gürcüstan'ı kontrol ve tehdit altında tutacaklardı. Bu da Moğollar için iyi bir hizmet olacaktı.

Gürcü tarihçi ve vakanüvislerin verdikleri bilgilere göre: İç Kartli Gürcü topraklarında Osetyalı akın, soygun ve yıkımlar 1292 yılında başladı.

XIV. yy. başlarında Gürcü kralı Giorgi Brtskinvale (Parlak) ülkesinde asayiş ve huzuru tekrar hakim kılmak için bazı etkinliklere girişti. İşgalci Moğolları ve onların piyonları olan Osetyalıları sınırları dışına püskürttü. Kaçamayanları da kılıçtan geçirdi. Bu tarihten sonra 200 yıl boyunca ülkede Osetyalı varlığına rastlanmadı.

İnanılır kaynaklara göre, İç Kartli'de Osetyalı yerleşimci gruplar, XVI. yy. sonlarına doğru yeniden görülmeye başladılar. Gürcüstan'da görevli Rus elçisinin hükümetine gönderdiği raporlara göre: "200 kişilik bir Os göçmen grubu Gürcüstan dağlık sınırlarını aşıp ülkeye yerleşmeye geldi." Göç süreci bundan sonra XVII.-XVIII. yy.'lar boyu sürüp gitti. Ancak Osların yerleştikleri topraklar iklimi sert, ekime biçime elverişli olmayan dağlık ve kıraç olduğu için Osları tatmin etmiyordu. XVIII. yy. ilk yarısında yaşayan Gürcü tarihçi ve coğrafyacısı Prens Vahuşti Bagrationi'nin tespitlerine göre de: "Oslar işgal ettikleri bu toprakların iklim ve toprak yapısı nedeniyle ekime elverişli olmadığını görmüşlerdi." Bu yıllar sürekli yıkıcı savaşlar vermek zorunda kalan Gürcüler'in ova insanlarının nüfusu pek azaldı. Boşalan verimli, ova toprakları Osetyalılar'ın iştahını yine kabarttı. İkinci bir göç dalgası bu kez ovalara yöneldi. Oslar boşalan Gürcü ev ve arazilerini işgal ettiler. Artık göçebe yaşamını terkedip burada yerleşik yaşama başladılar.

İnanılır kaynaklardan birine göre, XVII. yy. ilk yarılarında Yukarı Cava köyü halkı tümüyle yok olmuş, bu köy Maçabeli beyleri tarafından göçmen Oslar'la doldurulmuştu. Bu olay tarihçi Vahuşti tarafından da teyid edilmiştir.

Diğer bir Gürcü tarihçi, bilimler akademisi doktoru C. Gvasalia, Vahuşti kaynaklarını analiz edip şu kanaata varıyor: "Başlangıçta Os toplu yerleşim birimleri sınıra yakın kuzey vadilerle sınırlı idi. O çağlarda dağlık Gürcüstan sınırları Kafkas sırtlarının kuzey yamaçlarına kadar iniyordu." XVIII. yy. sonlarında başlayan Os göçleri aslında günümüze değin süregelmektedir. Os göçmenlerinin giderek ova Gürcüstan'ına kadar yayılmalarına olanak sağlayan bazı Gürcü feodallerin çıkar hesapları da yardımcı olmuştu. Gürcü kralı Erekle II.nin tarihçisi İese Barataşvili'nin "Tshovreba Anderdzi" adlı eserinde şu bilgilere rastlıyoruz: Düşman işgalleri ve kıyımları nedeniyle ıssız kalan İç Kartli topraklarında feodaller insan iş gücünü tümüyle yitirdiler. Kuzey Kafkasya'da yaşayan Oslar'a adamlar göndererek onlardan ırgat satın almak istediklerini bildirdiler."

Buna karşın XVII.-XVIII. ve XIX. yy.'ların sonlarına değin Gürcü topraklarında Os varlığı yine de önemsiz düzeyde kalmıştı. 1850 yılından sonra Osetyalı göçü yoğunluk kazandı. Avrupa basınında saygın yerleri bulunan "Brokhauz" ve "Efron" adlı ansiklopedilerde yer alan bilgilere göre: 1860'lı yıllarda Kuzey Kafkasya'da yaşayan Osların nüfusu 47.000 kişiyken, Gürcüstan'ın dağlık bölgelerine gelip yerleşen Osların sayısı 19.000 kadardı. 1833 yılı tespitlerine göre: Çarlık Rusya sınırları içinde yaşayan Osların genel nüfusu 36.000'di. Bunlardan 14.000'i Gürcüstan sınırları içinde kalıyordu.

Yukarıda sözü edilen Avrupa ansiklopedilerindeki bilgilere göre; 1880 yılında kuzeydeki yurtlarında Os nüfusu 59.000'e, Gürcüstan'da yaşayan göçmen Os nüfusu ise 52.000'e ulaşmıştı. Bu hesaba göre 1860 ile 1880 tarihleri arasındaki 20 yıllık süre içinde kendi yurtlarındaki nüfus 12.000 kadar artış gösterirken Gürcüstan'da yaşayanlar arasında 33.000 artış göstermiş oluyordu. İnsanlık tarihi boyunca hiçbir ülkede bu denli dengesiz nüfus patlamasına rastlamak mümkün değildi. Bu dengesiz büyümeyi ancak bu dönemde Kuzey Kafkasya'daki Osetya'dan Gürcüstan'a çok yoğun göçlerin yaşandığı biçiminde açıklayabiliriz.

XIX. yy. sonlarına doğru Os toplu yerleşim birimleri Kura nehri boylarına kadar yayılma gösterdi. 1885 yılında Borcomi yakınlarındaki Kvareli ilçesinde sadece 71 Osetyalı yaşarken aynı yüzyılın sonlarında Doğu Gürcüstan'daki Kaheti bölgesinde bile Os köyleri boy göstermeye başladı.

Osetyalılar'ın Kartli'ye ve Kaheti'ye yaptıkları sancılı göç süreci XX. yy. boyunca duraklamadan sürdü. Sonunda nüfus 113.000'e ulaştı.

1926 yılında Gürcüstan topraklarında kurulan "Güney Osetya Oblastı" sınırları 113.000 Os'tan sadece 60.000'ini kapsıyordu. Kalan 53.000 kişi ise Gürcüstan içlerinde dağınık olarak yaşıyordu. 1989 yılı nüfus sayımına göre Gürcüstan'da Os varlığı 164.000'e ulaştı. Bu nüfustan 65.000 kişi Güney Osetya idari bölgesi sınırları içinde, kalan 100.000 kişi ise çoğunlukla Doğu Gür-

cüstan köy ve kentlerinde yaşıyordu. Burada dikkate değer durum şudur: 1926-1989 yılları arasında sözde Güney Osetya Oblastı sınırları içinde nüfus artışı % 8 iken, Gürcüstan içlerinde yaşayan Os nüfusunun artış oranı % 87 olmuştu. Demek ki bu yıllar arasında gerek Güney Osetya'dan, gerekse Kuzey Osetya'dan iç Gürcüstan'a yoğun göç dalgası yaşanmıştı. Giderek Gürcü kentlerinde Os nüfusu şu kerteye varmıştı: Kareli'de % 15, Ahmeta'da % 11, Goride % 12, Kaspi'de % 10. Gürcüstan başkenti Tbilisi'de ise Os nüfusu adeta patlama yaptı. 1886 yılında Tbilisi merkezinde 314 Os yaşarken bu sayı 1922'de 1446'ya ulaştı. Bugün ise bu sayı 105 misli çoğalıp 32.000'i buldu. Bu nüfusun sadece 16.000'i Tbilisi doğumludur. Kalanı göç zinciri içinde gelenlerden oluşmuştur.

Güney Osetya Oblastı'na başkent yapılan Tshinvali kentinde yürütülen arkeolojik kazılarda elde edilen bulgulara göre, Tshinvali kenti öteden beri sadece Gürcülerin yaşadığı kentti. Gürcü araştırmacı S. Meshian'ın elde ettiği bulgulara göre, sözkonusu kent hıristiyalık öncesi çağlarda da önemli bir Gürcü yerleşim birimiydi. Tshinvali adı "Rtshili" bitkisinden gelmektedir. 1344 tarihi taşıyan bir belgeye göre bu kent bir ticaret merkeziydi. XIV.-XVI. yy.'lar arasında bu kent Svetitshoveli manastırı ırgatlarına tahsis edilmişti. XVIII. yy. içinde bile Mtsheta Katalikosluğuna bağlı ırgatlara rastlanıyordu.

Gürcü tarihçi Prens Vahuşti kayıtlarına göre: XVIII. yy. birinci yarılarında Kartli'de 14 kadar önemli ticaret merkezi bulunuyordu. Bunlardan Tbilisi ile Gori büyük, diğer 12'si ise küçük kentlerdi. XVIII. yy. sonlarında yaşayan diğer bir Gürcü tarihçi Aleksandre Amilahvari "Georgiuli İstoria" adlı eserinde Tshinvali kentini Gori'ye bağlı önemli bir kent merkezi olduğunu belirtiyor. Bu kentin doğrudan saray mülkü olduğunu da ekliyor.

Tshinvali kale kenti surlarla ve hendeklerle korunaklı bir yerleşim alanıydı. Tarihçi S. Meshian'ın kayıtlarına göre: Geç feodal çağ Gürcüstan'ında inşa edilen kentler daima kale, sur ve hendeklerle tahkim edilirdi. Tbilisi, Gori, Ahaltsihe, Kutaisi ve Tshinvali bu tarz kent merkezlerinden bazılarıydı.

1770 yılında Tshinvali kenti merkezi 700 hane insan barındırıyordu. Bu çağlarda burada Gürcüler'den başka bir miktar Yahudi ile az sayıda Ermeni nüfus da yaşıyordu. Hiçbir dönemde burada başka etnik gruplara rastlanmamıştı. Tshinvali kenti Kuzey Kafkasya, Kartli ve Yukarı Raça yönlerine açılan yolların kavşağında bulunuyordu. Bu konumu ona bir ticaret merkezi karakteri kazandırdı. Yahudileri ve Ermenileri cezbeden de kentin bu konumuydu. XIX. yy. boyunca buradaki nüfus yapısında değişiklik gözlenmedi. XIX. yy. ilk yarılarında Tshinvali'de görevli Rus generalleri kente başlayan Os saldırılarını, adam kaçırma, soygun ve cinayetleri Çar'a rapor ettiler. Bu soyguncu akıncıların durdurulması için Çar'dan önlemler almasını istediler. Rus generali Tormasov 1809'da yakaladığı 5 soyguncu Osetyalı'yı ölümle cezalandırdı. 1824 yılında diğer bir Rus generali Honev, general Ermolov'a bir talimat göndererek Gürcülere yönelik Osetyalı saldırı, soygun ve öldürme olaylarının önlenmesi için tedbirler alınmasını emretti. Askeri tedbirler yanısıra Gürcü halkına canını, malını, namusunu korumak için silah dağıtma gereği de yer alıyordu. Kaheti bölgesinde görülen dağlı Leklerin akın, soygun ve cinayetleri bu tür önlemlerle bertaraf edilmişti. General Honev'in talimatıyla, nefsi müdafaa maksadıyla işlenen cinayetler cezalandırılmayacaktı. General Honev, bu emrin Gürcü halkı arasında ilan edilmesini de istiyordu. Silahlandırılan Gürcüler öldürdükleri soyguncu Osların sadece kimliğini mülkiye amirine bildirmekle yükümlü kılınmıştı. Başka bir Rus generali Ahverdov da, Gori kentinde görevli olan, emrindeki general Tormosov'a gönderdiği talimatta: Gürcü köy ve kentlerine ticaret için gelmek zorunda olan Osetyalılar'a bölge idarecisi Revaz Maçabeli ve valisi tarafından özel bir "giriş belgesi" verilmesini önerdi.

1886 yılında Tshinvali merkezinde 3882 kişi yaşıyordu. Bunlardan 1135 kişi Gürcü, 1953'ü Yahudi, 774'ü de Ermeniydi. 1922 yıllarına kadar burada nüfus dağılımı eski statüsünü korudu. 1922 yılında yapılan sayım ve istatistik tespitlerinde burada 613 Osetyalı görüldü. Yapılan araştırmadan anlaşıldığına göre Osetya-

lı nüfusun büyük çoğunluğu buraya geleli henüz bir yıl olmamıştı. Tshinvali nüfusu 4543'ü bulduğunda nüfusun çoğunluğu 1436 kişi ile yine Gürcülerin elindeydi. Yahudiler 1651, Ermeniler ise 765 kişiden ibaretti. Bu tarihten sonra Osetyalı göçmen akınları daha da yoğunlaştı. Os nüfusu kısa zamanda patlama gösterdi. O derece ki, Tshinvali idari kadroları Osların eline geçti. Politik, ekonomik, kültürel alanlarda da Oslar liderliğe yükseldiler. 1926 yılı nüfus sayımında kent merkezi nüfusu 5818'e ulaştı. Bu rakam içinde Gürcüler 1920 kişi, Osetyalılar 1152 kişi, Yahudiler 1772 kişi, Ermeniler ise 827 kişiden ibaretti. Bu sayım sonuçlarına göre Gürcüler çoğunluk statüsünü henüz elden kaçırmamışlardı; fakat bunu uzun süre korumayı başaramadılar. Dengeler Osetyalılar lehine değişmeyi sürdürdü. 1959 sayımında Tshinvali merkez nüfusu 4652 kişi olarak ortaya çıktı. Os nüfusu bu kez 1243'e yükselmişti. 1989 sayımına göre bu kentte 6905 Gürcü'ye karşı 31.537 Osetyalı nüfus ortaya çıkmıştı.

Liahvi suyu yamaçlarında bulunan tarihi Gürcü kenti Tshinvali, böylece Gürcü kenti olmaktan çıkıp bir Os kenti halini almıştı.

Kaynakça:

Anzor Totadze: Sakartvelos Demografiuli Portreti, 1993, Tbilisi.

1. Sbornik Svedeniy i Kavkaze. Tom IX. 1885 Tiflis, s.238-267.

2. Vahuşti Bagrationi. Ağtsera Sakartvelosi. 1973, Tbilisi, s.370.

3. Mepe Vahtang VI. "Dasturlamali", 1888, Tiflis, s.122.

4. Akti. Kavkazskoi Arheolografyaçeskoy Kommisii Tom IV. 1874, Tbilisi. s.

5. Svod Statistikoskih Danih o Naselenii Zakavkaskogo Kray İzvleçenih, 12, Posevenih Spiskov, 1886.

6. Sruliat Sakartvelos Kalakta Mosahleobis Ağtseris Camebi, 1923, Tbilisi.

XX.YÜZYIL BAŞLARINDA OSETYA VE ASETİNLER'DE SOSYAL YAŞAM

Ulusal adları İron olan, Gürcülerin Os adı verdiği Alanlar Abhazlara kıyasla genetik bakımdan Gürcülere uzak bir topluluktur. Bunların Gürcülerle ilişkileri pek eskilere dayanır. Bundan dolayı bu topluluk hakkında birkaç cümlelik bilgi vermekte yarar görüyoruz.

Oslar Kafkasya'nın dağlı kabilelerinden biridir. Hevsureti'den Svaneti'ye değin uzanan Kafkas dağ sırtlarında otururlar. Bir bölümü Kafkaslar'ın kuzey yamaçlarında, bir bölümü de güney yamaçlarında yaşarlar. Böylece Osların toprakları iki ayrı bölgeye ayrılır. Bu iki parça Kuzey ve Güney Osetya diye adlandırılır. Gürcüstan topraklarında bulunan Güney Osetya halkının tümü Gürcüce konuşur. Gürcü kültür ve geleneklerinin etkisi altındadır. Yaşamları Gürcü yaşam tarzı gibidir. Kuzey Osetya'da ise Rus dili ve gelenekleri hakimdir.

Osetya ülkesi yaz kış, dört mevsim karlarla, buzullarla kaplı bir ülkedir. Yaz aylarının kızgın sıcaklarının bile yükseklerdeki karları, buzulları eritmeye gücü yetmez. Bu nedenle Osetya çok soğuk bir ülkedir. Burada iklim buğday, mısır, bağ-bahçe ürünlerinin yetişmesi için elverişli değildir. Bazı alçak yerlerde arpa ekimi yapılabilmektedir. Oslar arpa ekimine önem verirler. Arpa ununu ekmeklik olarak kullandıkları gibi ondan bira da çıkarırlar. Osların baş uğraşıları hayvancılıktır. Zengin yaylalar, mera ve otlaklar davar sürüleri için elverişli sahalardır. Os peynirleri pek ünlüdür. Tüm Kafkasya ülkelerinde beğeni ile tüketilir.

Yine de Oslar yoksul insanlar sayılır. Yoksul yaşamlarına karşın Oslar dinç, canlı ve güzel endamlı insanlardır.

Oslar kendi özgün dillerine sahiptirler. Bu dilin Nemse (Alman) diliyle akrabalığı olduğu söylenir. Eskiden Osların dillerini yazıya dökecek bir alfabeleri yoktu. Yazı ve ibadet dili olarak Gürcüceden yararlanılıyordu. Şimdi Rus harflerinden alınma bir alfabe geliştirildi. Dini metinler, İncil, İsa'nın doğuşu ve göğe yükselişi risaleleri ve bazı edebî metinler bu alfabe ile Osçaya çevrildi. İbadet dili olarak da Osça öne çıktı. Yeni Os alfabesiyle ülkede günlük gazete, dergi ve kitaplar basılmaya başlandı.

Eskiden Osların çoğu müslümandı. Şimdilerde hıristiyanlık daha yaygınlaştı. Yine de Oslar arasında az sayıda müslümanlara rastlanmaktadır.

Gürcüstan topraklarında kalan Güney Osetya tarih boyunca Gürcü krallarına bağlı olarak idare edildi. Kuzey Osetya ise kendilerine özgü bağımsız bir beylikti. Kuzey Osetya beyleri ile Gürcü kralları arasında derin dostluk ilişkileri bulunuyordu. Osetya sarayında sık sık Gürcüce konuşanlara da rastlanırdı. Burada gelenekler, görenekler, yaşam tarzı Gürcüceydi. Os soyluları arasında Gürcüseverlik revaçtaydı. Osetya sarayı ile Gürcü sarayı arasında kız alışverişi yoluyla köklü dostluk ortamı yaratılmıştı. Büyük Gürcü Kraliçesi Tamar Mepe'nin annesi de bir Os prensesiydi. Hıristiyanlık dini Osetya'ya Gürcü misyonerler tarafından sokulup yayılmıştı. Oslar nüfusu az mikro halklardandır. Bugünkü nüfusları 150.000 kadardır.

Osetya'da kent denebilecek yerleşim alanlarından Kavkavi (Vladi Kafkas) önemli bir kültür merkezidir. Burada bir gimnazyum, bir pozitif bilimler okulu, bir Gürcü lisesi ve bir Gürcü Ortodoks kilisesi hizmet vermektedir. Vladi Kafkas dışında kuzey Osetya'da Alagiri ve Ardoni kaza merkezleri de anılmaya değer yerlerdir. Gürcüstan Osetyası'nda Samaçablo, Cava kazası vardır. Ardoni kazasında bir misyonerlik semineri (okul) faaliyet göstermektedir...

Kaynakça:
1. Yakop Gogebaşvili: Bunebis Kari, 1912, Tbilisi.

Abhazya toprakları Gürcüstan'ın kuzeybatı bölgesinde yer alır. Burası Batı Gürcüstan'ın uç noktasıdır. Gürcü literatüründe Batı Gürcüstan kıyı boylarına ait bilimsel etnik haritalar üzerinde değişik görüşler ileri sürülmektedir. Konu İ.Ö. VI-V. bin yılların derinliklerine kadar uzandığından bu konuda kesin bir kanaate varmak mümkün görülmemektedir. Ancak İ.Ö. II. bin yıldan sonra gelişen olaylar biraz daha açık biçimde görüldüğünden bu bölgede yaşayan yerli halklar içinde en büyük ve önemli bölümün Kartvelik unsur olduğunu söyleyebiliriz.

Bu çağlardan başlayarak antik çağlara gelene dek geçen süreye ait arkeolojik bulgular, burada Kartvel kökenli ortak bir Kolh kültürünün hakim olduğunu göstermektedir. Konunun uzmanlarına göre, bu ortak kültür içinde bazı yerel-bölgesel farklılıklar da görülür. Ancak bu farklılıklar değişik karakterli olmayıp Kolh ana kültürünün nüanslarından başka birşey değildir. İ.Ö. II. ve I. binyıllarda Batı Gürcüstan'daki sözkonusu toprakların dağlık ve ovalık kesimlerinde Kartvel (Svan) etnik elementler geniş biçimde yaygın ve hakim durumdaydı. Bunu gösteren delillerden biri "Sohumi" kent adının Svan Kartçasındaki "Shila"dan gelmiş olmasıdır.

İ.Ö. II. bin yıllara ait mitolojik Yunan "Argonavtlar" öyküsünden edindiğimiz kanaate göre, Yunan-Kolh ilişkileri iki ulusun dilbilimsel yapılarına da yansımıştır. Antik çağ yazarlarından Miletli Hekatos (İ.Ö. VI. yy.), Herodotes, (İ.Ö. V. yy.), Kariandeli

Skilaks (İ.Ö. IV. yy.), Strabon ve diğerleri bıraktıkları eserlerle bizim bu kanaatimizi teyid etmektedirler. Anılan Yunan yazarlarına göre; bu çağlarda Kolheti Krallığı sınırları tüm Batı Gürcüstan çukurunu kapsıyordu. Bu çağlarda Kartvel kökenli Kolhların yoğun olduğu mıntıka bugünkü Sohumi kentinin yukarılarına değin uzanıyordu. Bu noktadan sonra ise nispeten karışık elementlerden oluşuyordu. Burada Kerketaylar, Korakslar ve diğerleri Kolhlarla birlikte yaşıyorlardı. Bu karışık elementlerin Kuzey Kafkasya menşeîli olduğu üzerinde antik çağ yazarları arasında uyuşmazlık vardır. İ.Ö. II. binyıl yazarlarından Plavius Arriane ve Klavdius Ptolemaios, Lazika sınırlarını Nikopsia (Tuapse) noktasından almaktadırlar. Arriane, Nikopsia için "Eski Lazika" deyimini kullanmakta olup, buranın en eski gerçek sahiplerinin Kolh-Laz toplumu olduğunu belirtmektedir.

Antik çağlara ait kaynaklara göre İ.Ö. VI. ilâ I. yy. arasında bugünkü Abhazya toprakları Kolheti sınırları içinde yer alıyordu. Yukarıda da değindiğimiz gibi bu çağlarda Apsari ile Dioskuria (Sohumi) arası Kolh nüfusu ile meskûndu. Dioskuria'dan sonraki nüfus Kartvelienlerle karışık olarak yaşayan yabancı ya da Kuzey Kafkasya kökenli elementlerden oluşuyordu.

Kuzey Kolheti bölgesinde Dioskuria'ya değin uzanan topraklarda Kartvelik (Svanlar) yaşıyorlardı.

İ.S. I. - II. yy.'lara ait kaynaklar Batı Gürcüstan'ın Karadeniz kıyı şeridinde yaşayan halklar arasında "Apsiller ve Abazgiler"den de söz etmektedir. Çözümlenmesi gereken, sözkonusu Apsil ve Abazgilerin hangi tarihten bu yana burada yaşadıkları sorunudur. Bazı araştırmacılara göre, bunlar öteden beri burada yaşıyorlardı. Ancak kalabalık Kolh nüfusu içerisinde adlarını ve seslerini duyuramamışlardı. Bazılarına göre ise, anılan yüzyıllar içinde Kuzey Kafkasyalı Adığe gruplar bu bölgeye göç edip indiler. Apsil ve Abazgi gruplarının etnik kökenleri hakkında araştırmacılar arasında görüş ayrılıkları vardır. Bazılarına göre, bunlar Kartvelien kabilelerden başkası değildir, bazılarına göre ise, kuzeyli Adığe gruplarından kopma topluluklardı. Apsil ve Abazgileri Kartvelik gruptan sayan bilim adamları bunların yerel Egri

(Megrel-Laz) ve Svan topluluklarıyla aynı olduklarını iddia ediyorlar. Ancak günümüz Abhazlarını bunlardan ayrı tutup aralarında etnik yakınlık kuramıyorlar. Güçlü bir kanıya göre, bugünkü Abhazlar primitif Apsil-Abazgilerin torunları değil, XVII. yy.'da Kuzey Kafkasya'dan buraya inen Apsualardır. Diğer bazı bilim adamlarına göre, bu insanlar Migrasio-Otokton (Göçmen-Yerli) karışımı melez insanlardır. İ.Ö. XI. yy. Asur çivi yazılı kaynaklarda Kuzeydoğu Anadolu topraklarının dağlık bölgelerinde yaşadıkları anlatılan "Abeşla"ların sözkonusu "Apsil"lerin ataları olduğu varsayımı da göz önünde tutulmalıdır.

Yunan kaynaklarında anılan "Apsilia", ortaçağ Gürcü tarihçisi Cuanşeri'ye ait, "Kartlis Tshovreba"daki "Apşileti" ile örtüşmektedir. Cuanşeri VIII. yy. 30'lu yıllarında Arap komutanı Mervan'ın (Sağır Murvan) Batı Gürcüstan'a yaptığı seferler bahsinde "Apşileti"nden söz etmektedir. Vakanüvis Teofane, VIII. yy. başlarında gelişen olayları kaleme alırken "Apşiller"den de söz etmektedir. Bu tarihten sonra anılan bölgede Apşillerin adından söz edilmemektedir. Bunun anlamı, Apşillerin bir politik varlık olmaktan çıkıp "Abhaz" birliği içinde eridikleri varsayımıdır. Apşillerin bu tarihten sonra Abhaz halkları arasında Abazgi adı ile anıldıkları kuvvetle muhtemeldir. Abhaz ya da Abazgilerin önplana çıkıp seslerini duyurmaları, bir Kartvel (Laz-Ç'an) boyu olan Saniklerin VI. yy.'da tarih ve coğrafya sahasından silinip yerlerini Abazgilere bırakmalarından sonra mümkün olabilmiştir. Abhaz adının ortaya çıkıp önem kazanması, Sanik yıkıntıları üzerinde taçlandırılmıştır.

Kolh birliğinin dağılmasından sonra Batı Gürcüstan'da Roma hegemonyası altında birçok küçük beylikler oluştu. Yunanlı Plavius Arriane bu küçük beylikler arasında Apsiller ve Abazgiler-'den de söz etmektedir.

Batı Gürcüstan, II. yy.'ın ikinci yarılarında Egrisi (Lazika) sınırları içinde yer aldı. Bu yıllarda Apsileti sınırları Egri (Galizga) ırmağı kıyısında başlayarak Kodori'ye kadar uzanan topraklarıyla doğrudan Egrisi birliğine giriyordu. Kodori kuzeyinde kalan Apsil toprakları ise, Laz vasalı Abhazeti beyliği sınırları içinde kalıyordu.

Yunan yazılı kaynaklarında "Lazika", Gürcü kaynaklarında ise "Egrisi" adı verilen ülke eski Kolh krallığının doğrudan mirasçısıydı. V. - VI. yy. Yunan tarihçilerinden Kesarieli Prokopi, İoane Lide ve Agathie Skolastikos, Lazların eski Kolhların soyundan geldiklerini, bu nedenle onların mirasçıları olduklarını ileri sürmektedir. Anılan Yunan tarihçileri, "Kolh" ve "Laz" etnos adlarını anlamdaş olarak kullanıyorlar. VI. yy.'da yaşayan Kesarieli Prokopi, üzerine basa basa Kolhida'nın bugünkü Lazika olduğunu iddia etmektedir.

Bizans-İran çatışmaları arasında sıkışan Egrisi krallığı VI. yy. içinde gücünü yitirdi. Aynı yüzyıl sonlarında Abazgia Egrisi'den ayrılıp Bizans himayesine girdi. Abazgia idarecileri "Arkont"lar Bizans vasallığını kabul ettiler. Ardından başlayan Arap akınları Egrisi'nin giderek daha güç kaybetmesine neden oldu. Buna karşın Abazgia güç kazanma yoluna girdi. Güçlenen Abazgialılar Saniklerin (Canik), Misimianelilerin, Apsilialıların topraklarına yayılıp hakimiyet kurdular. İnal-İpa ve Ançabadze gibi tarihçiler, Saniklerle Misimianelilerin Kartvel kökenli oldukları üzerindeki varsayımlardan kuşku duymaktadırlar. Ancak Canaşia, İngorokva, Kaukçişvili ve İnadze gibi otoritelerin bilimsel saptamalarına göre, anılan topluluklar birer Kartvel orijinli topluluklardır. Abazgialıların (Abhaz) öne çıkmalarıyla daha küçük toplulukların politik yaşamları sona erdi. Bundan dolayı Gürcü tarihçi Cuanşeri VIII. yy.'ın 30'lu yıllarında kaleme alıdığı Gürcü Tarihi "Kartlis Tshovreba"da Arap komutanı Mervan (Sağır)'ın Batı Gürcüstan'a yaptığı seferler sırasında Apşileti ve Abhazeti'nin merkez kenti "Tshumi" (Sohumi)'yi yerle bir ettiğinden söz etmektedir. Kartlis Tshovreba'nın daha sonra yüzyıllara ait baskılarda Apsileti'den söz edilmemektedir. Bunun nedeni, Mervan işgallerinden sonra bu mıntıkanın artık Apşileti değil, Abhazeti olarak kayıtlara geçirilmiş olmasıdır.

VIII. yy.'ın 80'li yıllarında Abhazet-Egrisi birliğinin tek krallık halinde birleşmesinden sonra Batı Gürcüstan toprakları için "Abhazeti" deyimi önem kazandı. Bundan sonra "Apşil-Abazgi" etnik adı kendi sınırlarını aşıp Kartvel bölgelerine doğru yayıldı. Bu nedenle Batı Gürcüleri de "Abhaz" adıyla anılmaya başladılar.

VIII. yy.'ın 80'li yıllarında Batı Gürcüstan birliğinin oluşmasından sonra ülkenin başına Abhaz beyi Leon geçti. Ülke toprakları Nikopsia'dan Çoruh vadisine, Karadeniz'den Lihi dağlarına kadar uzanıyordu. Bu krallık Bizans egemenliğini kabul ediyordu. Gürcü tarihçi İoane Sabanisdze bu ülkenin idarecileri için Kral ünvanını değil, Bey ünvanı kullanmıştır.

Gürcü yazılı kaynaklara göre (zaten bu konuda başka kaynak da yoktur) Kartli Eristavı Arçil, ölen kardeşi Miri'nin Prenses kızını Abhaz beyi Leon'a nikâhladı. Egrisi beylik tacını Leon'a giydirdi, tahta oturttu. Böylece Leon miras yoluyla birleşik Egris-Abhazeti tahtının sahibi oldu. Bundan da anlaşıldığına göre, Egris-Abhazeti birliğinin kurulması Gürcü sarayının rıza ve izniyle mümkün olmuştur. VIII. yy.'ın sonlarına doğru Abhaz beyi Leon, Bizans'a karşı bağımsızlık, kendisini de ülkeye Kral ilan etti. Gürcü tarihi "Matiane Kartlisa"ya göre "Leon Lihi'den Egrisi'ye kadar uzanan Abhazeti ve Egrisi topraklarına hakim oldu."

Abhazeti, Leon'un yurdu sayılıyordu. Egrisi ise kendisine Gürcü kralları tarafından bağışlanmıştı. Birleştirilen bu topraklar Bizans'tan bağımsızlık kazanarak "Abhaz Krallığı" adıyla tarih sahnesine çıktı. Bu Batı Gürcüstan krallığının "Abhaz Krallığı" adı alması, Leon'un Abhaz hanedanına mensup olmasından ileri geliyordu. Aslında Abhaz krallarının etnik kökenleri belli değildir. Eldeki yazılı kaynaklar bu konuda hiçbirşey kaydetmemektedirler. Bazı araştırmacıların yürüttüğü tahminlere göre bunlar Abhaz kökenli idiler. Bazılarına göre Yunan, bazılarına göre ise Gürcü kökenli idiler. Üç olasılık da fikir düzeyinde kalmakla beraber gözardı edilmeyecek kadar önemlidir. En önemlisi ise Abhaz krallığının, dil, kültür, inanç ve politik açılardan gerçek anlamda bir Gürcü devleti olmasıdır. Onun kralları da gerçek anlamda birer Gürcü kralları idi. X. -XI. yy. Ermeni tarihçisi İoane Drashanakerteli ve diğerleri Abhaz krallığına "Egrisi Krallığı", halkına da "Egrisli" adı veriyorlardı.

Abhaz krallığının nüfusunun büyük bölümünü Kartvelik boylardan Svanlar, Egriler (Megreller), Kartlar oluşturuyorlardı. Aralarında az miktarda Abhazlar da bulunuyordu. Gürcü coğrafyacı-

sı Prens Vahuşti'ye göre Abhazeti krallığı 8 eristavlık (idari bölge)'tan oluşuyordu. Bunlardan sadece Abhazeti Eristavlığı ile Tshumi (Sohumi) Eristavlığı kısmen Abhazlardan oluşuyordu. Diğer 6 eristavlık; Bedia, Egrisi, Guria, Raça-Leçhumi, Svaneti, Argveti (Şorapani), İmereti (Kutaisi) tümüyle Gürcülerden oluşuyordu. Bağımsız Abhaz krallığı döneminde (IX. -X. yy.) Abhaz kilisesi Abhaz krallarının aktif çabalarıyla Konstantinepol Yunan kilisesi hakimiyetinden kurtulup Mtsheta Gürcü Ortodoks patrikliğine bağlandı.

Batı Gürcüstan kilisesinin Konstantinepol'den bağımsızlık kazanması, sözkonusu patrikliğin kayıtlarının araştırılmasından da anlaşılmaktadır. İmparator Leon VI.'dan önce (886-911) kaleme alınan belgede Batı Gürcüstan (Abhazeti) kilisesi Bizans patrikliğine bağlı gözükürken, X. yy. ortalarından sonra tutulan belgelerde Batı Gürcüstan kilisesinin adı geçmemektedir. Bundan da anlaşılacağı gibi X. yy.'da Batı Gürcüstan, yani Abhazeti kilisesi Bizans hegemonyasından kurtulup bağımsız Gürcü Mtsheta Patrikliği emrine girmiştir. Abhaz Krallığı'nın kilise problemleri, Gürcü tarihçiler İvane Cavahişvili, Niko Berdzenişvili, Pavle İngorokva, K. Kekelidze, S. Kaukçişvili, Z. Ançabadze tarafından ayrıntılı incelenmiştir.

Abhaz Krallığı'nın Bizans hegemonyası altında yaşaması pek ağır koşullara bağlıydı. Ancak Abhaz kilisesinin Bizans hegemonyasında yaşaması ülkenin maddi ve manevi dünyasına daha ağır yük yüklemişti. Abhaz Krallığı bu yükü büyük oranda hissederek Batı Gürcüstan'da faaliyet gösteren Bizans dayanağı Rum episkoposlukları birer birer kapattı. Poti, Gudavi ve daha birçok Rum episkoposluklarının faaliyetleri durduruldu. Bunların yerine yeni Gürcü episkoposlukları açıldı. Örneğin Abhaz Kralı Giorgi II. zamanında (957-963) Mokvi ve Gudavi episkoposlukları, Bagrat III. (975-1014) zamanında da Bedia episkoposlukları kuruldu. Anılan episkoposluklar birer Gürcü kültür merkezleri konumundaydı. Abhaz Krallığı'nın devlet dili olan Gürcüce bu diriltme ve bayındırma çabaları sayesinde Yunan kilise dili ile rekabet gücünü kazandı.

Doğu ve Batı Gürcüstan kiliselerinin birleşme, bütünleşme çabaları daha eskilere dayanıyordu. V. - VI. yy.'larda bu konuda epey başarılar sağlanmıştı. Ancak kesin başarı IX. yy.'a kadar gecikti. Pavle İngorokva'ya göre "Batı Gürcüstan Krallığı'nda Gürcü nasyonalizminin uyanması IX. yy.'ın 30'lu, 40'lı yıllarında Gürcü dili ve alfabesine hakimiyet kazandırdı." İngorokva, Abhaz krallarınca Rum episkoposluklarının kapatılıp Gürcü episkoposlukların ayağa kaldırılması ve taçlandırılması konusunda şunları yazmaktadır: "Batı Gürcüstan (Abhaz) kralları büyük gayretlerle ülkelerinde kilise reformları yapıp ibadet dilini Gürcüceleştirdiler." İngorokva Gürcü dilinin kilise ve devlet dili olarak batıda kabul edilmesini bu çağlarda Doğu Gürcüstan'dan batıya kısmî bir göç olayının gerçekleşmesine bağlıyor.

Yunanlı Plinius, Ptolemaios ve Kesarieli Prokopi'yi kaynak gösteren büyük Gürcü tarihçisi İvane Cavahişvili: "Kolheti'nin doğu ve güney sınır boyları öteden beri sadece Megrel-Laz toplulukları ile meskûnken Doğu Gürcüstan'da başgösteren ağır ve yıkıcı olaylar halkın batıya göç etmesine neden oldu. Megrel-Laz toplulukları bu Kartvel göçlerinden etkilenerek kısmen Gürcüleştiler. Bugünkü İmeretliler Gürcüleşmiş Lazlardır." demektedir.

İvane Cavahişvili bu migrasyon (göç) olayını VII.- VIII. yy.'lara bağlamaktadır.

Abhaz kilise ve devlet dilinin Gürcüceleştirilmesi, Gurya, İmereti, Megrel-Laz'ların Gürcüleşme sürecine girmeleri Batı Gürcüstan'a Kartvel unsurunun sonradan gelme faraziyesini haklı çıkarmaz. Bura halklarının başlangıçta Kartvellikle ilgileri olmadığı biçiminde yorumlanamaz.

Gürcü tarihçisi Niko Berdzenişvili Kartvel unsurunun batı aşiretlerine kültürel baskı uygulaması olasılığı üzerinde geniş araştırmalar yürüttü, raporlar yayınladı. Bu raporların Abhazya'ya değinen bölümleri itiraz seslerinin yükselmesine neden oldu. Bu bilimsel araştırma raporları kısmen kabul edilmeyebilir, ancak anılan yörelerde yaşayan halkların Kartvel halkından tümüyle ayrı ve yabancı olduğu görüşü de kabul edilemez. Bu bakımdan itirazcılara katılmak mümkün değildir.

İmereti, Gurya, Megrel-Laz kökenli olduğu hakkındaki Yunan tezleri temelde dilbilimsel verilere dayandırılmaktadır. Pavle İngorokva'nın "Abhaz kilisesinin Gürcüleştirilmesi" ve Niko Berdzenişvili'nin "Batılı oymakların Kartvelleştirilmesi" savları, büyük Gürcü sosyologu Giorgi Merçule'nin "Kartvel" sözcüğünü tanımlama formulasyonunu yanlış algılamalarından kaynaklanmaktadır.

Anania Caparidze'nin savına göre "Giorgi Merçule'nin 'Giorgi Handzteli'nin Yaşamı' adlı eserinde bazı isimleri baş harfle vermiş olması bu sözcüklerin çözülmesinde birçok araştırmacıyı yanılgılara düşürmüştür. Örneğin (A) ile Abhazeti anlatılmak istenirken bazılarınca bu (Ağmosavleti=Doğu) biçiminde yorumlanmıştır. Bu yanılgılardan dolayı bazı coğrafya adları ve isimler birbirine karıştırılmıştır.

Abhaz sarayında Gürcüce olarak kaleme alınan edebî yapıtlar arasında hagiografik, himnografik, "Kral David'in Yaşam Öyküsü", "Abhaz Kralları Tarihi Divanı" önemli yapıtlar arasındadır. Abhazeti topraklarında sayısız, önemli Gürcü mimari eserler meydana getirilmiştir. Ülke birliğinin sağlanması için yürütülen mücadeleye Abhaz kralları aktif olarak katılmışlardır. Birleşik, Feodal Gürcüstan krallığının kurulması çabalarında onlar da önemli roller oynamışlardır.

Abhaz krallığı gerçek bir Gürcü krallığı olmasaydı, onun başkenti ve kültür merkezi Kutaisi değil, Anaklia olurdu. Çünkü Abhaz eristavlığının merkezi burasıydı. Abhaz kilisesi gerçek bir Gürcü ortodoks kilisesi olmasaydı, Konstantinepol Rum kilisesinden ayrılıp Mtsheta Gürcü Katalikosluğuna bağlanmaz, Gürcü dilini ibadet dili olarak kabul etmezdi.

Gürcü dili IX. yy. başlarında Abhazya'da hakimiyet sağlayıp devlet ve ibadet sahalarından Yunan dilini kesin olarak söküp atmayı başardı. Yunan dilinin ülkeden sökülüp atılmasından sonra Gürcü dili Abhaz krallığının kültür, devlet ve ibadet dili olarak büyük popülarite kazandı. Gürcü alfabesi tüm sektörlerde kullanım alanına yerleşti.

O çağlardan günümüze değin Abhazya'da kurulan kilise, köp-

rü, resmi ve özel kültür yapılarının kitabeleri, duvar yazıları Gürcü harfleriyle ve Gürcü diliyle yazılmıştır.

Ortaçağ Gürcüstanı'nda kültür ve sanat akımları değişik bölgelerde farklılıklar gösterir. Abhaz (Batı Gürcüstan), Kaheti, Kartli, Tao-Klarceti, Hereti bölgeleri kendilerine özgü yerel kültürel farklılıklar yansıtır. Bu özgün farklılıklar ortaçağ birleşik Gürcüstan krallığından önceki yüzyılların politik zorunluluklarından kaynaklanmaktadır. Ancak tüm bu farklılıkların tek bir ana Kartvel kültür, sanat kaynağından beslendiğini gizleyememektedir.

Gürcü politik ve kültürel temeller üzerinde kurulup taçlanan Abhazeti krallığı bir Batı Gürcüstan krallığından başka birşey değildir. Bu krallık uyrukları içinde Apsuva (Abhaz)ların önemi X. yy. içinde biraz arttı, o kadar.

Birleşik Gürcüstan döneminde Gürcü krallarının ünvanları başında "Abhazta Mepe" (Abhaz Kralı) ilk sırada yer alırdı. İlk birleşik Gürcüstan kralı Bagrat III. (975-1014) Batı Gürcüstan krallığının tek mirasçısıydı. 978 yılında taç giyip "Abhaz Kralı" ünvanıyla tahta çıktı. Bu ünvanı XI. yy. başlarına değin taşıdı. Gürcüstan'ın büyük kralı öldüğünde ondan boşalan ünvan, mirasçısı olan Bagrat III.'e verilerek ülke ve krallık fonksiyonları genişletildi. Bagrat III.ün yeni ünvanı "Abhazta da Kartvelta Mepe" biçiminde büyütüldü. Ülkenin en doğu ucundaki Kaheti ve Hereti topraklarının birleştirilmesinden sonra Bagrat III.'ün ünvanına yeni eklemeler yapıldı. Buna göre onun yeni ünvanı "Abhazta, Kartvelta, Herta da Kahta Mepe" biçimini aldı. Orta çağlar etabında, Gürcüstan krallığının saha ve rütbesi genişlemiş oldu. Bu çağlardan itibaren "Abhaz" ve "Abhazeti" deyimleri "Gürcü" ve "Gürcüstan" olarak kullanılmaya başladı.

Batı Gürcüstan ve sonrada Birleşik Gürcüstan krallarının ünvanları başındaki "Abhazeti" sözcüğünün yer alması "Abhazın" Gürcü, Abhazeti'nin de Gürcüstan olarak anlaşılmasını zorunlu kıldı. Yabancı uluslardan Yunanlılar, Araplar ve Ruslar "Abhazeti"yi "İberya" yani Gürcüstan anlamında kullanıyorlardı. XI. yy. Bizans tarihçisi Giorgi Kedrene, Gürcüstan Kralı Giorgi I.'i

(1014-1027) "Abhazeti Arkontu", oğlu Bagrat IV.'ü (1027-1072)de "İberya Arkontu" olarak anmaktadır. XI. yy. sonları ile XII. yy. başlarında yaşayan Bizanslı tarihçi Yovana Zorana, Bagrat IV.'ü "Abasgia Arkontu" olarak isimlendirmektedir. Giorgi Kedrene, Bizans İmparatoru Basil II.nin Gürcüstan seferlerinden bahsettiği eserinde: "Basil II. Abazgia Kralı Giorgi üzerine yürüdü. İberya topraklarına girip çiğnedi." demektedir.

Görüldüğü gibi, orta çağlar Bizans tarihçilerinin yazdığı gibi Abazgia ile İberia sözleri identalik (eşanlamlı) olarak kullanılmıştır. Arap ve İranlı tarihçilere göre de "Abhaz=Kartvel, Abhazeti=Sakartvelo anlamındadır."

XIII. yy. Arap tarihçi ve coğrafyacısı Yakuti'ye göre "Abhazeti devleti hıristiyan nüfustan oluşur. Bu ülkenin halkına "Kurci" adı verilir. "XIII. yy. sonlarında yaşayan Selçuklu tarihçisi İbn Bibi, Gürcü kraliçesi Tamar hakkında verdiği bilgiler arasında şunları yazıyordu: "Tamar Gürcü kraliçesidir. Başkenti Tiflis olan Abhaz devletinin hükümdarıdır." Nizami Genceli ve daha birçok İslâm tarihçileri de Abhazetiyi aynı anlamda kullanıyorlar. Ortaçağ Rus tarihçileri Abhazya'yı (Obezi) İberi ile eşanlamda kullanıyorlar.

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür, ancak şunu söylemekle yetineceğiz: Orta çağlar Gürcü ve dünya tarihçilerinin düşüncesi "Abhazeti" ile "İberi"nin ağız farklılıkları ile söylenmiş "Gürcü" anlamı taşıdığı doğrultusundadır.

Yukarıda da değinildiği gibi IX. -X. yy. Batı Gürcüstan krallığı iki ayrı eristavlıktan meydana geliyordu. Bunlar "Abhazeti" ve "Tshumi" (Sohumi) eristavlıklarıydı. Birleşik Gürcüstan krallığı döneminde bu iki eristavlık birleştirildi. "Tshumi" (Sohumi) Eristavlığı adıyla Şervaşidzelerin idaresine bırakıldı.

"Abhazeti" deyimi yükselmesini tamamladıktan sonra unutulma sürecine girdi.

XV. yy. sonlarında Gürcüstan birliği dört bağımsız krallık halinde bölündü. Bunlar Kartli, Kaheti, İmereti krallıkları ile Samtshe beyliği idi. Bu dönemde Abhazeti beyliği İmereti sınırları içinde kaldı. Bölünme bu kadarla da kalmadı, giderek daha küçük

ünitelere ayrıldı. İmereti krallığı bünyesinde Guria ve Samegrelo beylikleri oluştu. Bu kez Abhazeti bölgesi Samegrelo (Odişi) beyliği içinde kaldı. Şervaşidzeler XVII. yy. içinde Samegrelo'dan bağımsızlıklarını kopardılar, kendi adlarına bir beylik kurmayı başardılar. Yeni kurulan bu Abhazeti beyliğinin sınırları güneydoğudaki Kodori ırmağı kıyılarından başlıyordu. Orta çağ sonrası Abhazeti ve diğer bölgesel beylikler politik, kültürel ve etnik olarak eskiden olduğu gibi birer mikro Gürcüstanlar'dan başka birşey değildi. Kodori ırmağının güneydoğu kesimi feodal çağ başlangıcından bu yana Egrisi beyliği içine giriyordu. Bu mıntıka bu kez Abhazeti sınırları içinde kalmış oldu. Bu suretle XVII. yy. periyodunda Abhazeti adı Samegrelo içlerine değin sokulmuş oldu.

XV.-XVI. yy.'da Gürcüstan sıkıntılarla, problemlerle dolu yıllar yaşadı. Bu süreç içinde fırsat bulan kuzeyli gezginci aşiretler kitlesel göçlerle Gürcüstan'a geldiler. Dağıstanlılar Kahetiye, Osetyalılar İç Kartliye, Adığe-Çerkes aşiretler Batı Gürcüstan'a gelip yerleştiler.

XV. yy. sonları ile XVI. yy. başlarında zayıf düşmüş, bölük pörçük Gürcüstan sınırlarına güneydoğu yönünden saldırgan Safeviler, güneybatı yönünden ise yine saldırgan Osmanlılar komşu oldular. XVI. - XVIII. yy. sürekli Osmanlı-İran sürtüşmeleriyle geçti. Bu yıkıcı savaşlar Yakın Doğu'da hakimiyet mücadelesiydi. Bu mücadele alanı içinde en önemli yeri Gürcüstan tutuyordu. Bu nedenle kanlı boğuşmalar Gürcüstan topraklarında geçiyordu. Gürcü kralları açgözlü İranlılarla Osmanlılar karşısında ellerinden geleni yapıyorlardı. Bu savunma savaşları sayısız Gürcü'nün kanına, canına, malına mal oluyordu. Gürcü nüfusu iyice azaldı. Boş kalan ova Gürcüstan'ı kuzeyli dağlı aşiretlerin iştahlarını kabarttı. Çok geçmeden kitlesel göçler başladı. Ülkenin verimli toprakları dağlılarla doldu. Bu göçler aslında barış dönemlerinde de peyderpey gerçekleşiyordu. Kuzeyli topluluklar verimsiz steplerde geçim sıkıntısı çekiyorlardı. Bu nedenle gözleri, gönülleri Gürcüstan'ın verimli topraklarındaydı. Nüfusu kırılan Kaheti, Çar-Belakani, Talasi bölgelerine Dağıstanlılar, Şida Kartli (İç Kart-

li)ye Osetyalılar, güneybatı (Abhazeti) bölgesine de Çerkes oymakları hücum etti.

Gürcüler ülkelerini istila eden bu insanların adlarını ve milliyetlerini bile bilmiyorlardı. Bu nedenle Abhazya'ya gelip yerleşenlere de yerli halkın adını, yani "Abhaz" adını verdiler. Kuzeyden gelen istilacıların çoğu paganistti (çoktanrılı). Bu nedenle Gürcüstan'da hıristiyanlık büyük tehlike ve tehdit içine girdi. Sonraki yıllarda vukubulan Türk akınları da İslâmı yaymayı amaçlıyordu. Paganistlik ve İslâm inançları ülkede etkisini gösterdi.

Gürcü ve yabancı kaynaklar XV. yy.'da başlayan dış baskıların Gürcülük ve hıristiyanlık pozisyonlarını cendere içinde sıkıştırıldığını ifade ediyorlar.

Abhazeti'nin Samegrelo'dan ayrılmasından sonra sürekli iç savaşlar başladı. Bu iç kavgalar sonucu XVII. yy. sonlarına doğru Samegrelo bir kısım topraklarını daha kaybetti. Megrel topraklarının Kodori ile İnguri ırmakları arasındaki bölümü Abhazların eline geçti. Bu tarihten sonra, bu tarihi Megrel topraklarında Abhazlaştırma operasyonları başladı.

Bu Abhazlaştırma olayları yerli ve yabancı gözlemcilerin dikkatinden kaçmadı. Kaleme alınan buna dair bilgiler arasında Samurzakano'ya Abhaz nüfusunun getirilip yerleştirildiği de sözkonusu edilmektedir. İ. Antelava 1887 yılına ait Kvali gazetesinin 20. sayısında yayınlanan olgulara işaret ederek şu bilgileri ortaya koymaktadır: "XVII. yy.'da Rostom, Cikeşia ve Kvapu Şervaşidze kardeşler Abhazeti'yi aralarında bölüştüler. Bzipi ile Kodori ırmakları arasında kalan topraklar Rostoma, Kodori ile Galidzga arasında kalan yerler Cikeşiye, Galidzga'dan İnguriye kadar ki saha da küçük kardeş Kvapu'ya verildi. Bu Gürcü toprakları ıssız, insansız, boş iken Kvapu tarafından Kuzey Kafkasya'dan getirilen göçmenlerle dolduruldu. Bu göçmenler arasında Ançabadzeler, Emuhvariler, İnalişvililer, Margonialar, Zumbaialar, Lakırbayalar ve Akırtualar bulunuyorlardı."

Bu döküman XIX. yy. başlangıç tarihini taşıyorsa da, içeriği XV.-XVII. yy.'lar yerli ve yabancı kaynakların teyidi anlamında-

dır. Bu bakımdan güvenilir kaynaklardan sayılabilir. Samurzakano Megrel topraklarının Abhazlaştırılmasına dair belgeler yeterince çoktur. Bu literatür araştırmacı yazarlar İrakli Antelava ile Zurab Ancaparidzeye ait monografiler arasında yer almaktadır.

Abhazlar XV. yy. sonlarında Batı Gürcüstan'ın değişik bölgelerine ve özellikle de Samegrelo'ya karşı saldırı ve tecavüzlere başladılar. Coğrafyacı Prens Vahuştin'in saptamalarına göre: "XVII. yy. sonları ile XVIII. yy. ilk yarılarında Abhazlar Guria ile Samegrelo üzerine geniş ve sürekli baskınlar düzenlediler." Yabancı yazarlardan Şarden ve Lamberdi de bu Abhaz baskınlarından detaylı olarak söz etmektedirler.

XV. yy. belgelerinden de anlaşıldığı gibi, Tshumi (Sohumi) ile Abhazeti ayrı ayrı yerlerdi. Arkancelo Lamberdi'nin XVII. yy. ortalarında kaleme aldığı bilgilere göre: "Dranda, Mokvi, İlori, Bedia yerleşim birimleri Egrisi'ye ait yerlerdi." XVII. yy. yabancı yazarları Biçvinta (Pitsunda) kentini de Abhazya sınırları dışında gösteriyorlar.

Şarden, Seyahatnamesi'nde kaynak kişi olarak yararlandığı İtalyan misyoneri Zampi, Batı Gürcüstan katalikosundan söz ederken şunları dile getirmektedir: "Bu katalikosun etki ve yetki alanı Odişi, İmereti, Guria, Abhazeti ve Svaneti bölgelerini kapsamaktadır. Metropolitlik makamı Abhazeti yakınlarında bulunan Biçvinta (Pitsunda) kentindedir." Bu satırlardan anlaşıldığı gibi Megrel ve diğer Gürcü topluluklarından tümüyle ayrı ve yabancı olan Abhazlar o çağlarda henüz Biçvinta'ya kadar ulaşmamışlardı. Bu nedenle yabancı gözlemciler Biçvinta'yı Abhazeti'nin dışında saymışlardır.

XV. yy.'a ait kaynaklardan biri "Mtsnoba sasculo" (Din rehberi) Abhazların dini görüşlerini şöyle anlatmaktadır: "Abhazlar hıristiyan dininden tümüyle uzak, İsa öğretilerinden nasibini almamış insanlardır." Samegrelo'ya baskınlar düzenleyenler işte bu inanç erdemlerinden yoksun Abhazlardı. XVI. yy. ilk yarılarına ait bir belge "Levan Dadiani'nin Hobi Kilise Mülkünü Kullanma Yetkisi" adlı önemli bir devlet evrakıdır ki, bu belgede şunlar da yer almıştır: "Abhazlar hıristiyanlık dinini ve katalikosluğun gö-

rev ve yetkilerini reddedip dinsizce, inançsızca yaşamayı yeğlediler." Batı Gürcüstan'da Gürcülük ve hıristiyanlığın ne derece sıkıntılara düşürüldüğü bu belgelerden de anlaşılmaktadır. Arkancelo Lamberdi ve diğer batılı yazarların saptamalarına göre, XVI. yy. ortalarında Dranda, Mokvi, İlori, Bedia yerleşim birimleri Egrisi sınırları içinde, Biçvinta (Pitsunda)'da Abhazeti dışındaydı. XVI. yy. sonları ile XVII. yy. başlarına ait Gürcü kaynaklarında Enguri ırmağının karşı yakasında bulunan Nijaneuli köyü henüz bir Megrel köyü olmaktan çıkmamıştı. 1626 yılına ait Abhaz Katalikosluğu defteri kebirinde de Nijaneuli köyü Egrisi'de bir Megrel köyü olarak kaydedilmiştir. 1639 yılı resmi belgelerinde de Nijaneuli köyünün Odişiye ait olduğu vurgulanmaktadır. Ne var ki XVIII. yy. başlarında durum değişti. Katalikos Grigol Lortkipanidze'nin 1712 yılında kaleme aldığı dökümanlarda şunlar yazılıdır: "Nijaneuli köyü halkı Abhazlar tarafından yerlerinden, yurtlarından kovuldular. Katalikosluk yerlerinden kovulan Megrellerden 60 haneyi Kvapu Şervaşidze'nin koruyuculuğuna emanet etti. Birçok köylü ise telef olup kayboldu. Kurtulabilenlerden bazıları katalikos tarafından Hobi ve Hibula köylerine götürülüp yerleştirildi." Bu dökümanda sözkonusu edilen sürgün Megrellerin adları, soyadları da yer almaktadır. Buna göre mazlûm köylülerin tümü Gürcü (Megrel) soyadı taşımaktadır. Tarihi Gürcü (Megrel) yurdu Samegrelo'da yerli Megreller yavaş yavaş pozisyonlarını kaybediyorlar, onların yerlerini işgalci Abhazlar tutuyorlardı. İşgalci Abhazlar tarafından perişan edilen Gürcü köylüler Katalikos tarafından Şervaşidze beylerine emanet edildiğine göre soyguncu Abhazların Şervaşidze beylerinin temsil ettiği Abhazlarla ilgileri bulunmasa gerek. O kadar ki Şervaşidze beyleri bile yarı ilkel akıncı Abhazlara karşı korunma önlemlerine gerek duymuşlardı. Ancak bu ilkel soyguncu Abhazlara karşı korunma önlemleri almak kolay değildi. Samegrelo beyi Levan II. Dadiani (1611-1657), akıncı Abhazlardan ülkesini koruyabilmek için sınıra uzun ve sağlam bir sur (set) çektirmek zorunda kaldı. Coğrafyacı Prens Vahuşti Bagrationi bu set hakkında şunları yazmaktadır: "Abhazların şerrinden korunmak için Levan Dadiani sınırda

sağlam bir sur inşa etti." Arkancelo Lamberdi bu sura "Abhazlardan korunma seddi" adı vermektedir.

XVII. yy.'a gelene değin Abhazlarla meskûn mıntıkalarda yaşayan insanları Batı Gürcüstan'ın diğer bölgelerinde yaşayan Gürcülerden yaşam biçimi, inanç, kültür ve gelenekler yönünden ayırt etmek mümkün değildi. Yabancı gözlemcilerin verdikleri bilgilere göre XIII.-XIV. yy.'da Tshumi (Sohumi) kenti bir Gürcü kentiydi. Arap yazarlarından Abulfida, Tshumi'ye "Gürcü kenti" diyor. Tshumi episkoposu Petre Geraldi 1330 yılında kaleme aldığı bir yazıda Tshumi kenti sakinlerini "Gürcü" olarak kaydetmektedir. Bu belgede Tshumi kentinde Gürcülerden başka Yahudiler ve müslümanların da yaşadıkları belirtilmiştir. Bu çağlarda Tshumi kentinde yaşayanlar arasında Abhazlardan söz edilmediğine göre, onlar bu kentte ya hiç yer almıyorlardı ya da onları dil, din, yaşam tarzı, gelenek-görenek açılarından Gürcülerden ayırt edilemiyorlardı. Yabancı gözlemciler onları Abhaz değil, Gürcü olarak görmüşlerdi. Biçvinta episkoposu Geraldi resmi belgelerde "Aşağı Kartli Episkoposu" olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlama Biçvinta'nın Abhazeti değil Kartli'ye bağlı bir yer olduğunu göstermektedir. Samegrelo beyi Vamik Dadiani XIV. yy.'da Tshumi kentinde kendi adına moneta (metal para) bastırdı. Vamek Dadiani bu bölgede 1384-1396 yılları arasında hüküm sürmüştü. XV. yy. İtalyan haritalarında Megrelya sınırı Kelasuri ırmağı üzerinde gösterilmiştir. XVII. yy.'da bu durum değişti. 1630 yılında Batı Gürcüstan'ı dolaşan İtalyan yazar Covanni Culiano de Luka şu bilgileri vermektedir: "Abhazlar kıyı boylarında dağınık biçimde yaşıyorlar. Bunların kıyafetleri ve yaşantıları Çerkezlerinkine benzer. Abhaz dili komşu halkların dillerinden farklıdır. Onların yazılı yasaları yoktur. Yazıdan yararlanmayı bilmiyorlar. Dinleri sözde hıristiyanlıktır, ancak bu dinin kaidelerini bilmiyorlar, hıristiyanlığın gereklerini de yerine getirmiyorlar. Ormanlar korsan Abhazların gizlenme yeridir. Seçtikleri kuytu yerlerden kolay kolay çıkmazlar. Çerkezlere benzerler, ancak saçlarını onlar gibi kesmezler. Topraklarında yaşam koşulları zor olduğundan az sayıda koyun besliyorlar. Ürettikleri yünden giysi dokuyorlar. Or-

manda yetişen bitkilerden ve baldan yaptıkları şarapla besleniyorlar. Ülkelerinde tahıl yetişmez, tuz kullanmak adetleri değildir." Covanni de Luka Abhazlar için sık sık "Abkasa", "Abatsa" deyimleri kullanmaktadır. Abatsa'nın Absua deyimiyle ilişkili olduğu zannedilmektedir.

XVII. yy.'da 20 yıl boyunca Gürcüstan'da yaşayan İtalyan araştırmacı Arkancelo Lamberdi'nin verdiği bilgilere göre, "Abhazlar kentsel birimlerde yaşamıyorlar. Yüksekçe bir yerde kurdukları saz örtülü derme, çatma kulübelerde hep birlikte yaşarlar. Kulübelerinin çevresinde hendekler kazar, çeperlerle çevirirler. Onların düşmanları, yabancılar değil, kendi insanlarıdır. Abhaz aşiretleri sık sık birbirinin obalarını basar, soyup soğana çevirirler."

Ünlü Türk seyyahı, coğrafyacı Evliya Çelebi XVII. yy.'ın 50'nci yıllarında Gürcüstan'a seyahat gerçekleştirdi. O dönem Abhaz yaşamı ve kültürü hakkında önemli gözlemler yaptı. Çelebiye göre: "Bu yıllarda İslâm dini Abhazlar arasında yayılma gösteriyordu. Ancak Abhazların ne Kur'an'dan, ne namazdan, ne de oruçtan haberleri vardı. Hiçbir İslâmi ibadetleri tatbik etmiyorlardı."

Gürcü kaynaklarında işaret edildiğine göre, bu dönem Abhazyasında yaşayanlar eskiden olduğu gibi Gürcüleri andıran Abhazlar değil, kuzeyden gelen kimlikleri belirsiz insan gruplarıydı. Niko Berdzenişvili'ye göre; bu dönemde burada kısmen etnik karışım da sözkonusuydu. Pavle İngorokva bir yazısında "Kuzey Kafkasya'dan gelen değişik etnik gruplar buradaki yerli Abhazları yok olmanın eşiğine getirdiler." diyor.

Abhazya üzerine bilgiler veren yabancı yazarlar sıradan insanlar değil, ülkelerinin ilgi alanına giren mıntıkalarda ciddî araştırmalar yapan, raporlar hazırlayan devlet görevlileriydi. Araştırdıkları konular arasında halkların dilleri, dinleri, adetleri, gelenekleri, üretim biçimleri, yaşam biçimleri, kültürleri gibi konular bulunuyordu. Sözkonusu yabancı araştırmacılar her konuyu objektif olarak değerlendirememiş olabilirler. Birçok gözlemleri subjektif kanaatlerini yansıtmış olabilir. Ancak bu kişilerin Gürcüstan üze-

rine yaptıkları bilimsel gözlemler Gürcü bilim adamlarınca itibar ve onay görmektedir.

Apsualar ya da Abhazeti'ye göç yoluyla gelen kuzeyli gruplar arasında yaygın olan inanca göre: Bu insanların ataları Mısır'dan, Abusini'den göç edip Abhazya'ya yerleşmişler. Diğer bir varsayıma göre ise: Mısır'dan çıkmışlar, Ermenistan üzerinden Kuban'a gelmişler. Ancak Kuzey Kafkasya'nın soğuklarına dayanamadıkları için buradan da kalkıp Abhazeti'ye inmişler. Bu söylenceler arasında ilginç bir öykü daha yer alıyor. Buna göre: "Atsaniler" denilen cüce boylu bir topluluk gelip Abhazya'ya yerleşmiş, ancak buranın havasına uyum sağlayamadıkları için hepsi ölmüş. Bu ölüler arazide taş heykelcikler gibi dikili kalmış. Abhazlar bu heykelciklere bugün "Atsanguaralar" adı veriyorlar. Bu heykelcikler bu topraklara yeni göçmenlerin gelip yerleşeceklerine işaretmiş. Tanınmış bir Abhaz halk şarkısı: "Airg sen korsansın, deniz kıyılarını soyarsın" mısralarını taşır. "Airg" mitolojik Abhaz savaş tanrısıydı. Yüksek yerlerden kıyıları gözetler, zaman zaman iner, soygunlar yapardı. Bu mitolojik öyküler Apsuaların göç maceralarını öğrenmemiz açısından yeterli belgeler değildir. Bu öyküler değişik tarihlere ait olmakla beraber XVI. -XVIII. yy. Abhaz yaşantısını yansıtmaları açısından önemlidir.

1640-1647 yılları arasında Gürcüstan'a gezi gerçekleştiren Türk seyyahı, coğrafyacı Evliya Çelebi, Abaza ülkesini ve burada yaşayan kabileleri kaleme almıştı. Buna göre; kıyı boylarından Kafkas sırtlarına kadar yaygın olan halk grupları arasında "Çaçlar, Arlanlar, Ç'anlar (Lazlar) Geçieler vb. yaşıyorlardı. Dikkat edilirse Çelebi, bu kabileler arasında Apsualardan söz etmemektedir. Zannımıza göre, Apsualar Çelebi'nin dikkatini çekmeyi başaramamışlar ya da bu çağlarda onlar sözü edilmeyecek kadar azınlıkta idiler. Diğer bir olasılığa göre, Çelebi Apsuaları Abazalar arasında mütaalâ etmiştir. Çelebi'ye göre, Abhazeti Abazalar ülkesidir. Bunların dilleri de Abazacadır.

XIX. yy. 80'li yıllar bilim adamı Uslar'a göre "Apsualar" Abhazların bir diğer adıdır.

Bu isim kargaşasının nedeni nedir? Gürcü tarihi bu sorunun

yanıtını şöyle vermektedir: "Abhaz adını Kuzey Kafkasya'dan göç eden unsurların getirmiş olacağı kuşkuludur." XIX. yy. Gürcü araştırmacıları da bu konuda şunları yazıyorlar:"Abhazlar bugün yaşadıkları yerin yerlileri değildir. Genel görüş ve inanışa göre onlar kuzeyden gelip Kartvelik gruba baskılar yaptılar. 'Laz' yayılma sahalarını İnguri ırmağı ötelerine kadar daralttılar."

Ortaçağ Gürcüstan'ında "Abhaz" adı doğrudan doğruya "Gürcü" anlamında kullanılıyordu. XI. yy. Gürcü tarihçisi Leonti Mroveli eserlerinde Kuzey Kafkasya topluluklarının menşeîleri üzerine bilgiler verirken: "En eski çağlardan bu yana Abhazya toprakları Egros Ata'nın yurdu idi." görüşüne yer veriyor. Niko Berdzenişvili de bu görüşe uygun olarak şunları söylüyor: "Mroveli'nin bu kanaatı Batı Gürcüstan yerli topluluklarının etnik yakınlığının, tarihsel, kültürel işbirliğinin ifadesidir. Bu ifade antik Yunan ve Latin yazılı kaynaklarının, arkeolojik verilerinin bir teyididir." Leonti Mroveli Abhazeti ve Abhazların ne anlama geldiğini pekalâ bilmektedir. Onun inancına göre Abhazeti denilen topraklar Egrisi'nin (Samegrelo) kendisidir.

XI. yy. Antakya patrikliğince bağımsız Gürcü kilisesinin yasallığı konusu ortaya atıldığında, ünlü Gürcü din ve toplum adamı Giorgi Mtatsmindeli, Gürcü kilisesinin bağımsızlık köklerinin misyoner Andria I. çağına değin derinlere dayandığını söyleyip; dünya patrikliğinin önüne buna dair belgeler serdi. Mtatsmindeli yazılarından birinde şöyle söylüyor: "12 aziz havariden biri olan Kenanlı Simon'un naaşı bizim ülkemizde, Abhazeti'deki Nikopsia'da yatıyor." Nikopsia Abhazeti'nin en kuzey ucunda tarihi bir Gürcü yerleşim alanıdır. Bu satırlardan da anlaşıldığı gibi, Abhazeti Gürcülerce olduğu gibi Bizanslılarca da Gürcüstan olarak biliniyordu. Batı Gürcüstan üzerine geniş çalışmaları bulunan coğrafyacı Prens Vahuşti Abhazeti için şöyle söylüyor: "Abhazeti denilen yer Gürcüstan'ın tarihi bir yöresidir. Buranın en eski adı 'Egrisiydi'. Bu ad sonraki tarihlerde 'Abhazetiye' çevrildi. Daha sonraları ise 'İmereti' oldu." diyor. Vahuşti için Batı Gürcüstan Egrisi, Abhazeti ve İmereti adlarıyla eşdeğerdir. Vahuşti bu coğrafya üzerinde bir Abhaz azınlığının var olduğunu, bunların ken-

dilerine özgü bir dilleri bulunduğunu da kaydediyor. Abhazların tarihsel ve kültürel yönlerden bir Kartvel boyu olduğunu da ekliyor. Abhazeti'nin Gürcüstan'ın bir parçası olduğu görüşü tüm araştırmacıların birleştiği noktadır.

Abhazeti ve Abhazlar Kartli, Kahi vb. gibi gerçek Gürcü değerler taşımasaydı; idarecileri Gürcü rütbe ve ünvanları reddeder, kendilerine özgü ünvanlar icad ederlerdi.

Gürcü kralları arasında "Kesaros (Keizar), Kurapalatos" gibi Bizans rütbe ve ünvanlar gururla taşınırken, Kral David IV. Ağmaşenebeli (1089-1125) bu ünvanları gerçekçi bir gözle gözden geçirdi. Bunların Gürcü saray geleneği ile ilgisi olmadığını saptayıp tümünü ortadan kaldırdı. Ancak Abhaz krallarının kullandıkları "Mepe Abhazta" ünvanı David için problem olmadı. Çünkü bu ünvan geleneksel Gürcü orijinli ünvandı.

Gürcülerin Batı Gürcüstan'da yaşayanların bir bölümüne "Abhaz" adı verdiği çağlarda Abhazların kendilerini nasıl isimlendirdiklerini tam olarak bilmiyoruz. Onların adı belki de bugün olduğu gibi "Absua" idi. Abhazlar kendilerine özgü bir dile sahiptiler, ancak bu dilin yazıya geçirilmesi için grafikleri yoktu. Ortada Abhaz dilini yazı dili haline getirme problemleri duruyordu. Gürcü tarihi "İstoriani da azmani şaravandettani", Kraliçe Tamar'ın oğlu Prens Giorgi'nin takma ismi "Laşa"nın Absua dilinde "Parlak" anlamına geldiğini kaydediyor."Laşa" ya da "Alaşa" sözü bugünkü Abhaz dilinde de "Işık, Aydınlık" anlamına gelmektedir. XVII. yy. Gürcü tarihi "Kartlis Tshovreba" bu sözün Absua dilinde herhangi bir anlam taşıdığına dair bilgi içermemektedir. Kartlis Tshorvreba'nın Maryam, Mtsheta ve Maçabeli nüshalarında da buna dair bilgiye rastlanmamaktadır. Bu anlamlandırmaya sadece XVIII. yy. Kaukçişvili baskılarında rastlanmaktadır. "Laşa", "Alaşa" "ışık saçan, aydınlatan" biçiminde tercüme ediliyorsa da bunun hangi dilde bu anlamı taşıdığı belirtilmiyor. XVIII. yy. eseri "Kartlis Tshovreba" redaktörlerine göre bu sözcüğün orijinali Apsuacadır.

Anlaşıldığına göre Kraliçe Tamar çağında Apsualar bir konuşma diline sahiptiler. Ancak Apsualar o çağlarda şimdiki yerlerin-

de değil, Kuzey Kafkasya'daki ilk yerlerinde yaşıyorlardı Tamar dönemindeki Gürcü halkının kuzeyli akrabalarıyla kültürel ilişkileri bulunuyordu. Apsua dili Kartvel soy ve dil ailesinden değil, Kuzeyli Adığe soy ve dil öbeğine bağlı olduğunu kabul etmeliyiz. Gürcü tarihi "Kartlis Tshovreba"nın eski nüshalarında rastlanmayan "Laşa", "Alaşa" sözcüğünün Apsua kökenli olması onların XVIII. yy.'da Kuzeyden güneye, Gürcüstan'a indikleri olasılığını güçlendirmektedir. Bu Apsuaca sözcük göç tarihinden sonraki tarihlerde kayıtlara geçirilmiş olmalı. Apsua deyimi Abhaz deyimiyle eş anlam taşıyorsa, Gürcü tarihçileri acaba niçin bu sözcüğün Gürcücesini değilde yabancı kökenli Absuacasını kullanmayı yeğlemişlerdir? Bunu şu şekilde açıklamamız mümkündür: Orta çağlarda "Abhaz" sözcüğü "Apsua" anlamı değil, doğrudan doğruya "Gürcü" anlamı taşıyordu. Gürcü tarihçileri "Apsua", "Apsar" sözlerini kuzeyden gelen yeni göçmenler için kullanıyorlardı. Hıristiyanlığın buralarda yayılmasından sonra Yunan dili yöreye hakim oldu. Gürcü dili Gürcü kilisesinin Konstantinepol'den bağımsızlık kazanmasından sonra ancak Yunan dilini buradan söküp atabildi. XIX. yy. içinde Gürcü dili ve yazısı Rus baskıları karşısında direnç göstererek fonksiyonlarını korumayı başardı. 1862 yılında Aleksander Uslar tarafından ilk Abhaz alfabesi Rus grafikleri esas alınarak yapıldı. Ne var ki, Rus alfabesi Abhaz dili fonetiğini tam olarak ifade etmekten yoksundu. Bu alfabenin Abhazçaya adapte edilebilmesi için köklü yenileme çalışmaları gerekti. 1892 yılında pedagog P. Maçavariani ve öğrencileri, daha sonra da klasik Abhaz dili uzmanı, Dimitri Fulia Gürcü grafiğine dayalı yeni bir Abhaz alfabesi yaptılar. Ardından büyük Gürcü sosyologu Niko Maar, Latin grafiklerine dayalı bir alfabe geliştirme gereği duydu. Tüm bu çabalar istenilen başarıyı sağlayamadı. 1938 yılında yine Dimitri Gulia, bilim adamları Akaki Şanidze ve Simon Canaşia'nın da yardımıyla yine Gürcü alfabesi sistemine dayalı bir Abhaz alfabesi geliştirdi. Bu son alfabe ile Tbilisi'de Dimitri Gulia'nın bir şiir kitabı basıldı. Ancak 1954 yılında bu son alfabe üzerinde rötuşlar ve düzeltmeler yapma gereği ortaya çıktı. Ne var ki, bu rötuşlar bu alfabeyi Gürcü karakterinden uzaklaştırıp Rus karakterine yaklaştırdı.

1811 yılında bağımsız Gürcü kilise yönetiminin Çarlık Rusyası tarafından lağvedilmesinden sonra Abhaz kiliselerinde Rus dilinin hakim kılınması çabaları görüldü.

Rus Çarları trajik olaylarla dolu Abhaz tarihini kendi çıkarları doğrultusunda çarpıtmaya kalktılar. Abhaz tarihinin en trajik sayfalarından biri de, Osmanlıya yapılan göç olayıydı. Ruslar Abhaz halkının müslüman bölümünün yurttan çıkarılıp Osmanlı ülkesine sürgün edilmesini kendi açılarından yararlı ve kaçınılmaz görüyorlardı. Büyük sürgün olayından sonra ülkede sadece 20.000 kadar insan kalmıştı. Abhazlar Osmanlı halkıyla entegre olamayıp geri dönmek istediler. Ne var ki, Ruslar bu geri dönüşe izin vermediler. Müslüman Abhazlardan boşalan yerlere Gürcülerin yerleşmesine izin verilmedi. Buralara Ermeni, Rus ve diğer milliyetlerden insanların getirilip yerleştirilmesi siyaseti izlendi. Gürcü basını İlia Çavçavadze başkanlığında geniş kampanya başlattı. Bu kampanyada Abhazların yurtlarından çıkarılmasının durdurulması, göçmen Abhazların geri döndürülmesi, onların ağır dert ve problemlerine çareler bulunması isteniyordu. Gürcü aydınlarının Abhaz problemleri için gösterdikleri duyarlılık Abhaz tarihçisi Giorgi Dzidzaria tarafından kaleme alındı. Dzidzaria bu çabaları "Abhaz Muhaceret Tarihi" sayfalarına işleyip gelecek nesillere hatıra bıraktı. Demokratik Gürcüstan hükümeti, Abhaz sorunlarını 1920 yılında uluslararası platformlara taşıyıp görüşülmesini sağladı. Ne var ki, Gürcüstan'ın Sovyetler Birliğine katılmasından sonra boşalan Abhaz topraklarına Ermeni ve Rusların getirilip yerleştirilmesi sürecine engel olamadı. XVII. -XVIII yy.'larda işgalci Osmanlılar Batı Gürcüstan'da bölücü, parçalayıcı politika izlediler. Batı Gürcüstan'a İslâm dininin sokulmasıyla halklar ve aileler arasına inanç gerginliği ve düşmanlık tohumları ekilmesi amaçlanıyordu.

XVIII. yy.'da Güney Kafkasya'ya ayak basan Ruslar, halklar arası bölücülük, kin ve husûmet yaratma misyonunu Osmanlılardan devraldılar.

1810 yılında Abhaz beyi Giorgi (Sefer) Şervaşidze Rus uyruğuna girmeyi kabul etti. 1864 yılında Abhazya'da Rus idaresi ku-

ruldu. Bu tarihten sonra Abhazeti'de "Abhaz", "Gürcü" deyimleri kökünden kazınmak istendi. Tarihi Abhaz beyliği "Sohumi askeri bölge" biçimine indirgendi. 1883 yılından sonra ise, burası "Sohumskaya Okruga" adıyla Kutaisi genel valiliğine bağlandı.

Abhazeti'yi Gürcüstan'dan koparmak için aktif çabaları sürdüren Çarlık yönetimi, aslında bu toprakların Gürcüstan'ın ayrılmaz ve doğal parçası olduğunu iyi biliyorlardı. Bu nedenle Abhazeti'yi Kutaisi genel valiliğinden koparmaya cesaret edemiyorlardı. Çarlık politikasına karşın 1918'de Bağımsız Demokratik Gürcüstan Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Abhazeti'nin onun ayrılmaz, tarihi bir parçası olduğu daha bir açıkça ortaya çıktı. Çarlık tarafından unutturulmaya çalışılan "Abhazya" adı bağımsız Gürcüstan hükümetince yeniden canlandırılıp güncelleştirildi. Ona "Abhazeti Otonom Cumhuriyeti" statüsü kazandırıldı. Bu statü 7 Mayıs 1920 tarihli anlaşma ile Sovyetlerce de teyid edildi.

Demokratik Gürcüstan Cumhuriyeti yönetimi döneminde, Gürcü, Abhaz bolşevikleri başta olmak üzere, halkların sorunlarını kavrayamayan bütün siyasi çevreler, toplumsal çelişkileri içiriden çıkılmaz bir duruma sokmuştu.

25 Şubat 1921 günü Gürcüstan'da Sovyet yönetiminin kurulmasından sonra, Abhazeti'de gelişen olaylar, devrimci Abhaz bolşevik lideri Nestor Lakoba tarafından kaleme alındı, kürsülerde dile getirildi. Mart 1921 yılında Devrim Komitesi tarafından Abhazeti hakkında bir deklarasyon yayınlandı. Aynı yılın 29 Mart'ında Güney Kafkasya ülkeleri liderleri toplantısında alınan kararla Abhazeti'ye Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsü verildi. Abhaz halkı adına Gürcüstan'dan bağımsızlık isteyen Nestor Lakoba ile Efrem Eşba bu ülkede yaşayan çoğunluk Gürcü nüfusun itirazlarına kulak asmadılar. Onlara söz hakkı tanımadılar. Nestor Lakoba Gürcüstan Komünist Partisi 4. Kongresinde söz alarak şunları dile getirdi: "Abhazeti'nin bağımsız bir Sovyet Cumhuriyeti statüsüne yükseltilmesi kararı, 29 Mart 1921 tarihli Batum toplantısında karara bağlandı. Bu kararın alındığı toplantıya katılan Gürcü temsilciler Sergo Orconikidze, Sergo Kavtaradze, Malakia Toroşelidze, Şalva Eliava da karara onay verdiler." dedi.

Nestor Lakoba ile Efrem Eşba'nın iddialarına göre: Halklararası gerginlik ancak göreceli bir bağımsız Abhazya kurulmasıyla önlenebilirdi. Yukarıda adları geçen Gürcü delegasyonu da söz alarak Abhaz isteklerine şunları ekledi: "Eğer Abhazya'da bağımsız bir yönetim kurulması kaçınılmazsa, bu yönetim göreceli 'Kakviveski' (tabela cumhuriyeti) değil, gerçek ve güçlü bir Sosyalist Cumhuriyet olarak ortaya çıkmalı."

15 Şubat 1922 günü Abhaz meclisinin ilk oturumunda Efrem Eşba söz alarak şunları dile getirdi: "Emekçi halkın çıkarları doğrultusunda milliyetçi akımlardan arınmış, Bağımsız Sosyalist Abhazya'nın kurulması zorunludur. Dünyanın hiçbir yerinde böyle mikro yapıda bağımsız bir ülke örneği bulunmasa da biz buna mecburuz." dedi. Oturum sonunda geçici bir Bağımsız Abhazya Cumhuriyeti ilan edilmesi karara bağlandı. Burada da görüldüğü gibi Abhaz bolşevik liderleri giriştikleri işin kanunsuz olduğunun farkındaydılar. Bu nedenle isteklerini "özel durum", "geçici çalışmalar" olarak niteliyorlardı.

Abhazeti'ye bağımsızlık verilmesi yapay bir yönelişti. Bazılarına göre bu toprakların tarih, coğrafya, ekonomi, sosyo-kültür açılarından Gürcüstan'dan ayrı yaşaması olanaksızdı. Çok geçmeden bu gerçekler anlaşıldı. Abhaz liderlerinin ayakları suya erdi. Bağımsızlık istekleri de sona erdi.

1920'li devrim yıllarında Sovyetler'de Abhazya örneği birçok mikro etnik bölgeler bağımsızlık hareketlerine kalkışmıştı. Kuban, Stavropol, Karadeniz bölgesi ve daha birçokları bunlar arasında yer alıyordu.

Abhazya S.S.C.'nin nüfusunun çoğunluğunun Gürcülerden oluşması gerçeği yeni bir olay değildi. Burada yaşayan halklar arasında Gürcü çoğunluğu tüm zamanları kapsar. Bu topraklar en eski zamanlardan bu yana Gürcü etnos ile meskûndu. Bununla beraber burada Abazgo-Apşillerin de varlığı inkâr edilemez. Kuzey Kafkasya kökenli olan bu insanlar her zaman azınlıkta kalmışlardır.

Abazgo-Apşillerin etnik kökenleri tartışılırken, "Abhaz" kökenlilerin Gürcülüğünden kuşku duymamız mümkün değildir.

Kendilerini "Apsua" olarak tanımlayanlar üzerinde tartışma yapılabilir. Apsualar hakkında iki olasılık üzerinde durulabilir. Birincisi: Abazgo-Apşiller Gürcü kökenli iken ülkeleri kuzeyden gelen Apsualar tarafından işgal edilmiş, bundan sonra başlayan ortak yaşam nedeniyle Gürcüler Apsualara da "Abhaz" adı yakıştırmışlardır. İkinci olasılık: Abazgo-Apşiller Gürcü kökenli olmayıp kendi etnogenezilerini dar anlamda korumaya çalışırken kuzeyden gelen soydaş elementler onların etnonimlerini güçlendirdiler, Apsua dilini ve geleneklerini yeniden canlandırdılar. Zamanla merkeziyetçi Apsua eğilimleri genişledi. Apsualık şuuru gelişti. Gürcüler de geleneksel biçimde tümünü "Abhaz" olarak adlandırdılar.

Gürcü antropolog M. Abduşelişvili Abhazları üç ayrı grupta mütaala eder. Üç ayrı özelliğe sahip unsurlar Kafkas antropolojik sistemi içinde yer alırlar. Abduşelişvili'nin Oçamçire, Gagrave Gudauta bölgelerinde yaşayan Abhazlarla muhaceret yıllarında Batum yakınlarına gelip yerleşen Abhazlar üzerinde yürüttüğü incelemelerde elde ettiği sonuçlar; her dört bölgenin Abhazları arasında değişik karakteristik özellikler bulunduğunu ortaya çıkardı. Bunların dördü de Gürcü antropolojik sistem içinde yer alıyorlar. Bu sisteme "Önasyanın Karadeniz Havzası Antropolojik Sistemi" adı verilir. Bu verilere göre, sözkonusu Abhazlar aralarında dil yakınlığı olmakla beraber, Kuzey Kafkasya'daki Adığeler'den tümüyle ayrılmaktadırlar. Onların kuzeyli dil akrabaları Pontik ırkın Adığe grupları içinde yer almaktadırlar.

Abhaz antropoloğu İ. Ladaria da anılan gruplar üzerinde yaptığı incelemelerde vardığı sonuç, Abduşelişvili'nin vardığı sonucun aynısıdır.

Batı ve kısmen de doğu tarihsel Gürcü coğrafyasında yer alan Svanca ve Megrelce yer adları, köken olarak gerçek Svan ve Megrel çıkışlı sözler değildir. Bunlar eski Gürcücede kullanılırken oluşturulan yeni edebî Kartvelce söz dağarcığına giremeyen sözcüklerdir. Ancak bunlar halk dili olan Svanca ve Megrelcede yaşamlarını sürdürmektedirler. Yeni Kartvel edebî diline giremeyen bu sözcüklerin etimolojik incelemeleri yapıldığında gerçek

birer antik Kartvelce oldukları ortaya çıkmıştır.

Kendilerine Apsua adı veren insanların artık Gürcüstan dışında yaşayacakları bir yurtları bulunmamaktadır. Apsualar (Abhazlar) Batı Gürcüstan'ın eşit haklı sahipleridir. Ne birisi, ne de diğeri işgalcidir. Tarihsel gerçeklik budur. Gürcüler bu toprakların primitif sahipleri, Apsualar ise kısmen yerli, kısmen de XVIII. yy. göçmenlerinden oluşuyorlar.

"Abhaz" adı tek bir etnos adı değildir. Bu ad toplayıcı, birleştirici bir addır. O, VIII.yy.'dan başlayarak X. yy.'a değin Batı Gürcüstan'ın büyük bölümüne yayılmış, geniş Gürcü kitlelerini de ifade eder hale gelmiştir. Burada bir Abhazeti beyliği kurulduktan sonra Kartvelik grupların "Abhaz" olarak anılmaya başlandığı konusu araştırılmaya değer konudur. XIX yy. Çarlık istatistiklerinde Megrellerin Abhaz olarak kayda geçirilmediği görülür. Samurzakano halkının da "Samurzakonlu" olarak kayda geçirildiği anlaşılmakla, bunların o tarihlerde henüz "Abhazlaşma" sürecine girmedikleri ortaya konmuştur. Batılı araştırmacılardan Covanni de Luka XVII. yy.'da Samurzakanolular için "Abasa" adı kullanıyordu. XIX. yy. Rus araştırmacısı Aleksander Uslar ise, Abhazların Apsualar olduğunu ve bu topraklarda XVII. yy.'dan bu yana yaşadıklarını vurguluyor.

Abhazeti Otonom Cumhuriyeti kurulduktan sonra kendilerini Apsua olarak adlandıran kesim de, "Abhaz" birleştirici isim kapsamında yer almıştır.

Kaynakça:

Mariam Lortkipanidze: Abhazebi Da Abhazeti, 1990, Tbilisi.

1. *O.M. Caparidze:* Zepedno Gruzinskaya Kultura. Bakınız: Oçerki İstorii, 1889, Tbilisi.

2. *G.A. Melikişvili:* Kvoprosi ob Etniçeskoiprinadlecoski Naselenia Drevney Gruzi.

3. *T.V. Gamkrelidze*: Vyaç vs İvanov İndoevropeinski Yaziki İndoevropeiçi.

4. *Pavle İngorokva:* Giorgi Merçule, 1954, Tbilisi.

5. *Meri İnadze*: Antikuri hanis Şavizğvis Çrdilo Ağmosavlet Sanapiros Mosahleobis Etnikuri Şemadgenlobis Sakithvisatvis, 1960, Tbilisi.

6. *G.A. Melikişvili:* Kolhida (İ.Ö. IV., İ.S. VI.yy.).

7. *Mushelişvili:* Sakartvelos İstoriuli Geografis Dziritadi Sakithebi, 1977, Tbilisi.

8. *Ş. İnal-İpa:* Abhazii Sohumi, 1960.

9. *Z.V. Ançabadze:* Oçerk Etniçeskoi İstorii Abhazkogo Naroda, 1976, Sohumi.

10. *G.A. Melikişvili:* Nasdenie Yugo-Vostoçogo Priçernomoria.

11. *M. İnadze:* İstoria Gruzii.

12. *Plavius Arriane:* Mogzauroba Şavizğvis Garşemo, 1965, Tbilisi (Çeviri).

13. *Plinius Arriane:* Bunebis İstoria (Çeviri).

14. *M. İnadze:* Buneebis İstoria.

15. *Meri İnadze:* Çrdilo Kavkasiaşi "Abzoes" Tomebi (Pliniustan çeviri).

16. Kartlis Tshovreba, 1955, Tbilisi.

17. *Teofane Jamtaağmtsereli:* Georgika, 1941, Tbilisi.

18. *Mariam Lortkipanidze:* Feodaluri Sakartvelos Politikuri Gaertianeba, 1963, Tbilisi.

19. *D.L. Mushelişvili:* İstoriçeskaya-Geograia Gruzii, 1988 Tbilisi.

20. *Prokopi Kesarieli:* Georgika, 1936, Tbilisi (Çeviri).

21. *İoane Sabanisdze:* Abo Tbilelis Martviloba, 1964, Tbilisi.

22. *Matiane Kartlisa* (Kartlis Tshovreba).

23. *Cuanşeri:* Kartlis Tshovreba.

24. *Pavle İngorokva:* Giorgi Merçule, 1954, Tbilisi.

25. *Ovanes Draskanakertsi:* Somhetis İstoria, 1965, Tbilisi (Çeviri).

26. *E. Tsagareişvili:* Somhetis İstoriis Targmani, 1965, Tbilisi. (Çeviri)

27. *Vahuşti Bagrationi:* Kartlis Tshovreba, 1973, Tbilisi.

28. *Mariam Lortkipanidze:* Egris-Abhazeti, 1973, Tbilisi.

29. *Niko Berdzenişvili:* Savaziro Feodalur Sakartveloşi, 1966, Tbilisi.

30. *Pavle İngorokva:* Giorgi Merçule.

31. *İvane Cavahişvili:* Kartveli Eris İstoria.

32.*Episkoposi Anania Caparidze:* Jamtaağmtserloba, 1990, Tbilisi.

33.*Giorgi Merçule:* Grigol Handztelis Tshovreba, 1964, Tbilisi.

34. *Simon Canaşia:* Abhazta Samepos İstoriidan, 1952, Tbilisi.

35. *H. S. Bgaçba:* İz İstorii Pismennosti v Abhazia, 1967, Tbilisi.

36. *Vahtang Beridze:* Mesto Pamyadnikov Tao-Klarceti Vistorii Gruzinskoi Arhitekturi, 1981, Tbilisi.

37. *Mariam Lortkipanidze:* Abhazkoe Çarsko (Oçerki İstorii Gruzi) 1988, Tbilisi.

38. *Z.V. Ançabadze:* İz İstorii Strednovekovei Abhazia, 1959, Sohumi.

39. *G.A. Amıcba:* Abhazia i Abhazçi Srednovekovih Gruzinskih, 1988, Tbilisi.

40. *Georgika:* Bizantieli Mtserlebis Tsnobebi Skaratvelos Şesaheb, 1968, Tbilisi.

41. Povest Vremenih Let, 1950, Moskova.

42. *G.G. Paiçadze:* Nuzvanie v Ruskih Pisinennih İstoçnikah, 1989, Tbilisi.

43. İstoriani da Azınani Şaravandettani.

44. *İ.G. Antelava:* Sosialno-Ekonomiçeskie Otnoşevia v Abhazia 1960, Sohumi.

45. *Niko Berdzenişvili:* Abhazetis Şesaheb. Sakartvelos İstoriis Sakithe.

46. *İ.G. Antelava:* Oçerkii İstorii Abhazii, 1951 Sohumi.

47. *Vahuşti Bagrationi:* (anılan kaynak).

48. *T. Jordania:* Kronikebi da Shva Masalebi Sakartvelos İstoriis Şesaheb, 1987, Tbilisi.

49. *Arkancelo Lamberdi:* Samegrelos Ağtsera, 1938, Tbilisi. (çeviri)

50. *Jan Şardei:* Mogzauroba Sparsetşi da Shva Ağmosavlet Kveknebşi, 1975, Tbilisi (Mzia Mgaloblişvili çevirisi).

51. *İ. Lolidze:* Kartuli Samartlis Dzeglebi, 1970, Tbilisi.

52. *Z. Ançabadze:* Abhazebis Ağresia Sakartveloze, 1967, Tbilis.

53. *Şalva İnal-İpa:* Abhazia, 1960, Sohumi.

54. *G. Nişnianidze:* Abhazuri Halhuri Poezia, 1984, Tbilisi.

55. *Nomadi Bartaia:* Airg Şen Mholod Zğvispirets Dzartsvav, 1989 Sohumi.

56. *Evliya Çelebi:* Seyahatname (Çeviri).

57. P.K. Uslar; Etnografya Kavkaza, Abhazki Yazika, 1882, Tiflis.

58. *A.N. Diaçkov Tarasov:* Bzipskaya Abhazia, 1905, Tiflis.

59. *Niko Berdzenişvili:* Mtsire Şenişnebi Didi Sakithis Gamo.

60. Tshovreba Giorgi Mtatsmindelisa. Dzveli Agiografuli Literaturali Dzeglebi, 1967, Tbilisi.

61. *Vahuşti Bagrationi:* Kartlis Tshovreba.

62. *Episkoposi Anania Caparidze:* Cvari Vazisa, 1989, Tbilisi.

63. *Anzor Totadze:* Rada Hnavt an Rad Tesavt Çemsa Satambakosa, 1990, Tbilisi.

64. *Solomon Lekişvili:* Pasuhat İstorikos S. Lakobas.

65. *N.Lakoba:* Statii i Reçi, 1987, Sohumi.

66. Revolotsinie Komiteti Abhazii, 1961, Sohumi.

67. *M.G. Abduşelişvili:* Antropologia Drevnego i Sovremennego Naselenia Gruzii, 1964, Tbilisi.

68. *İ. Ladaria:* K izuçeniy Dermatoglifiki Naselenia Zapadnogo Kavkaza Sovetskaya Etnografya, 1975, Moskova.

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA SAMURZAKANO

Samurzakano adını birçok insan belki duymamış olabilir. Bu topraklar kuzeybatı yönünde Kutaisi iline sınır, ücra bir köşedir. Kuzeyinde Kafkas zirvesi, doğusunda Svaneti ve Samegrelo, güneyinde Karadeniz, batısında Abhazeti yer alır. Bu toprakların genişliği 40, uzunluğu ise 70 kilometre kadardır. Bu sınırlar içinde 50.000 kadar nüfus yaşar.

Samegrelo ile Abhazeti arasında tartışmalı olan bu topraklar çok sıkıntılı günler yaşamak zorunda kalmıştır. Sürekli Megrel-Abhaz kavgaları halkı tedirgin etmiştir. Samurzakano toprakları bu iki beylik arasında sık sık el değiştirmiştir. Samurzakano halkı Megrel kökenli olduğu için daima Samegrelo hakimiyetini yeğlemiştir. Her fırsatta Abhazlara karşı olmuştur. Zaten erken çağlarda burası Megrelistan sınırları içine giriyordu. Abhazlar sonraki yıllarda güç kazanıp hakimiyetlerini buralara kadar genişletmişlerdi. Bu topraklar XVI. yy. içinde kesin Abhaz beylerinin hakimiyetine girdi. Samurzakano yerel beyleri, Abhaz beyleri Şervaşidzeler tarafından iş başına getiriliyordu. Samurzakano yerel beylerinden sonuncusu Murza Kan (Mırza Han) Şervaşidze 1671 yılında Abhaz beylerine karşı baş kaldırıp bağımsızlığını ilan etti. Bu beylik Rus işgaline değin varlığını korudu.

Yazılı ve sözlü kaynaklara göre, burada hıristiyanlık dini İsa'nın havarilerinden misyoner Andre I. tarafından yayılmıştı. Gürcü krallarının güçlü dönemlerinde İsa dini burada önem kazanıp, ülke sayısız kilise ve manastırlarla donatılmıştı. XI. yy. yapı-

larından Bedia kilisesi günümüze kadar korunmuş, ayakta kalabilmiştir. Bedia kilisesi beyaz yontma taş malzeme ile inşa edilmiştir. Bu yapı, ülkenin batı sınırlarında yüksekçe bir tepede kubbeli bir yapıdır. Bu haşmetli yapı, uzaklardaki Abhazeti topraklarından bile rahatça görülebilmektedir.

Osmanlılar Konstantinepolis'i aldıktan sonra ilgilerini Gürcüstan kıyılarına yönelttiler. Bu kıyıları abluka altına aldılar. Bu nedenle burada hıristiyanlık dini XV. yy. sonlarında zayıflamaya başladı. Giderek yok olmanın eşiğine kadar dayandı. Bu dinin yerini İslâm dini almaya başladı. Ancak İslâm yayılmacılığı Samurzakano'da başarılı olamadı. Camiî, mescit, tekke, zaviye gibi İslâmi yapılar kurulma olanağı bulamadı.

Samurzakano toprakları baştan sona ulu ormanlarla kaplıdır. Bu yüzden burada ekme-biçme için elverişli araziler yoktur. Halk ekmeklik unu dışarıdan temin etmek zorundadır. Samurzakano'da evcil hayvancılık, özellikle de koyun yetiştiriciliği gözde uğraşlardandır. Koyun sürüleri Samurzakano'nun yaz sıcaklarına dayanamadıkları için çobanlar sürülerini Enguri ötelerindeki serin yaylalara götürürler. Bu yaylalar geniş çayırlarla, bol otlu meralarla doludur. Hazine arazisi olan bu yaylalarda yaylak karşılığı çobanlardan % 1 oranında vergi alınır. Yüz koyundan biri devlete verilir.

Samurzakano halkı ekonomik yönden Abhazlardan ve Megrellerden daha elverişli koşullarda yaşarlar. Samurzakano halkının sömürücü beylere boyun eğmemeleri ve özgür yaşamayı yeğlemeleri onlara ferahlık getirmiştir.

Öte yandan zengin kerestelik ormanlar da halkın refahına katkıda bulunmaktadır. Burada yetişen rutubete dayanıklı kereste ormanları gemi yapımında aranan ürünler vermektedir.

Samurzakano'da en önemli yerleşim birimleri Oçamçire, Kodori, Bedia, Mokvi ve Okumidir.

Kaynakça:

1. Yakop Gogebaşvili: Bunebis Kari, 1912, Tbilisi.

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA ABHAZETİ VE SOSYAL YAŞAM

Abhazeti toprakları Samurzakano sınırlarının batısında başlar. Abhazlar Kartvel soyundan insanlar değil, kendilerine özgü bir etnik topluluktur. Buna karşın Gürcü olmayan Kafkas halkları arasında Gürcülere en yakın olanı bunlardır. Abhazeti beyliği orta çağlardan bu yana Gürcüstan içinde yer alan bir bölgedir. Gürcülerle sürdürdükleri ortak yaşam, onları birçok yönlerden Gürcülere benzetmiştir. Abhazeti toprakları tarihsel Gürcü coğrafyasının bir parçasıdır.

Orta çağlarda Abhazeti'nin Gürcü birliğinde yer alması ülkeye birçok elverişli ortam sağlamıştır. İnanç olarak paganist (çoktanrılı) olan Abhazlar, bu çağlarda Gürcüler aracılığıyla tektanrılı, kitaplı hıristiyanlık dini ile tanıştılar. Kısa süre içinde ülke kilise ve manastırlarla doldu. Bunlardan bazıları günümüze değin ayakta kalmayı başardılar. Birçokları ise, İslâm akıncıları tarafından yakılıp, yıkılıp ortadan kaldırıldı. Ayakta kalabilen kiliselerden Biçvinta (Pitsunda), Dranda, İlori ve daha birkaçı önemli kültür merkezlerinden sayılır. Abhazeti beyliği XVII. yy. başlarında Osmanlılar tarafından Gürcüstan'dan koparıldı. İşgalci Osmanlılar burada hıristiyanlığın kökünü kazıyıp İslâmı yayma çabalarına girdiler. Bu çabalar tam başarılı olamadıysa da, tümüyle boşa da gitmedi. Bu yıllarda Abhazlar İsa'ya yüz çevirip Muhammed'e yöneldiler. Halkın bir kısmı Osmanlı dinine yanaşmadı. Yönetici sınıf ve soylu aileler hıristiyanlık dinini korumayı sürdürdüler. Abhaz halkının büyük bölümü eski, batıl Pagan dinine bağlılıkla-

rını sürdürdüler. Pagan dini bugün bile azçok değişikliklerle sürüp gelmektedir. Abhazlar hoşgörülü insanlardır. Aralarında inanç farklılıkları çatışmalara, sürtüşmelere yol açmaz. Abhazlar arasında kinin, nefretin yeri yoktur. Putperest, hıristiyan ve müslüman Abhazlar sevgi, saygı ve uyum içinde birlikte yaşamayı bilirler. Çarlık yönetimi, Abhazlar arasında hıristiyanlığın önemini arttırdı; yayılması için elverişli ortam sağladı. 1810 yılında baş gösteren iç karışıklıklar nedeniyle zayıf düşen Abhaz idarecileri kurtuluşu Rus askerlerini imdada çağırmakta buldular. 1877-78 yıllarında ülkede yine geniş karışıklıklar başgösterdi. Bunun sonucu olarak birçok Abhaz aile ülkeyi terkedip Osmanlıya göç etti. Bir süre sonra göçmenlerin bir bölümü yurtlarına geri döndüler. Ancak bu geri dönme işi Çarlık yönetimi tarafından engellenmeye çalışıldı.

Abhazlar göçten önce 74.000 nüfusa sahip iken bugün sadece 20.000 kişi kalmıştır. Abhazeti bugün Samurzakano ile birlikte "Sohumi Askeri Bölgesi" adıyla idare edilmektedir.

Abhazeti toprakları Karadeniz kıyı boyunda, Kafkas sırtlarının denize bakan yamaçlarında yer alır. Kıyı boyları sıfır rakımlı küçük düzlüklerden oluşur. Yüksek dağ vadilerinden kopup gelen hızlı akan birçok dere ve ırmaklar ormanlardan topladıkları çalı, çırpı gibi maddeleri getirip kıyıya yığarlar. Bu tortul yığınlar suyun ağzını tıkar, deltalı bataklıklar oluştururlar. Bu tortul bataklıklarda saz, kamış, bambu nevinden bitkilerin yetişmesine ortam sağlar. Çürüyen gazeller ve bitki artıkları çevrenin havasını olumsuz etkiler. Sivrisinek üremesine ve sıtma hastalığının yayılmasına neden olur. Abhaz halkı sıtma mikrobu pençesi altında sıkıntılı günler yaşamak zorunda kalır. Buralarda kış ayları nispeten sağlıklı koşullarda geçer. Kar yağışı pek seyrektir. Bazen kış boyunca kıyı boylarında yabani kır çiçeklerinin açtığı görülür. Abhazeti iklimi kendine özgü birçok meyve yetişmesine elverişlidir. Burada yetişen meyve çeşitleri Gürcüstan'ın diğer bölgelerinde hayat bulamaz. Geçmiş yıllarda Abhazeti ormanlarında yabani zeytin ağaçları bulundu. Bunlar sökülüp Sohumi bahçelerine dikildi.

Zeytin ağaçları Sohumi iklimine uyum sağlayıp meyveye durdu. Limon ve diğer narenciye çeşitleri burada doğal ortamlarda yetişir. Abhazeti'de başta meşe olmak üzere çok çeşitli tropik orman ağaçları yetişir. Ceviz, kızılağaç, şimşir, ardıç, selvi, bambu bunlar arasında sayılabilir. Abhazeti ormanlarından elde edilen kereste yurtdışına ve özellikle de Osmanlı ülkesine ihraç edilip değer fiyatına satılır. Üzüm asmaları burada Samegrelo ve İmereti'de olduğu gibi doğal ortamlarında, yüksek ağaçlara tırmanmış halde yetişir. Bunlar özel bakım istemezler. Yine de bunların meyvelerinden yüksek kaliteli şarap elde edilir. Kırım'a ihraç edilen Abhaz şarapları "Bombori" adıyla ün yapmıştır. Abhazların baş uğraşıları ekme, biçme ve evcil hayvancılıktır. Ne var ki, Abhazlar çalışkan insanlar değildir. Gözleri, gönülleri yeme, içme ve eğlencededir. Ticaret yaşamı burada Megrellerin elindedir. Abhazlar arasında alışveriş işi "utanç verici" işlerden sayılır. Bu nedenle onlar ticaret işine ilgi göstermezler.

Abhazeti'de gerçek anlamda sadece bir tek kent vardır. O da Sohumi'dir. Sohumi bir kıyı (liman) kentidir. Kültür merkezleri bu kentte toplanmıştır. Sohumi kenti son savaş yıllarında Osmanlılar tarafından ateşe verilip yakıldı. Bundan başka Biçvinta (Pitsunda) da önemli yerleşim alanlarından biridir. Burası aynı zamanda münzevi papazların barınma ve çalışma yeridir. Burada günümüze kadar ayakta kalabilen kilise ve manastırlar hıristiyanlık mimarisinin sessiz ve eşsiz tanıklarıdır.

Kaynakça:

1. Yakop Gogebaşvili: Bunebis Kari, 1912, Tbilisi.

Sorun Yayınları

Elimizdeki kitap, Doğu Karadeniz ve Kafkas halklarının bir bölümünün tarih ve kültürleri konusunu içermektedir; araştırmacı, yazar Hayri Hayrioğlu, bu çalışmayı dokuz Gürcü Bilimadamının, çeşitli kitaplarından derleyerek Türkçeye çevirmiştir.

Emekçi halkların tarih ve kültürlerini içeren çalışmalar, resmî tarih ve ideolojilerin keyfî ve saptırıcı yönelişleriyle bir türlü bilimsel-nesnel yöntemlerle yazılamadı.

Geçmiş tarihlerdeki istila ve savaşların getirdiği kıyımlar bir yana, Çarlık Rusyası, Osmanlı ve emperyalist devletlerin kuşatma ve sömürgeci anlayışları, Bölge halklarının asimilasyon, göç, tarih ve kültürlerinin yağmalanmasını getirmiştir. SSCB deneyimi de, kimi başarılarına rağmen, emekçi halkların sorunlarına çözüm getirememiştir.

Bir yandan emperyalizmin çok yönlü kuşatması, diğer yandan siyasal-sosyal devrim sürecinde, özellikle de "Millî Mesele" ile "Milliyetler Meselesi'nin çözüm yöntemleri konusunda yapılan yanlışlıklar, günümüzde de hayati sorunlar olarak gündemi işgal ediyor.

Doğu Karadeniz halkları, bu süreç hakkında çok şey öğrenmiş ve ayrıca, "zarar" da görmüştür.

İnsanın-insanlığın ulusal-sosyal-evrensel kurtuluş mücadelesi, emekçi halkların tarih ve kültürleri sorunu dahil, pek çok konuyu yeniden tartışmak üzere gündeme taşımıştır.

Doğu Karadeniz ve Kafkas emekçi halklarının tarih ve kültürleri konusunda kimi bilgileri ve sorunları inceleyen bu kitap, tarihsellik ve kopuş sürecinde eleştirel katkıya ve tartışmaya açık konulardır.

ISBN 975-431-080-7

Kapak Resmi: Vahtang Omiani